

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА  
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ  
ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА-ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ  
«ФАЛСАФИЙ ВА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАНЛАР» КАФЕДРАСИ

**Нажмидинова Каримахон Усмоновна**

---

**ОИЛА ТАРБИЯСИДА  
МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ  
АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТНИНГ  
ҮРНИ**



Тошкент  
«Адолат»  
2016

УДК: 37.018.1

КБК: 87.7

Н 17

Н 17      Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўрни / Нажмидинова Каримахон Усмоновна. – Т.: «Адолат», 2016. 224 б.

ISBN 978-9943-4542-6-2

УДК: 37.018.1

ББК: 87.7

Тақризчилар: **М.Қуронов,**  
педагогика фанлари доктори, профессор;  
**Т.Т.Алимардонов,**  
сиёсий фанлар доктори, профессор.

ISBN 978-9943-4542-6-2

*Ушбу монография Тошкент Архитектура-қурилиш институти Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.*

© Нажмидинова К.У., 2016 й.  
© «Адолат» нашриёти, 2016 й.

## МУҚАДДИМА

Республикамизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислоҳотлар, жамият ҳаётининг барча соҳаларида маънавий омиллар устуворлигини таъминлашга қаратилган. Моҳият-мазмунини миллий истиқлол ғоясининг мақсад-манфаатлари ташкил этган бу жараёнда ижтимоий муносабатларнинг демократик қадриятлар асосида қарор топиши, эркин фуқаролик жамияти асосларининг мустаҳкамланишига алоҳида аҳамият берилиши натижасида: бир томондан, жамият тараққиётига хос ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маънавий парадигмалари шаклланмоқда, бошқа томондан, жамиятда ижтимоий қатламлар ўртасида янги муносабатлар уйғулуги қарор топмоқда. Бу эса, оила, оиласий муносабатларни миллий ва умуминсоний ахлоқий қадриятлар негизида ривожлантиришни тақозо қилмоқда. Юртбошимиз И.А. Каримов оиласининг жамият ҳаётидаги роли ҳақида тўхталиб: «Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиласининг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки, инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характеристини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олийжаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир. Шунинг учун ҳам айнан оила муҳитида пайдо бўладиган ота-онага ҳурмат, уларнинг олдидаги умрбод қарздорлик бурчини чуқур англаш ҳар қайси инсонга хос бўлган одамийлик фазилатлари ва оиласий муносабатларнинг негизини, оиласининг маънавий оламини ташкил этади»<sup>1</sup>, деган эди.

<sup>1</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. 52–53-б.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек: «Республикада халқчил, адолатли жамиятни бунёд этиш – бош вазифадир. Мехнатсевар ва бадавлат, маънавий етук ва маданиятли оила – шу жамиятнинг асосини ташкил қиласди»<sup>1</sup>. Ҳақиқатан ҳам, Ўзбекистонда янги асосларда шаклланган оила тизими мана шу тамойилларга асосан ислоҳ қилиниб, унинг жамиятдаги тарбиявий роли оширилмоқда. Бироқ, жамиятимизнинг муҳим негизи ҳисобланган оиласаримиздаги маънавий-ахлоқий ҳолатни кузатганимизда айрим оиласардаги мураккабликлар сабаб ахлоқий кемтикликлар ҳам учраб турибди.

Ушбу монография юқорида айтиб ўтилган муаммолар ечимини янада тўлдириш ва бойитишга хизмат қиласди.

---

<sup>1</sup> Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Тошкент, Ўзбекистон, 2005. 7-6.

# I БОБ. ОИЛА ТАРБИЯСИННИГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ



## 1.1. Оила ва оилавий тарбия ҳақидаги тарихий-фалсафий қарашлар ривожи

Оила – никоҳ муносабатларини, уруғ ичи муносабатлари ва уруғлараро муносабатларни тартибга солиш зарурияти билан юзага келади. Оила жамиятнинг таянчи, унинг биринчи ва бирламчи ядроси, заррасидир. Онгли оила бўлиб яшаш дунёдаги барча маҳлуқот ва жонзорлар орасида фақат инсон зотига хосдир. Оила тарихининг Одам Ато ва Момо Ҳаводан бошлангани ривоят қилинади. Барча муқаддас китобларда келтирилган ушбу кўхна нақл замонавий илм-фан томонидан ҳам ўз тасдиғини топмоқда. Бинобарин, муҳаббат тарихи ҳам шу кўхна ривоятга туташади. «Севги ҳам Одам Атодан қолган инсон қонида» деб ёзганда шоир Э. Воҳидов ҳақ эди. Генетика, биология фанлари қонунларига кўра, ҳар бир инсоннинг ўзи бир олам, улар асло бири бирини тақрорламайди. Ана шу бири иккинчисига ўхшамайдиган одамларнинг, яъни эр ва хотиннинг ихтиёрий иттифоқидан оила деб аталувчи янги бир олам, бу оламда ўз навбатида яна «янги одам»лар – фарзандлар вужудга келади. Жамият шу тариқа барпо бўлади, ривож топади, ижтимоий тараққиёт вужудга келади. «Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оиласа хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади<sup>1</sup>». Шунинг учун ҳам, оила муаммолари, унда юритиладиган таълим-тарбия масалалари азал-азалдан илму ижод аҳлининг

<sup>1</sup> Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ 1998, 4-6.

диққат-эътиборини жалб этиб келади. Оила қандай барпо этилмоғи лозим, унинг табиий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини нима ташкил этади, оила тарбияси қандай қонуниятлар асосида вужудга келади, сингари саволлар кишилик тарихининг барча даврларида долзарб масала бўлиб келган, десак хато қилмаймиз.

Оила, оиласий тарбия ҳақидаги тарихий манбаларни қўйидаги босқичларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

**Биринчи босқич** – Марказий Осиёга ислом дини кириб келгунгача мавжуд бўлган таълимотлар (яхудийлик, зардўштийлик, буддавийлик, христианлик);

**Иккинчи босқич** – IX-XII асрларда, яъни ислом Уйғониш давридаги таълимотлар (Қуръони карим, ҳадислар, пандномалар, мутафаккирларнинг таълимотлари: Форобий, Беруний, Ибн Сино);

**Учинчи босқич** – XIV-XV асрлар, яъни Амир Темур ва темурийлар даврида мавжуд бўлган таълимотлар;

**Тўртинчи босқич** – хонликлар давридаги таълимотлар (XVI-XIX асрлар);

**Бешинчи босқич** – Марказий Осиё Чор Россияси томонидан босиб олинган даврдаги таълимотлар (XIX аср 60 йилларининг охири ва 1917 йилнинг октябрь инқилоби давригача мавжуд бўлган таълимотлар);

**Олтинчи босқич** – иттифоқ давридаги таълимотлар (1917 йил октябрь инқилобидан 1991 йил август ойигача мавжуд бўлган таълимотлар);

**Еттинчи босқич** – Мустақиллик даври, яъни 1991 йилнинг сентябрь ойидан ҳозирги давргача.

Шу жиҳатдан, миллатимиз ва халқимизнинг 3000 йил аввалги қўхна маданияти ва бой маънавиятидан сабоқ берувчи, эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал улуғланган «Авесто» ёзма ёдгорлигининг илфор ғоялари ҳақида алоҳида фикр юритишга тўғри келади. «Бу нодир китоб, – дейди Президентимиз И. Каримов тарихчи олимлар билан қилган суҳбатида, – бундан XXX аср муқаддам икки дарё

оралиғида, мана шу заминда умргузаронлик қилган аждодларимизнинг биз авлодларига қолдирған маънавий, тарихий меросидир. Айни шу маънода, М. Холматова «Ёш авлодни келажакка ишонч ҳосил қилиш учун авлодимиз маънавий-ахлоқий меросини чуқур ўрганиб, ўз фаолият, истеъдод ва қобилиятини ҳаёт йўналишини юрт, халқ, давлат мақсади билан уйғунлаштириш лозим»<sup>1</sup> деб ёзади. «Авесто» айни замонда бу қадим ўлкада буюк давлат, буюк маънавият, буюк маданият бўлганидан гувоҳлик берувчи тарихий хужжатдирки, уни ҳеч ким инкор этолмайди»<sup>2</sup>.

Зардўштийлик дини таълимоти баён қилинган мазкур асарда дунёни фалсафий идрок қилиш, маънавий-руҳий покланиш, инсон маънавий-ахлоқий оламига чуқур кириб бориш, инсон бурчи, гўзаллик ва эзгуликни англаш сингари масалалар бош мавзу даражасига кўтарилади. Бир қасидада Зардўшт шундай савол беради: «Ким ойнинг ҳам чиқиб, ҳам сўнишини яратган? Ким ерни ва тушиб кетмасин деб булувларни ушлаб туради? Ким сув ва дараҳтларни яратган? Ким шамол тезлигини булувлар билан қовуштирган? Қайси мусаввир нур ва зулматни, тушва бедорликни яратган? Ким эрталаб, тушки пайт ва кечага итоат этувчининг руҳини бошқаради? Ким отанинг юрагига ўғил кўриш орзусини соглан?

Бунинг ҳаммасини Ахура Мазда бунёд этган. Уни ўз руҳидан, одамни жонли, онгли, ўзини ўзи англагувчи қилиб яратган»<sup>3</sup>.

Биз мазкур жумлаларда қадим аждодларимизнинг маънавий юксалиш нуқталарини, уларнинг табиат билан уйғунлиқда яшаган, ўзларини атроф-муҳит билан бир тан, бир жон деб ҳис этган даврларни, табиат ҳамда инсоннинг ички мунтазам тартибу қоида билан яратилганини

<sup>1</sup> Холматова М. Оиласвий муносабатлар маданиятини такомиллаштириш ва sog'лом авлодни тарбиялаш муаммолари: ф.ф.д. дис. Тошкент Давлат аграр университети. – Тошкент, 1998. 270-бет.

<sup>2</sup> Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. // Мулоқот. – Тошкент: 1998, 5-сон, 5-б.

<sup>3</sup> Маҳмудов Т. Авесто ҳақида. – Тошкент: «Шарқ», 2000, 32-6.

эҳтирос билан ҳис этган замонларни тасаввур этамиз. Асарда жамият ҳаётининг турли томонлари ўз ифодасини топади, жамоа меҳнати, манфаати, идеали ҳақида фикр юритилади, оиласвий ҳаёт моҳияти яратувчилик ва бунёдкорлик тимсоли бўлган деҳқончилик касби билан ажойиб поэтик муқоясаларда очиб берилади: «Ёш келин эрига гўдак ҳадя этганидай, ер ҳам уни чап ва ўнг қўли билан парвариш қилган одамга мўл-кўл ҳосил беради. Ишлов берилмаган ва экилмаган ер эрсиз ва фарзандсиз жоҳил қиз каби бахтсиздир. Қиз яхши эрни орзу қилганидай, ер ҳам яхши қўшчига илҳақ»<sup>1</sup>.

«Авесто»да оила мустаҳкамлигини сақлаш, никоҳ тартиблари, эр-хотиннинг мажбурияти, никоҳ тузиш ва бекор қилишнинг қонун-қоидалари батафсил кўрсатиб ўтилади. Асарнинг маҳсус бобларида Ахура Мазда ёки Зардўштнинг келин-куёвларга даъвати, мурожаатлари келтирилган. Унда оила қуриш, жуфти ҳалол танлашда шошма-шошарликка йўл қўймаслик, ота-она, кексалар маслаҳатига қулоқ тутиш каби маслаҳатлар ҳақида ҳам қимматли мулоҳазалар мавжуд.

Туркий халқларга хос урф-одатларга кўра, никоҳ мерослари қатъий қонун-қоидалар асосида ташкил этилган, маросим давомида оила, қариндош-уруғ, оқсоқоллар, кекса чол-кампирлар маслаҳати ва йўл-йўриклирига риоя этилган. Зардўшийлик тартиб-қоидаларига кўра, ўз ҳаётини уйланмай ёки турмушга чиқмасдан ўтказиш қораланган. Масалан, агар балоғат ёшидаги қиз ота-она ёки жамоа раъйидан юрмай, ўзидан зурриёд қолдиришини истамай, қасдан турмушга чиқмай, умргузаронлик қилиб юрса, у қопга солиниб, 25 дарра калтакланган. Эркаклар эса, ўн етти ёшда уйланиш ҳуқуқига эга бўлган. Агар эркак киши зурриёд қолдириш қобилиятига эга бўлса-ю, аммо уйланмаса, унга тамға босилиб, бадном қилиш мақсадида белига занжир боғлаб юришга мажбур этилган.

Китобда қайд этилишича, эркак киши, энг аввало, уйланиш учун моддий ва маънавий томондан тўқ ва

<sup>1</sup> Шу асар, 38-6.

бақувват бўлмоғи лозим, бунинг учун ўз вақтида тўйиб овқатланиши зарур, акс ҳолда эркак киши ўз хизмат ва ахлоқий бурчларини бажара олмайди.

«Авесто»да зардӯштийликнинг олтин қоидаларидан бири – оила муқаддас саналгани боис, бошқа айрим сабабларга кўра, масалан, иғбо, туҳмат, эр-хотиннинг ўзаро келишмовчилиги, ота-она билан муроса-мадора қила олмаслик каби баҳоналар билан никоҳнинг бекор қилинишига йўл қўйилмаган.<sup>1</sup>

Туркий халқларнинг яна бир ёдгорлиги «Ирқ битиги»да рамзий лавҳаларда оила ҳаётининг турли манзаралари, бахт ва бахтсизлик тушунчалари таҳлил этилади. Гарчи, баъзи манзаралар оддий, содда туюлса-да, лекин уларда қадимги давр одамларининг оила муҳитидаги маънавий-ахлоқий принциплар акс этади: «Аёл киши коса-пиёла-ларини ташлаб ўз йўлига кетди, яна яхшилаб ўйлади: коса-пиёлаларимни ташлаб қаерга бораман, дер, яна қайтиб келди, коса-пиёлаларини соғ-саломат топди, у севиниб, хурсанд бўлар, дер, шундай билинглар: яхшидир бу».<sup>2</sup>

Коса-пиёлалар аёл кишининг тақдири, рўзғори, оиласи рамзи, бинобарин, ушбу парчада одамлар, хусусан, аёллар сабр-тоқатли бўлишга даъват қилинмоқда. Маълум бир сабабларга кўра ўз оиласидан совиш, ҳатто ундан воз кечишига интилиш истаги содир бўлиши мумкин. Бироқ бу аёл учун ҳам, оиланинг бошқа аъзолари учун ҳам, жамият учун ҳам салбий ҳолат бўлиб, уни оқлаб бўлмайди. Аёл кишининг қадр-қиммати, бурчи, жамиятда тутган мавқеи, яратувчилик салоҳияти, энг аввало, оиласидаги ўрни билан белгиланади.

Оилавий ҳаёт, оила тарбиясининг тарихий асослари ҳақида сўз юритганда, диний қадриятлар ва халқ педагогикасига оид манбалар муҳим аҳамиятга молик эканлигини алоҳида таъкидласа бўлади. Фоят узоқ тараққиёт босқичларини босиб ўтган Марказий Осиё халқлари ма-

<sup>1</sup> Авесто – тарихий-адабий ёдгорлик. – Т.: «Шарқ» НМАК, 2001, 3–20-бетлар.

<sup>2</sup> Шу асар, 117-бет.

данияти IX-XII асрларда янги камолот палласига қадам қўйди. Бу тарихий давр Шарқ Уйғониши деб аталиб, унинг моҳиятини ислом маданияти ташкил этади. Ислом маданияти (ёки баъзи манбаларда ислом минтаقا маданияти) туркий, эроний ва арабий халқлар яшаган улкан ҳудудда сиёсий-иқтисодий, маънавий-маданий ҳамкорликни вужудга келтириди, халқларни бир-бирига танитди ва яқинлаштириди. Уларга мансуб бўлган арабий, форсий ва туркий тиллар ўртасида ассимиляция жараёни юз бериб, тилларнинг луғат таркибларида катта ўзгаришлар содир бўлди. Фанда жаҳон илмий ютуқларига сунянган янги йўналиш ва таълимотлар вужудга келди. «Бу ягона минтаقا маданиятини бирлаштириб турган ички бош маънавий омил тавҳид эътиқодини борган сари теранроқ ва мукаммалроқ тушунишга интилиш эди».<sup>1</sup>

Шундай қилиб, ислом дини оиласига муносабатларнинг ҳаёт ҳақиқатларига, адолат туйғусига ва инсонпарварликка асосланган маънавий мезонларини яратди, аёлларнинг оила ва жамиятдаги ҳақ-хуқуқини белгилади, бу борада, айниқса, унинг оналик бурчига, болалари учун мураббийлик фаолиятига юксак эътибор берди.

Куръонда баён қилинишича, муслималар маънавий жиҳатдан мусулмон эркаклар билан teng ҳуқуқقا эга бўлиб, жисмоний жиҳатдан заиф бўлганларни учун асло камситилмасликлари лозим. Чунки Аллоҳ эркакни эрларга хос, аёлни эса, аёлларга хос хусусиятлар билан яратди. Бинобарин, улар ўз табиий хусусиятлари ҳамда эҳтиёжларидан келиб чиқсан ҳолда, ўз жинсини улуғлаб, бошқа жинсни менсимасликка ҳаққи йўқ. Аксинча, бу икки жинснинг ўзаро бир-бирига ҳурмати, меҳр-муҳаббати Яратганинг ўзи томонидан буюрилган амаллардан бўлиб, аҳил ва иноқлиқда яшаш, бир-бирини севишга даъват этилган. Бу ҳақда Куръоннинг бир қатор сураларида оятлар келтирилади: «Эр ўzlари ва оиласига тааллуқли барча нарсалар тўғрисида доимо хотини билан

<sup>1</sup> Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Тошкент: «Шарқ» НМАК. 1998, 160-б.

бамаслаҳат иш қилиши лозим, чунки улар сўзсиз равиша тенг шериқдирлар» (З-сура, 159-оят).<sup>1</sup>

«Аллоҳ сизларни оналарингиз қорнидан бирон нарса билмаган ҳолингизда чиқарди ва шукур қилишингиз учун сизларга қулоқ, кўзлар ва дилларни берди» (16-сура, 78-оят).<sup>2</sup>

«Эркаклар хотинлари устида раҳбардурлар. Бунга сабаб Аллоҳ уларнинг бировларини бировларидан (яъни, эркакларни аёллардан) ортиқ қилгани ва эркаклар (хотинлари ва оиласлари учун) ўз мол-мулкларидан сарф-харажат қилганлариdir. Бас, ибодат-итоатли ва эрлари йўқлигида Аллоҳнинг ҳифзу ҳимояти билан (эрларининг мол-мулкларини ва ўз иффатларини) сақловчи хотинлар яхши хотинлардир».<sup>3</sup>

Агар жоҳилият даврида, яъни исломдан олдинги замонларда эркак ва аёлнинг оила ва жамиятда тутган ўрни, роли ҳақида катта мунозара ва тортишувлар бўлгани, кўпинча аёллар жинсига паст назар билан қаралганини эсласак, «Қуръон»да келтирилган ушбу илоҳий ҳукмларнинг нақадар катта аҳамиятга молик эканини пайқаш қийин эмас. Юқоридаги оятларда оиласларни эр ва хотиннинг шаръий ўрни белгилаб берилган. Шариат ҳукмига кўра, эр биринчи навбатда оиласнинг барча молиявий ва маънавий масалаларига масъул бўлган, шунингдек, уни турли-туман хуружлардан ҳимоя қиладиган шахсадир. Ана шу бурч ва вазифалари эвазига ҳамда эркак зоти учун фазилат ҳисобланган тадбиркорлик, вазминлик, оғирбосиқлик каби хислатлари туфайли оиласнинг бошлиғи эр ҳисобланади, яхши хотин эса, иффат ва диёнатли, ўз эрининг хонадонини обод қилувчи ҳамда унга бир умр содик бўлган пок умр йўлдошидир.

Қуръони каримда эркак ва аёл ўртасида баъзан ноўрин баҳс ёки келишмовчиликлар содир бўлиши мум-

<sup>1</sup> Қуръони карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Т.: «Чўлпон». 49-б.

<sup>2</sup> Шу нашр. «Наҳл» сураси, 190-б.

<sup>3</sup> «Нисо» сураси, 34-оят, 59-б.

кинлиги ҳам таъкидланади. Бундай ҳолларда ҳар бир эркак ва аёл Аллоҳ таоло томонидан уларга берилган барча иқтидору салоҳиятини ишга солиб, иложи борича шундай ҳоллар юз бермаслигига ҳаракат қилишлари керак. Чунки, низо, жанжал ва келишмовчиликлар охироқибатда оиласадек муқаддас бирликнинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлади. Бундан эса, табиийки, шу оиласина эмас, жамият ҳам зарар кўради, оиласавий муносабатларнинг бузилиши бошқа оиласалар билан боғланган қариндошлилк ришталарини ҳам узади ёки заифлаштиради, болалар тақдирини хавф-хатарга қўяди. Шу ўринда яна бир мулоҳазани айтиб ўтиш ҳам ўринлидир. Умуман, ислом таълимотида ва ислом фикъшунослик илмида никоҳ ва талоқ масаласига ғоят жиддий эътибор берилиши диққатга сазовор. Ислом қонунчилигининг шоҳ асари ҳисобланган Бурҳониддин Марғинонийнинг «Ҳидоя» қомусий асарида барча оиласавий масалалар «Никоҳ» китоби» ва «Талоқ» китоби»<sup>1</sup>деб номланган икки йирик бўлимда келтирилгани ҳам бежиз эмас.

Оиласининг жамиятда тутган ўрни, оила тарбияси, отона ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар, шунингдек, оиласининг поклиги ва мустаҳкам бўлишига оид қимматли фикрлар ҳадисларда муҳим ўрин эгаллади:

«Кимгаки Аллоҳ таоло солиҳа хотин насиб этган бўлса, динининг ярмига ёрдам қилибди, қолган ярмига ўзи тақво қилсин».

«Хотинларнинг баракатлироғи уйланиш харажатлари енгилидир»; «Хотин киши қовурғадан яратилган. Агар сен қовурғани тўғрилайман дессанг синдирасан, муроса қилу у билан яша»; «Хотин кишига энг ҳаққи кўп киши эридир, эркак кишига энг ҳаққи кўп киши онасидир»; «Агар бир шаҳарда лоақал бир аёл бир марта бузуқлик кўчасига кириб ҳароми орттирса, бу шаҳардан қирқ йил файзу баракат кўтарилиб кетади»; «Аёлларни фақат улуғ одамлар

<sup>1</sup> Қаранг: Марғиноний Б. Ҳидоя, 1-жилд. Никоҳ китоби. 645-б. Талоқ китоби. 763-б. – Тошкент: «Адолат», 2000.

хурмат қиласи. Уларни фақат пасткаш одам хўрлайди».<sup>1</sup>

Ушбу ҳадисларда ислом динига хос инсонпарварлик ва адолат мезонлари намоён бўлади, никоҳнинг илоҳийлиги, оиланинг муқаддаслиги таъкидланади, эр ва хотин ўртасидаги бурч, поклик, иффат, ўзаро бир-бирини хурмат қилиш туйғулари улуғланади. Биз бу пурҳикмат ҳадисларда миллат, элат, тил, мамлакат чегараларини тан олмайдиган, умуминсоний мезонлар билан ўлчанадиган маънавий бойликни кўрамизки, улар асрлар давомида оила деб аталмиш тарбия ўчоғининг дастуриламали, асосий «дарслиги» ҳисобланиб келди.

Ҳадислар халқ донишмандлиги намуналари бўлиб келган оғзаки ижод намуналарига ҳамда ўзбек халқ педагогикасига кучли ижобий таъсир этиб, уларни мазмунан бойитган. Халқ донишмандлиги ва одобномасининг бу бебаҳо соҳаси маънавий-маърифий ҳаётнинг барча томонларини қамраб олади. У халқимизнинг кўп асрлик тажрибалари, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-маънавий, эстетик, фалсафий ва жисмоний баркамоллик бобидаги қарашлари, фикр-мулоҳазаларини лўнда, таъсирчан ва мазмундор ифодалайди.

Халқнинг оилавий-маший ҳаёт тарзи, ахлоқ-одобга чорловчи ҳаётий йўл-йўриқлари, ибратли, мазмунга тўлиқ оғзаки ижод намуналари авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиб, такомиллашган чинакам бадиият намуналари ҳамдир. Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, халқ ижодкорлари нуқтаи назарича, инсон бу ёруғ дунёга ёмон одам сифатида келмайди. Унинг ёмон ёки яхши одам бўлиб шаклланиши оила тарбияси, маҳалла-кўй, лўнда айтганда, жамиятдаги мавжуд муҳит туфайли юзага келади. Бинобарин, бола аввал бошдан тўғри тарбия билан вояга етишади. Агар халқимиз ҳаётидаги турли маросимлар, расм-русумлар, анъаналарнинг ташкил этили-

<sup>1</sup> Қаранг: Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Мұхаммад ибн Исмоил. Саҳиҳи Бухорий: Ал-жомиъ ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам); 2 китоб / Абу Абдуллоҳ Мұхаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. – Тошкент.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. 231–287-6.

шига чуқурроқ разм солсак, ишонтириш, исботлаш, на-  
муна кўрсатиш, таъсир этиш, тасдиқлаш каби педагогик  
усуллар орқали баркамол инсонни тарбиялаш пировард  
мақсад қилиб олинганига ишонч ҳосил қиласиз. Ҳатто  
ана шундай турли-туман издиҳом, маросим, тўй-тўйчиқ-  
ларда кўпчилик билан қилинадиган дуо-ю фотиҳаларда  
ҳам катта тарбиявий мақсадларга йўналтирилган хоҳиш-  
ирода борки, уларнинг таъсир кучи ғоят катталигини  
алоҳида таъкидлаш зарур бўлади.<sup>1</sup>

Халқ донишмандлигини намоён этувчи бу каби хилма-  
хил жанрдаги оғзаки ва ёзма ижод намуналари қаторида  
машҳур ҳинд масаллар қомуси «Калила ва Димна», Низо-  
мулмулкнинг «Сиёсаннома», Носир Хисравнинг «Саодат-  
нома», «Рўшнайинома», Юсуф Хос Ҳожибининг «Қутадғу  
билиг», Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғотит-турк», Кай-  
ковуснинг «Қобуснома», Саъдийнинг «Гулистон», «Бўстон»  
каби асарлари ҳам борки, уларда оила тарбияси ижтимоий  
турмушнинг энг муҳим масалалари сифатида талқин эти-  
лади. Жумладан, «Калила ва Димна»да мажозий, аллего-  
рик образлар воситасида ҳаётдаги салбий кўринишларга  
қарши ўт очилади, инсонпарварлик, ақл-идрок улуғланади.  
Кишилик жамоасининг қайси босқичи олиб қаралмасин,  
хиёнат ва жиноят, пасткашлиқ, иғво, фисқ-фасод, золим-  
лик, мунофиқлик инсон зотини улуғлаган эмас. Аксинча,  
бундай ахлоққа зид нуқсонлар тараққиёт йўлига тўғаноқ  
бўлган, жамиятнинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлган.

Масаллар тўпламига ёзилган биринчи сўз боши-  
да (Ибн аш-Шоҳ ал Форсий номи билан машҳур бўлган  
Беҳнуд ибн Саҳвонинг муқаддимаси) ушбу буюк асарни  
яратган афсонавий файласуф Бейдабо шоҳга қаратса шун-  
дай дейди: «Шоҳим, менинг фикримча, инсонни бутун  
ҳайвонлардан юқори қўйган, уни дунёнинг бутун сирла-  
ридан воқиф этган тўрт нарса бордир: ҳикмат, ақл, қаноат  
ваadolat. Илм таҳсил этмоқ, савод чиқармоқ ва ҳар нар-  
сани атрофлича тушуна билмоқ – ҳикматга; тадбир, сабр,

<sup>1</sup> Ўзбек педагогикаси антологияси. Икки жилдли, 1 жилд. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1995. 11–28-бетлар.

назокат, марҳамат – ақлга; ҳаё, олийжаноблик, ўзини қўлга олмоқ ва ўзининг ҳақ-хуқуқини билмоқ – қаноатга; тўғрилик, ваъдага вафо, эзгу ишлар қилмоқ ва яхши хосиятли бўлмоқ – адолатга тегишилдири. Бу сифатларнинг бариси бир одамда мужассам бўлса, дунёдаги энг буюк саодат ҳам уни гангитиб қўймайди, энг катта баҳтсизлик ҳам уни саросимага сола олмайди».<sup>1</sup>

«Калила ва Димна» ана шундай теран тарбиявий хуласалари, фалсафий умумлашмалари билан асрлардан асрларга ўтиб келиб, оила тарбиясини шакллантириди, юзлаб авлодларнинг тўғри тарбия топишига кўмаклашди, минглаб одамлар қалбига эзгулик уруғини экди. Зиёлилар ва ҳатто оддий халқ ўртасида ушбу китобнинг ғоятда машҳур бўлгани, масаллар ичиди масаллардан иборат мураккаб сюжет қурилиши китобхонларда завқ-шавқ уйғотиб, уларни маънавий жиҳатдан бойиттани ҳам мазкур гўзал ҳикматларнинг ҳаёт масалаларига узвий боғлиқлик хусусиятларига бориб тақалади.

Маълумки, Ўрта аср Шарқининг буюк мутафаккирлари ўзларига қадар мавжуд бўлган барча илм-фан ютуқларини ўзлаштириб, деярли ҳамма соҳаларда илмий асарлар яратдилар, бу билан ҳам кифояланмай, мавжуд илмларни тасниф қилдилар, хорижий тиллардаги машҳур асарларни араб, форс ва турк тилларига таржима қилиш ишлари билан шуғулландилар. Шундай хизматлари билан «ягона минтақа маданияти» деб аталиши мумкин бўлган тарихий янги жараёнга асос солдилар. Ўз навбатида ушбу тарихий жараён бошқа халқлар илм-маърифатига кучли таъсир этиб, Уйғониш даври деб аталувчи улкан маърифатпарварлик даврининг бошлинишига асос бўлди. Шунинг учун ҳам, биз Форобий, Абу Али ибн Сино, Беруний, Хоразмий, Фарғоний каби буюк қомусий олимлар асарларида, уларнинг илмий-назарий таълимотларида таълим-тарбия масалаларига кенг ўрин берилганига, чунончи, тарбия муаммоларига жаҳон ма-

<sup>1</sup> Калила ва Димна. – Тошкент: «Адабиёт ва санъат». 1987, 15–16-бетлар.

данияти мезонлари билан ёндашилганига гувоҳ бўламиз. Жумладан, Форобий (873-950)нинг «Фозил одамлар шаҳри», «Бахт-саодатга эришиш ҳақида кўрсатмалар», «Бахт-саодатга эришиш ҳақида», «Фуқаролик сиёсати», «Давлат арбобининг афоризмлари» каби асарларида<sup>1</sup> жамиятнинг келиб чиқиши, мақсад ва вазифалари ҳақида фалсафий таълимот яратди, инсон жамоаларининг жамиятда тутган роли, давлат ва оила, уларни бошқариш ҳақидаги илмий билимлар тизимини яратди. Унинг фикрича, инсон жамоалари ва жамият кишиларнинг яшаши ва камолотга эришиши учун зарур бўлган моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш учун интилишлари натижасида келиб чиқсан. Бинобарин, инсон якка ҳолда ҳеч қачон асл маънода бахтли бўлолмайди: «Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтоҷ бўлади; у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёжи туғилади».<sup>2</sup>

Бошқа бир ўринда Форобий оила, шаҳарни инсон та-насидаги аъзоларга қиёслаб, бу аъзоларнинг табиати, ҳолати ва ҳаракатига кўра турлича бўлса ҳам, лекин ягона мақсад, яъни инсон танаси фаолиятини таъминлаш мақсадида ўзининг маълум ишини бажариши ҳақида маълумот беради. Демак, бирор мамлакатда ўнлаб шаҳарлар, бу шаҳарларнинг ҳар бирида юзлаб ва минглаб оила ва хонадонлар яшаши табиий ҳол бўлиб, гарчи бу уй ёки шаҳарлар ҳар хил, бири иккинчисини такрорламайдиган бўлишига қарамай, улар ўзаро бирикиб, шаҳар ёки мамлакатни ташкил этадилар ҳамда уни такомиллаштирадилар.<sup>3</sup>

Форобий «Фозил одамлар шаҳри» асарида фозил шаҳар ҳокими қўйидаги ўн икки фазилатларга эга бўлишини баён этган:

<sup>1</sup> Форобий. Рисолалар. – Тошкент: «Фан» 1975; Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: А. Қодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти. 1993.

<sup>2</sup> Форобий, Рисолалар. – Т.: «Фан», 1974, 134-6.

<sup>3</sup> Шу асар, 103-6.

**«биринчидан**, ўта соғлом бўлиши, шу туфайли ҳокимлик вазифаларини осон бажариши лозим;

**иккинчидан**, нозик фаросатли бўлиб, фикрларни тез тушуниб, тез илғаб олиши, шу соҳада умумий аҳвол қандайлигини равшан тасавур қила олиши зарур;

**учинчидан**, у англаган, кўрган, эшитган, идрок этган нарсаларини хотирасида тўла-тўкис сақлаб қолиши, барча тафсилотларини унутмаслиги зарур;

**тўртинчидан**, у зеҳни ўткир, зукко бўлиб, ҳар қандай нарсанинг билинг-билинмас аломатларини ва у аломатлар нимани англатишини тез билиб, сезиб олиши зарур;

**бешинчидан**, у фикрини равшан тушунтира олиши, чиройли сўзлар билан ифодалай олиши зарур;

**олтинчидан**, у устозлардан таълим олиши, билим, маърифатга ҳавасли бўлиши, ўқиш, ўрганиш жараёнида сира чарчамайдиган, бунинг машаққатидан қочмайдиган бўлиши зарур;

**еттинчинчидан**, таом ейишда, ичимликда, аёлларга яқинлик қилишда очофат эмас, аксинча, ўзини тия оладиган бўлиши, қимор ва бошқа ўйинлардан завқ, ҳузур олишдан узоқ бўлиши зарур;

**саккизинчинчидан**, у ҳақ ва ҳақиқатни, одил ва ҳақгўй одамларни севадиган, ёлғонни ва ёлғончиларни ёмон кўрадиган бўлиши зарур;

**тўққизинчинчидан**, у ўз қадрини билувчи ва номусориятли одам бўлиши, пасткашликлардан юқори турувчи, туғма олийҳиммат бўлиши, улуғ олий ишларга интилиши зарур;

**ўнинчинчидан**, у бу дунё молларига, динор ва дирҳамларга қизиқмайдиган, мол-дунё кетидан қувмайдиган бўлиши зарур;

**ўн биринчинчидан**, у табиатан адолатпарвар бўлиб, одил одамларни севадиган, истибодд ва жабр-зулмни, мустабид ва золимларни ёмон кўрувчи, барчани адолатга чақиравчи, ноҳақ жабрланганларга мадад берувчи, барчага яхшиликни ва ўзи суйган гўзалликларни раво кўрувчи

бўлиши зарур; ўзи ҳақ иш олдида ўжарлик қилмай, одил иш тутган ҳолда ҳар қандай ҳақсизлик ва разолатларга муросасиз бўлиши зарур;

**ўн иккинчидан**, ўзи зарур деб ҳисоблаган чора-тадбирларни амалга оширишда қатъиятли, саботли, журъатли, жасур бўлиши, қўрқоқлик ва ҳадиксирашларга йўл қўймаслиги зарур»<sup>1</sup>. Бу панд-насиҳатлар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини, қадрини йўқотмаган, бу фазилатларни ота-оналар аввало ўзларида, қолаверса, фарзандларида шакллантириб ва ривожлантириб борсалар, жамиятимизда мавжуд бўлган муаммолар ҳал этилган ва жамиятимиз янада юксак ривожланган бўлар эди.

Умуман олганда, инсон ва жамият, инсоннинг табиат ва жамиятдаги ўрни, комил инсонни шакллантиришда таълим ва тарбиянинг роли, оиласда ахлоқий маданиятни такомиллаштириш масалалари илмий-назарий таълимотлардагина эмас, балки фалсафий дидактик ва бадиий асарларда ҳам кенг талқин қилинди. Жумладан, Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарида Ойтўлди ўғли Угдулмишга бир қатор насиҳатлар беради: – Менинг ягона ташвишим, – дейди у, – сенинг кейинги ҳаётингдир. Отанинг иш-амали ўғлига сингса, унинг хулқида жилвагар бўлади. Болани тергаб-назорат қилиш ота-она юзининг ёруғлигини таъминлайди. Назоратдан ташқаридағи бола бебош ва ярамаслик сари оғади. Эрка бўлиб ўсган ўғил-қизлар хатти-ҳаракати ота-онага мунг ва алам келтиради.<sup>2</sup> Бинобарин, ота-онанинг бурчи, аввало, фарзандга таълим-тарбия бермоқдир.

Шоир шу мақсадда асардаги барча воқеаларни, баҳсларни таълим атрофида олиб боради. Лекин билим, заковат қадрини ҳамма инсон ҳам билавермайди. Зар қадрини заргар билгани каби, билим қадрини ҳам доно, заколаргина билади. Демак, билимдон бўлиш, билимни англаш учун ҳам заковат, онглилиқ, истеъдод зарур.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри – Т: Абдулла Қодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти, 1993. 159–160-6.

<sup>2</sup> Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Тошкент: Фан, 1990. 32-6.

<sup>3</sup> Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Тошкент: «Фан», 1990. 32-6.

«Гулистан»да худди шу ғоят лўнда, ибратомуз лавҳада бадиий гавдалантирилади. Яъни, бир вазир тақасалтанг ўғлини тарбиялаш мақсадида донишмандга топширади. Донишманд вазир ўғлини узоқ вақт тарбия қилиб кўради, лекин ҳеч қандай натижа чиқара олмайди. Ниҳоят, боланинг отасига бир одам орқали: «Ўғлинг одам бўлмади, мени ҳам ақлдан оздирди», деб хабар қилади<sup>1</sup>. Бу каби фалсафий лавҳалар «Гулистан» асарининг асосини ташкил қилиб, улар орқали Саъдий оиласида тарбия жараёнининг нечоғлик мураккаб эканига эътибор қаратади. Юқоридаги лавҳада тилга олинган вазир ўғли нуфузли оила фарзанди. Лекин, шунга қарамай, ҳатто катта донишманд қўлида тарбиялананаётгани ҳам бирор натижа келтирмай, ақлу идроқдан бегоналигини ошкор қилади. Бунинг ягона сабаби шундаки, у кўз очиб кўрган оила муҳити бузук, ёшлигидан унинг эрка, тантиқ, ишёқмас бўлиб тарбияланishi учун барча шарт-шароит мавжуд бўлган. Йиллар ўтиб, у балоғатга етгач, энди тарбияси билан шуғулланаман дейиш қотиб қолган новдани эгаман деб бехуда уриниш билан тенглиги аён бўлади.

Оила тарбияси жамиятдаги тарбия жараёнининг энг муҳим, энг нозик нуқталаридан экани Амир Темур даврига оид тарихий манбалар мазмун-моҳиятида янада яққолроқ кўзга ташланади. Йирик марказлашган давлат барпо этган Темур уни оқилона ва одилона бошқаришда ҳам адолатли йўл туттани, ҳудуди ниҳоятда катта бўлган мамлакатда қонун устуворлигини таъминлагани, ободончилик ишларига катта аҳамият берганини тасдиқловчи манбалар бугун кўпчиликка таниш.<sup>2</sup> Соҳибқирон жамиятни олға етакловчи, ривожлантирувчи ички омил – оила эканини жуда теран ҳис этган. Эл-юрт ва оддий фуқаро ташвиши, раиятпарварлик, меҳр-мурувват, мамлакат ичкариси ва ташқарисида тинчлик-осойишталикни сақлаш,

<sup>1</sup> Саъдий. Гулистан. – Тошкент: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968, 143-6.

<sup>2</sup> Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё ҳаётида тутган ўрни ва роли. – Тошкент: Фан, 1993; Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 2-жилд, – Тошкент: Меҳнат, 1992; Темур тузуклари. – Тошкент: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

яхши қўшничилик муносабатларини ўрнатиш соҳибқи-  
рон бошқарувида марказий ўринларни ишғол қилган.

Мазкур фикрларнинг яққол далили сифатида Амир Темурнинг ўз оиласига, фарзандлари, қариндош-уруғлари, дўстларига муносабатидан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. У, айниқса, насл-насаб тозалиги, авлодлар давомийлиги, фарзандларни аҳли солиҳ этиб тарбиялаш масалаларига алоҳида эътибор қаратади. Жумладан, насиҳатларидан бирида дину тартиб асосига қурилмаган давлатнинг шукуҳи, қудрати ва тартиби йўқолиши, бамисоли яланғоч одамга ўхшashi ҳақида сўзлаб, бу каби бошбошдоқсиз мамлакатни «қасу нокас тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, эшиги-тўсиғи йўқ уйга» ўхшатади.<sup>1</sup> Бошқа бир ўринда, сипоҳийларга қаратади берилган шундай фармойишга дуч келамиз: «Сипоҳийлардан бирон киши раиятнинг хонадонига зўрлик билан келиб тушмасин, раиятнинг от-увовларини тортиб олмасин».<sup>2</sup> Яна бир ўринда эса, ўғиллари ва набираларини уйлантириш ишлари билан жиддий шуғуллангани ҳақида хабар бериб, айниқса, келин бўлгувчи қизнинг авлод-аждодини атрофлича суриштиргани, поклиги ва соғлигини обдон аниқлабгина, сўнг тўй-томушага рухсат берганини айтиб ўтади: «Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг кўрдим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирудим. Хос одамлар орқали соғлик-саломатлигини, жисмонан камолотини аниқладим. Келин бўлмиш насли-насаби, одоб-ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан ҳоли бўлсангина эл-юрга катта тўй-томуша бериб, келин туширдим».<sup>3</sup>

Амир Темур раиятнинг тинч-осуда ҳаёт кечиришини, хонадонларнинг дахлсизлигини, янги барпо бўлаётган оиланинг ҳар жиҳатдан бенуқсон ва поклик асосига қурилишини давлат аҳамиятига молик масала деб

<sup>1</sup> Амир Темур ўғитлари. – Тошкент: Наврӯз, 1992, 18–19-бетлар.

<sup>2</sup> Шу асар, 36-6.

<sup>3</sup> Шу асар, 58-6.

қараган, соғлом авлод мамлакат келажагини таъминловчи асосий омил эканини яхши анлаган. Шунинг учун ҳам, бу даврда илм-фан ва маданият мисли қўрилмаган дарражада тараққий этди, деярли барча соҳаларда жаҳонга донғи кетган олимлар, шоирлар, тарихчи ва санъаткорлар етишиб чиқди, мамлакатда уруш, низоларга чек қўйилиб, маданий юксалишларга йўл очилди.

Жамият ва оила муҳити муштараклиги, оила ва кишилик жамоалари диалектикаси сўз мулкининг сultonи Мир Алишер Навоийни ҳам кўп ўйлантирган муаммолардан экани сир эмас. Мутафаккир шоир деярли барча асарларида, яъни шеър ва достонлари, дидактик ҳикоялари, тарихий асарларида инсонпарварлик, эзгулик ғояларини куйлади. Айниқса, «Хамса» асарига кирган достонларда Навоий шахс ва жамият, инсон тақдиди, адолатли жамият ва бу жамият асосини ташкил этувчи комил одамлар образларини яратди. «Ҳайрат ул-аброр»да Ҳотам Тойи, Нўширавони одил, Айюб, Искандар ҳақидаги ва адаблилик одати, қаноат, вафо ҳақидаги фалсафий ҳикоятларда биз эзгулик ва қабоҷат, яхшилик ва ёмонлик, олийжаноблик ва мунофиқлик ўртасидаги муросасиз баҳсларни кўрамиз. Бу гўзал ҳикоятларга улуғ шоирнинг фалсафий дидактик ўйлари ҳамда орзулари сингдирилган бўлиб, биз улардан ҳозирги давримиз учун ибрат намуналарини топамиз. «Ёш болага нисбатан энг зарур иш, – деб ёзади у, – билки, уни кичкиналигидан парвариш қилишдир. Қатрани садаф тарбия қилгани учун одамларнинг бошига чиқиб шараф топди»; «Тарбиянинг яна бири ота-онани ҳурмат қилиш; буни бажариш унинг учун мажбуриятдир. Бу иккисига хизматни бирдек қил, хизматинг қанча ортиқ бўлса ҳам, кам деб бил. Отанг олдида бошингни фидо қилиб, онанг боши учун бутун жисмингни садаقا қилсанг арзийди!»<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Алишер Навоий, «Ҳайрат ул-аброр». – Тошкент: F.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 261–262-бетлар.

Маълумки, фарзанднинг ота-она олдидаги бурчи (Навоий буни «мажбурият» деб атаган) улуғ шоир яшаган даврда ҳам, ундан олдинги асрларда ҳам шу каби юқори мезонлар билан ўлчанган ва ҳамиша муқаддас бир мавзу каби талқин этилган. Ота-онанинг бу қадар улуғланиши, бир томондан Қуръони карим ва ҳадисларнинг беқиёс таъсири билан изоҳланса, иккинчи томондан, ота-онанинг яратувчилик ролига муносиб баҳо исломдан олдинги ёзма манбаларда ҳам мавжуд эди. Ҳар ҳолда, ота-онанинг фарзанд учун ҳар қандай сир-синоат, машаққат-меҳнатга тайёр туриши, фарзанди келажаги учун барча мушкулотларни енгиб ўтиши мумкинлиги ғояси Навоийни кўп ўйлантиргани шубҳасиз. Навоийнинг фикрича, фарзанд ушбу оддий ҳаётий ҳақиқатни чуқур англаб, ота-она ҳурматини жойига қўйиши, улар хизматини қилишни фарзандлик вазифаси деб билиши, ота-онадан хато ўтса, ҳатто уни фазилат ўрнида қабул қилиши лозим. Муҳими шундаки, шоир бу ғояларни бадиий ифодалаш устидагина бош қотирмайди. Ҳаётнинг зиддиятларга тўла воқеалари Навоийни ушбу мавзуни қайта-қайта тилга олишга мажбур этади. «Муншаш» асаридан шаҳзода Бадиуззамонга хатдан ўқиймиз: «Пайғамбар ... буюрубтурким, тенгри таоло ризоси ота ризосига вобастадур (қўшилиб кетади, баробардир) ва тенгри таоло ғазаби ҳам ота ғазабиға вобастадур. Бас, киши ота ризосин ҳосил қилса, тенгри таоло ризосини ҳам ҳосил қилмиш бўлғай ва ота ғазабига учраса, тенгри таоло ғазабиға учрамиш бўлғай. Мундоқ бўлғандин сўнгра киши нечук ота ризосидин айру дам урғай ё қадам қўйғай. Ва Ҳаким Сулаймон... сўзибурким, ота – қодири қайюм (қудратли тарбиячи) ва она розихи марсум (қонуний ризқ берувчи).<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Султон Иззат. Навоийнинг қалб дафтари. – Тошкент: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. 245–246-бетлар.

«Маҳбуб ул-қулуб»да шоир «Үйланиш ва хотинлар тўғрисида» маҳсус боб ажратади ҳамда яхши ёки ёмон хотинлар туфайли хонадонга келадиган баҳт-саодат, кулфат-қайғулар хусусида тўхталади. Характерли жойи шундаки, бу бобдаги фикр-мулоҳазалар «Қобуснома», «Темур тузуклари» ва ҳадиси шарифлардаги яхши ва ёмон аёллар талқинини мантиқан тасдиқлади ва давом эттиради.<sup>1</sup> Бизга маълумки, оиланинг маънавий-ахлоқий қиёфаси ёки ўзига хослиги аждодларимиздан бизга мерос бўлиб ўтган билим, малака, кўнирма, тажриба, маданий қадриятлар негизида, шунингдек, ватандошларимизнинг бу борада тўплаган барча ижобий хусусиятларини ўрганиб, умумлаштириш асосида пайдо бўлади.

Алишер Навоийнинг замондоши, яқин дўсти бўлган Ҳусайн Воиз Кошифий («Воиз» – ваъз айтувчи «Кошифий» – кашф этувчи деган маъноларни англатади) нинг «Футувватномаи сultonий», «Ахлоқи муҳсиний» асарлари одоб-ахлоққа бағишлиланган бўлиб, оила тарбиясида муҳим, бебаҳо манбалардан ҳисобланади. У «Ахлоқи муҳсиний» китобида сабр, ҳаё, покизалик, олийҳимматлик, адолат, мулоҳимлик, саховат, вафо, аҳд, росттўйлик, андиша, шижоат, фаросат, сир сақлаш каби ахлоқий тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини тушунтириб, уларга риоя этиш учун Қуръон оятлари, ҳадислардан намуналар ва мутафаккирлар асарларидан лавҳалар келтириб асослаган. «Адолат маъноси ҳалқнинг ҳуқуқий тенглигини таъминлашdir. Адл шундай зийнатдирки, у мамлакатга оройиш беради, бир қуёшки унинг нури билан зулмат ёруғликка айланади».<sup>2</sup>

Ҳусайн Воиз Кошифий «Футувватномаи сultonий» асарида дўстлар ўртасидаги муносабатлар одоби ҳақида қўйидаги фикрларни билдиради: «Агар дўстларга нисбатан одоб шартлари нечта деб сўрасалар, айтгинки

<sup>1</sup> Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. – Тошкент: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 41-6.

<sup>2</sup> Ҳусайн Воиз Кошифий. Ахлоқи муҳсиний. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2011, 161-6.

дўстлигига ҳеч бир шак-шубҳа уйғотмайдиган кишининг бешта хислати бор. Биринчиси – етук ақл, зеро ақлсиз кишининг сұхбатида файз йўқ, улуғларнинг сўзи борким, «Нодон дўстдан доно душман афзал». Иккинчиси – яхши хулқ, чунки бадахлоқ одам билан сұхбат қовушмайди. Учинчиси – яхши ният, некбинлик, зеро бадкирдор ва фосиқдан дўст чиқмайди. Тўртинчиси – қаноат, чунки мол-дунёга ўч, очкўз одам дўстликка арзимайди. Бешинчиси – тўғрилик, зеро кимки эгри, фирибгар ва қаллоб бўлса, унинг сұхбати кишига шараф келтирмайди, негаки, бундай одамнинг лафзи – ишонарли эмас».<sup>1</sup>

Тарихнинг бурилиш паллаларида жамият пойдевори бўлган оила ва унинг тақдири ҳақида ана шундай умумлашмалар ва тадқиқотлар яратишга уриниш бўйича жуда кўп мисоллар бор бўлиб, бу борада жадид маърифатпарварларининг хизматларини алоҳида айтиб ўтишга тўғри келади. Жадидчилик намояндалари инсон ва мамлакат тақдири, уларнинг келажакда ютуқ ва ёки баҳтсизлиги, юксалиши ёки таназзули оилавий мұхит билан узвий боғлиқлигини чуқур ҳис этдилар ҳамда оиланинг жамиядада тутган мавқеи, оила тарбияси ва маънавияти хусусида илмий тадқиқотлар яратишга киришдилар, бадиий асаларида бу долзарб масалага алоҳида эътибор қаратдилар.<sup>2</sup>

Жадидчилик намояндалари Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий ва бошқалар томонидан эълон қилинган бир қатор мақолаларда жамиятнинг маънавий қиёфаси оиласарнинг қандайлигига боғлиқлиги атрофлича таҳлил этилди. Маърифатчилар шундан келиб чиқиб, жамият тақдири оиласар мұхитига боғлиқ бўлса, оила маънавиятининг ўзи кимга ёки нимага боғлиқ, деган ҳақли саволни ўртага қўйдилар. Уларнинг фикрича, агар оиласада соғлом турмуш тарзи устувор бўлиб, фарзанд ҳар жиҳатдан тўғри тарбия

<sup>1</sup> Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи сultonий. – Тошкент. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2011, 66-б.

<sup>2</sup> Қаранг: Фитрат А., Оила ёки оила бошқариш тартиблари. – Тошкент: Маънавият, 2000; Ойина. – Тошкент: Академия, 2001.

топган бўлса, у шубҳасиз ўзидаги ижобий фазилатларни хизмат жараёнига кўчиради, ижтимоий меҳнат фаолиятида қўллайди, натижада жамиятдаги барча муносабатларга таъсир ўтказади. Бинобарин, оиланинг гўзал одобахлоқ, хушмуомалалик, самимийлик, меҳнатсеварлик, илм-маърифатга ҳурмат асосига қурилган бўлиши ғоят муҳим масала бўлиб, бу ижтимоий муносабатларга мунтазам таъсир этиб, унга куч-қувват бериб турувчи ягона омилга айланади. Тарбия кўрган шахснинг юриш-туриши, маданий муомаласи, гўзал хулқ-атвори жамиятдаги ижтимоий муносабатлар характеристига таъсир эта бориб, Форобий айтганидек, фозил одамлар жамоасининг шаклланишига замин ҳозирлади.

Бу ўринда, айниқса, Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Сағирлар ҳақинда», «Ҳифзи сиҳати оила» («Оила соғлиғининг ҳимояси»), Абдусалом Азимийнинг «Таълим ва тарбия», Ибратнинг «Миллатни ким ислоҳ этар?», Абдурауф Фитратнинг «Бухоро ҳукуматининг ислоҳкорона қадамлари», Мирмуҳсиннинг «Аҳволи зоримиз» каби «Ойина» журналида чоп этилган мақолалари оила тарбиясига оид муҳим муаммоларни кўтариб чиққанини таҳқидлаш зарур.<sup>1</sup> Жумладан, А. Азимийнинг «Таълим ва тарбия» мақоласидан шундай сатрларни ўқиимиз: «... болага она биринчи омил ва мураббийдир. Онани таъсири болага, отани таъсиридан зиёдадур. Чунки, она болани бир неча ойлар қани бирла ғизоландурур. Ва баҳдаз таваллуд саналарча сути бирла парвариш этар. Ва муддатларча оғуши мушфиқонасига тарбия этар. Бу сабабли бола она тарбиясида бўлғуси овонларда муҳитига мувофиқ ҳолда табиатланур, ки бул табиат ва одат агар номаҳкул ҳолда бўлунса катта бўлганидан сўнг ислоҳи мушкулдир».<sup>2</sup>

Жадидчи маърифатчилар янги давр ва янги тузум учун курашни, энг аввало, оилани ислоҳ қилишдан бошламоқ зарур, деб ҳисобладилар. Уларнинг фикрича, оила асосини тўғри қурмай туриб ва ёш авлодни

<sup>1</sup> Ойина. – Тошкент: Академия, 2001, 41–49-бетлар.

<sup>2</sup> Ойина. – Тошкент: Академия, 2001, 4-бет.

тўлақонли тўғри йўлда тарбияламасдан туриб, жамиятни ислоҳ қилиш, унинг ривожини тараққиёт сари йўналтириш мумкин эмас ва охир-оқибатда миллат тақдири унинг оиласининг ҳолатига боғлиқ.<sup>1</sup> Бу ғоя, тадқиқотчи Д. Алимова тўғри белгилганидек, Фитратнинг 1915 йилда эълон қилган «Оила ёки оилани бошқариш тартиблари» асарида ўз ифодасини топди. Фитрат нуқтаи назарига кўра, фарзанднинг ҳар жиҳатдан тўлақонли инсон бўлиб шаклланиши учун унга жисмоний, ақлий ва маънавий йўналишларда кўп таркибли тарбия бериш лозим бўлади. Муаллиф бу ўринда юқоридагилар билан кифояланмай, бола руҳи ҳам тарбияланишга муҳтож эканлигини алоҳида уқтиради: «Одамнинг феъл ва ҳаракатини бир яхши шакл ва мазмунга келтириш учун руҳини тарбиялаш лозим, – деб ёзади олим. Болаларни ўзига ишонган, кучли, топқир, чаққон ва ақлли қилиб тарбиялаш учун ўз қадр-қиммати, шахсини ҳурмат қилиш руҳини тарбия қилмоқликни, шунинг билан бирга, ён атрофдаги одамлар билан ҳисоблашишни ўргатмоқ керак. Болаларни шундай тарбия этмоқ лозимки, баҳтга бўлган интилишлари ҳеч қачон хазон бўлмасин, сўнмасин, балки кўкарсинг».<sup>2</sup>

Сезилиб турадики, Фитрат «баҳтга бўлган интилиш» сўзлари билан болани камолотга эришуви йўлидаги интилишларини, ҳаётнинг ҳар қандай мураккаб зиддиятлари олдида шошиб қолмай, энг тўғри йўлни танлай оладиган оқил, ҳушёр, тадбиркор инсон бўлиб етишувини назарда тутади. Бу каби теран фикр-мулоҳазалар, табиийки, ўтган аср бошларида жадидчилик ҳаракатининг кенг ёйилишига, зиёлилар ўртасида оила тарбияси ҳақидаги ижтимоий фикрнинг чуқурлашувига ижобий таъсир этди. Бироқ, афсуски, собиқ шўролар тузуми томонидан жадидчиларнинг қувғин ва қатағон қилиниши «Оила» каби ноёб асарларнинг тақиқ этилиб, унутилишига сабаб бўлди. Аммо ўзбек халқининг

<sup>1</sup> Алимова Д. Оила пойдевори ҳақида рисола (асарнинг иккинчи нашрига кириш сўзи). Фитрат. Оила ёки оилани бошқариш тартиблари. – Тошкент: Маънавият, 2000, 4-6.

<sup>2</sup> Фитрат А. Оила ёки оилани бошқариш тартиблари. – Т.: Маънавият, 2000, 86-6.

оилавий турмушга хос тарихий тараққиёт давомида орттирган ўлмас тажрибаси унинг муаммоларини ҳал қилиш ва турмуш тарзини мақсадга мувофиқ ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади.

Оилавий ҳаётнинг шаклларини жиддий ўрганиш XIX асрда бошланган. Ю.И. Семеновнинг «Никоҳ ва оила-нинг келиб чиқиши» номли асарида таъкидланишича, «Оила шаклланишининг тарихий босқичида ишлаб чиқариш фаолияти яхши бўлиши учун нафақат ишлаб чиқариш муносабатларининг маълум тизими бўлишини талаб қилган, яъни хусусий мулкчилик муносабатлари, тақсимлаш ва балки ишлаб чиқариш бирлашма аъзолари ўртасида жинсий муносабатларга ҳам ўз таъсирини кўрсатган<sup>1</sup>. Яъни, айнан агамия ишлаб чиқариш жамоасида саноат ривожи учун энг зарур шартлардан ҳисобланган. Тўлиқ агамия туфайли насл ёлғиз мавжуд бўла олмаган. Насл пайдо бўлиши дуал-насл ташкилотнинг шаклланиши билан бир вақтда бўлган. Жинслар ўртасида маълум ижтимоий муносабатлар ташкилоти пайдо бўлди. Насл ва дуал-ташкилотнинг пайдо бўлиши билан муносабатлар промискуитет маъно-мазмунга эга бўлган. Промискуитетнинг ўрнига никоҳ келди, индивидлар ўртасида эмас, балки гуруҳлар ўртасида муносабатлар устувор аҳамият касб этган. Яъни, никоҳ муносабатларининг биринчи шакли гуруҳли, дуал-наслий никоҳ бўлган. С.Я. Вольфсоннинг фикрича, «Беқарор жинсий муносабатлардан маълум бир никоҳ шаклларига ўтиш «ибтидоий жинсий уюшманинг йўқолиш жараёнидир»<sup>2</sup>. Бу жараён мазкур уюшмаларни деформация қилувчи урф-одатлар пайдо бўлиши билан кузатилади»<sup>3</sup>. Оила бўйича кўтарилган дастлабки илмий масалалар И. Баховен, Л. Морган, М. Ковалевскийлар ишлари билан боғлиқ. Масалан, Морган ўзининг «Қадимги жамият» (1877) номли китобида оила ва турмуш эволюциясининг қўйидаги

<sup>1</sup> Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., 1974.

<sup>2</sup> Вольфсон С.Я. Семья и брак в их историческом развитии. – М., 1937.

<sup>3</sup> Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. – М., 1974.

тарихий даврларини кўрсатади: Промискуитет – ёввойи эркак ва аёлларнинг тартибсиз жинсий ҳаёти (40-50 минг йил авв.). Жинсий муносабатга ҳар қайси қариндош киришиши мумкин бўлган.

Моногам оила – алоҳида жуфтликларнинг, бирга яшаш шарти билан қуриладиган оила. Келиб чиқиш, мерос ота томонидан белгиланади. Моногам оила асосан фарзанд кўриш мақсади билан эрнинг ҳукмронлигига асосланади. Фарзандлар келиб чиқиши гумонга қолмаслиги керак, негаки отанинг мулкини бошқариш мерос бўйича фарзандга қолган. Моногамия иттифоқ жуфтли оиласи нисбатан мустаҳкам ҳисобланади. Фақат эр бу турмуш алоқаларини бекор қилиши мумкин эди, хиёнат қилиш ҳуқуқи ҳам унда эди.

Қон-қардош оила – оиланинг дастлабки поғонаси, у ака-ука ва опа-сингиллар гурухли турмушига асосланган. Турмуш гурухлари аждодлари бўйича тақсимланган: барча бобо ва бувилар бир-бирига эр хотинидир, худди шундай уларнинг фарзандлари ва фарзандларининг фарзандлариридир. Эр хотинлик алоқалари фақат аждодлар ва авлодлар ўртасида чегараланади. Бундай қон-қардош оила тури тўлиқ йўқолган. Оила-пunalуа – бир нечта туғишиган ва тутинган опа-сингиллар турмушига ёки ака-укаларнинг ҳар бирининг хотинлари билан бўлган. Шунингдек хотинлари ёки эрлари бир-бирига қариндош бўлмасликлари ҳам мумкин. Бу поғонада ака-укалар ва опа-сингиллар ўртасида жинсий алоқа чегараланади. Жуфтлик оила – доимий жуфтликларни ташкиллаштириш катта ёки кичик, (балки, узоқ ёки қисқа деганимиз маъқулдир) муддатга, аммо бирга яшаш назарда тутилмаган. Эр ҳам хотин ҳам бир нечта эр ёки бир нечта хотинга эга бўлиши мумкин эди. Бу поғонада қариндошлар ўртасида жинсий алоқага чек қўйилган. Л.А. Файнбергнинг ёзишича, «дуал-гурухли никоҳ насл қолдиришни сифатли даражада амалга оширишни таъминлаган»<sup>1</sup>. М. Холматованинг фикрича, ёшлар

<sup>1</sup> Файнберг Л.А. У истоков социогенеза / от стада обезьяна к общине древних людей. – М., 1980. – С. 116.

ўз ҳаётини ўзи белгилашининг муҳим жиҳати – никоҳдан ўтиш ва оила қуришдан иборатдир. Ёшларнинг мулоқот гурухларига қўшилиши катта аҳамият касб этади, бу гурухлар киши ҳаётининг шахсий муҳитини таркиб топтиради. Шахсий муҳит шахс ҳаёт фаолиятининг асоси бўлган уй муҳитидир. Уй-рўзғорнинг макон-мулкий хусусиятлари кейинги шахсий ҳаётнинг, кейинги авлодларни ўзига келтириш ҳамда тарбиялашнинг моддий асосига айланади. Шахснинг ўз ҳаётини ўзи белгилашининг ушбу жиҳати унинг мақсадли ҳаётий қоидаларини аниқлаш имконини беради<sup>1</sup>. Бу жиҳатдан қараганда, «оила мафкуравий тарбиянинг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки, оила жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввали, фарзандлар онгига оила муҳитида сингади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади. Оиладига соғлом муҳит – соғлом мафкурани шакллантириш манбаидир»<sup>2</sup>. Шу ўринда, таъқидлаш керакки, Шарқ халқлари ҳаётида замин, оила, ота-она, болалар, қариндош-урӯғ, умуман олганда, давлат мустақиллигига садоқат, инсонга ҳурмат, ишонч, хотира, виждон, эркинлик каби тушунчалар кенг маъно касб этади. Агар инсон ўзини халқнинг бир заррачаси деб ҳисобласа, халқни ўйласа ва унинг манфаати йўлида меҳнат қиласгина, маънавий ахлоқка алоқадор бўлади.

Умуман олганда, мамлакатимизда соғлом оилани шакллантириш ва оиласда юксак маънавий-ахлоқий муҳитни қарор топтириш учун зарур шарт-шароит яратиш, ёшларни оила қуришга тайёрлаш, оилалар мустаҳкамлигини ва манфаатларини таъминлаш, соғлом фарзанд ўстириш, тарбиялаш ва вояга етказиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилиган. Бунда, авваламбор, оиланинг муқаддаслиги ҳамда никоҳ масъулияти бўйича келажак-

<sup>1</sup> Қарант: Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 170–184-бетлар.

<sup>2</sup> Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 66-б.

да оила қурадиган йигит ва қизларимиз тафаккурини, онгини ўзгартиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Қизларимиз онгида оналик, ўғилларимизда эса, ота бўлиш масъулиятини шакллантириш, бунга уларни тайёрлаш, ёш оиласарнинг ҳуқуқий саводхонлигини тубдан яхшилаш ва оиласада боланинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган тадбирлар кўлами кенгаймоқда. Зеро, оила фаровонлиги миллат фаровонлигининг асосидир. Ҳаёт, тараққиёт доимий юксалишда, янги-янги мэрралар сари одимлайверади. Юртимизнинг эртанги куни, тараққиёти учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир етук мутахассис ёшлар Ватанимиз ривожи йўлидаги эзгу саъй-ҳаракатларни амалга оширадиган, рўёбга чиқарадиган қудратли кучдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, биринчидан, оила – жамиятнинг муҳим ҳужайраси бўлиб, жамиятнинг нормал ривожланиши, аҳолининг кўпайишини, ёш авлоднинг жисмоний ва маънавий тарбиясини, инсоннинг табиий эҳтиёжлари – севги, муҳаббат ва мулоқотни таъминлайди. Иккинчидан, ўзбек халқи оиласавий турмуш, эрхотин муносабатлари, уларнинг вазифа ва бурчлари, сифат ва фазилатлари акс этган муқаддас диний манбалар, ўзбек халқ оғзаки ижоди, Шарқнинг буюк мутафаккирлари ва маърифатпарвар зиёлилари асарларида қимматли маълумотлар жамланган. Улардан ҳозирги ёшларни оиласавий турмушга тайёрлашда ва оиласавий турмуш амалиётида самарали фойдаланиш мумкин. Учинчидан, бугунги кунда оила – ўзининг тарбия йўналишида миллий ва умуминсоний қадриятлар ўзаро уйғунлик касб этган. Ўз анъаналарини авлодларнинг бой тажрибалари асосига қурган ва уларни мунтазам бойитиб боришга одатланган, соғлом маънавий-ахлоқий муҳитга эга бўлгани натижасида ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитда ҳам ўзлигини йўқотмайдиган, ўз даври билан ҳамиша ҳамнафас ва ҳамкор оиласадир. Одатда бундай оиласавий муносабатлар тўғри йўлга қўйилган бўлиб, ота-она

ва фарзандлар, бобо-момолар ва набиралар ўртасида бир-бирини тушуниш, англаш, ҳурмат қилиш, ўзаро ёрдамлашиш, меҳр-мурувват кўрсатиш тамойиллари уйғунлик касб этган бўлади. Замонавий оиласида, худди етук ва фозил жамият каби, бир томонлама, докторатик, ҳақиқат ва тараққиётга зид, олға юриш учун тўсқинлик қиласидиган одат ва интилишлар бўлмайди.

## **1.2. Ҳозирги даврда оила тарбиясини юксалтиришнинг устувор йўналишлари**

**XX**асрнинг 50-йилларидан бошлаб жамиятда юзага келган глобал ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий ўзгаришлар натижасида одамлар маълумотлилар даражасининг ўсиши, аёлларнинг халқ хўжалигининг турли соҳаларида фаол иштирок этиши, меҳнат фаолияти таъсирида оила шароитида эр-хотин муносабатларининг ўзгариши, ўз навбатида, оила-никоҳ муносабатларига таъсир кўрсатди. Яъни, бу даврга келиб никоҳ одамларнинг ўз мулки ва мавқенини кейинги авлодга ўтказиш мақсадидаги саъй-ҳаракатлари мажмуюи бўлмай қолди. Шунингдек, аёллар иқтисодий мустақиллигининг таъминланиши билан никоҳ қачонлардир бўлганидек иқтисодий шериклик заруриятининг натижаси ҳисобланмай қолди. М.Н. Шмелеванинг фикрича, «Ҳаётий йўл назарияси, жамиятнинг бир бўлаги бўлмиш оила ўз ривожланишининг турли босқичларини ўтишида ҳаракат стратегияларининг ўзгариши, ташқи тарихий шароитларга бевосита боғлиқ бўлган ҳолда икки хил ўринга эга бўлган: бир томондан, у «индивидуалтарнинг ижтимоий ўзгаришларга адаптациясини осонлаштирувчи воситачи, бошқа томондан эса, унинг ўзи ўша ўзгаришларни келтириб чиқарувчи омил бўлган»<sup>1</sup>.

Бугунги кунда эса, оиласида жисмонан соғлом, маънан баркамол, ахлоқан пок ва юксак маданиятли инсонни

<sup>1</sup> Шмелева М.Н. Развитие внутренних связей в современной городской семье русских Центральной России.: Сб. Семья. Традиции и современность. – М., 1990. – С. 223.

вояга етказиши устувор аҳамият касб этади. Бунинг учун эса, аввало оила тарбиясига алоҳида эътибор бериш зарур. Оила тарбияси деганда, бола ривожланиши учун энг қулагай шарт-шароитларни яратишга йўналтирилган, уни ижтимоий ҳаётга тайёрлашга, ҳар тамонлама камол топган шахсни шакллантиришга қаратилган фаолият тушунилади.<sup>1</sup> Шарқ ахлоқшунослигидан келиб чиқсан ҳолда айтиш мумкинки, оила тарбияси боланинг туғилган куниданоқ бошланади, унинг тўла мустақил, индивидуал ва ўзига хос бўлгунича узлуксиз давом этади.

Оиласий тарбиянинг асосий намунавий шакли – бу эр-хотиннинг ўзаро иззат-хурмати, хушмуомала ва ширинсўзлиги, бир-бирига ёрдам бериши ва ҳамжи-ҳатлигидир. Бу болалар тарбиясида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки, фарзанд айтилган насиҳатни эсидан чиқариши мумкин, лекин кўрганини ҳеч қачон эсдан чиқармайди. Тарбиянинг бу жиҳатига эътибор бериш лозим. Кўпчилик олимларнинг таъкидлашича, оила тарбияси мазкур оиласининг мустаҳкамлигини сақлашда, ундаги муносабатларни аниқ мақсадларга қаратиш ва йўналтиришда муҳим аҳамият касб этади. Мазкур олимларнинг фикрича, оила қуришдан мақсад болалар тарбияси билан боғланган бўлса, эр-хотиннинг шахс сифатида янада ривожланиб боришини асосласа ҳамда оила учун зарурий нарсаларни, уйнинг шинам ва орасталигини таъминлашга қаратилган бўлсагина, оиласий муносабатлар янада мустаҳкамланади.<sup>2</sup>

Оила тарбияси асосан ота-оналар ва оиласининг ёши катта аъзолари томонидан амалга оширилади. Оила тар-

<sup>1</sup> Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати / ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти; таҳрир ҳайъати: Х.Султонов ва бошқ; тузувчи ва масъул муҳаррир Қ. Назаров. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. 456-бет.

<sup>2</sup> Қаранг: Васильева Н. Семья как философская проблема: Сб. Сила первого взгляда. – М., 1998. Савинов Л.И. Семья и общество : история, современность и взгляд в будущее. – Саранск., 1992. Малыгин Г.С. Смысль жизни и жизнь смысла. – Иркутск., 1998.

биясида муваффақиятга эришиш кўп жиҳатдан оиласда ҳам ота, ҳам онанинг бўлиши, уларнинг бирдамлик ва тенгликка эришиши, куч-ғайратларини бирлаштиришига боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан, И.А. Каримов «Оилавий тарбия масаласида хатога йўл қўймаслик учун аввало ҳар қайси хонадондаги маънавий иқлимни ўзаро хурмат, ахлоқ-одоб, инсоний муносабатлар асосига қуриш айни муддао бўлур эди. Бу ҳақда гапирганда, мен мумтоз ёзувчимиз Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» асаридаги қаҳрамонларнинг ўзаро муомала ва мулоқотлари, уларнинг ҳатто кичик фарзандларини ҳам «сиз»лаб гаплашиби мисолида ота-боболаримизнинг оила маънавиятига қанчалик катта эътибор берганига ишонч ҳосил қиласман»<sup>1</sup>, деб ёзган эди.

Маънавият, ахлоқ-одоб ва маърифат-маданий мероснинг таркибий қисмлари бўлиб, уларда ҳалқимизнинг даҳолик қудрати, дунёқарashi, маънавий-руҳий қиёфаси, эзгулик, яхшилик ҳақидаги қарашлари ўз ифодасини топган бўлади. Бинобарин, маданият, маънавият, ахлоқ, маърифат, мерос ғоят кенг қамровли тушунчалар бўлиб, унда тарихан таркиб топган муайян ҳалқнинг кўп асрлар давомида тўплаган моддий ва маънавий бойликлари, тили, сўз санъати, қадриятлари, бой тарихи, тарихий ёдгорликлари, анъана ва расм-русумлари умумлашган, мужассамлашган бўлади. Маданият, маънавият, ахлоқ, маърифат оила тарбиясининг асоси, негиз тошидир. Маданият тушунчаси кенг маънони англатади.

Оила тарбияси маънавий-маданий фаолият тизимида мавжуддир. «Агар маданият инсон зотининг сифатий таърифланиши бўлса, маънавият унинг ўз-ўзини яратиш ва ўзгартириш фаолиятининг мазмунидир. Бас, шундай экан, инсоннинг фаолияти ва онги орқали маданият бир бутунликни ташкил этади ва маданият – воқелик, маънавият эса, моҳият кўринишини олади. Маънавият маданият-

<sup>1</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент, Маънавият, 2008. 55-бет.

да «моддийлашади», мужассамлашади, тўпланади ва авлоддан-авлодга узатилади».<sup>1</sup> А. Эркаевнинг фикрига қўшилган ҳолда шуни таъкидламоқчимизки, агар маънавият маданиятда моддийлашса, оила тарбияси эса, маънавий фаолиятда моддийлашади. Оила тарбиясида руҳий-маънавий кечинмалар ҳиссиятлар, орзу-умидга тўлган бўлади. Шу жиҳатдан олганда, оила тарбияси ҳам миллий-маънавий мероснинг узвий бир қисми бўлиб, моҳиятнинг жамиятнинг энг мукаммал, айни пайтда бой ижтимоий мазмунга эга бўлган ўзига хос бўғини ёки тарихий бирлигини ифодалайди. «Оила ҳақида гап кетадиган бўлса, у ҳаёт тарзимизнинг давом этишини таъминлайдиган, муқаддас анъаналаримизни келгуси авлодга етказадиган маънавий-маърифий тарбия маскани эканини таъкидлаш жоиздир.

Ҳақиқатан ҳам, оила ҳар қандай давлат ичидаги ўзига хос «давлат» ячейка, биринчи бетакрор, муайян қонун-қоида ва шарт-шароитлар оқибат натижасида вужудга келувчи шундай ижтимоий «ташкилот»ки, унда ижтимоий ҳаёт, авлодлар давомийлиги таъминланади, урфодатларимиз, хотира муқаддаслиги ва ниҳоят, этник маданият сақлаб келинади, айни чоғда ривожлантирилади, авлоддан-авлодга ўтиб бойитилган тажриба янги анъаналар билан бойиб, келгуси авлодларга узатилади. Шунинг учун ҳам, илмий адабиётда кенг истеъмолда бўлган «оила тарбияси», «оила дунёси», «оила маданияти», «оила маънавияти», «оилавий муҳит», «оила ахлоқи» (этикаси), «оила бутунлиги» каби тушунчаларнинг ҳар бири ўзига хос маъно-мазмунга эга бўлиб, миллий-маданий қадриятлар ичida алоҳида ўрин эгалловчи оила (оилавий ҳаёт) феноменини таърифлашда муҳим аҳамият касб этади.

Оила тарбияси – бу умумий ижтимоий тарбия жараёнининг шундай босқичики, у инсоннинг кейинчалик бутун умри давомида оладиган маърифат ва ҳаёт сабоқлари учун асос, замин, пойдевор вазифасини ўтайди. Оила

<sup>1</sup> Эркаев А. Маънавият – миллат ишончи. – Тошкент: Маънавият, 1997, 43-б.

тарбияси ота-она ва фарзандлар, шунингдек, бир неча авлодга мансуб шахсларнинг ўзаро қон-қариндошлик муносабатлари асосига қуриувчи ўзига хос бетакрор маънавий-руҳий жараёндир.

Оила тарбияси – ижтимоий тарбиянинг бир тури бўлиб, оиланинг барча аъзолари унда фаол иштирок этадилар, бир-бирларига ўз билим, тажрибаларини ўргатадилар. Оила тарбияси бир умр давом этадиган жараёндир. Оила-да шаклланадиган фарзандлик, ака-ука, опа-сингиллик меҳрини бошқа бирор ижтимоий муассаса бажара олмайди. Бу ҳиссиётлар ўз-ўзича юксак ахлоқий бойлик бўлгани ҳолда шахснинг ижтимоий алоқаларида, жамият ахлоқини ўзлаштиришда мустаҳкам замин бўлиб хизмат қиласди. Эр хотиннинг меҳр-муҳаббати, оила аъзоларининг тенглиги, дўстлиги, ўзаро ҳурматига асосланган миллий оила-вий муносабатлар ёшларда эркак ва аёл муносабатининг ахлоқий меъёрларини шакллантиришда, уларда бўлажак оиласвий турмушга зарур амалий малака ва хислатларни тарбиялашда муҳим мактаб бўлиб хизмат қиласди.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, оила тарбиясининг қуидаги йўналишлари: иқтисодий билимлар бериш; хўжалик юритишни ташкил этиш; ахлоқий талаблар, нормалар, қоидаларни ўрганиш, энг юксак ахлоқий фазилатларни шакллантириш; касб-хунар ўргатиш; меҳнатни тўғри, қизиқарли, моддий ва маънавий фойдали этиб ташкил этиш; нозик эстетик дидни санъатнинг барча турлари орқали шакллантириш, уйни, уй жиҳозларини замонавий дизайн қонунларига асосланиб қуриш ва безаш; ҳуқуқий билимларга эга бўлиш, оиласда адолатга, тенг ҳуқуқлиликка, мустақилликка эришиш; диний таълим бериш, Қуръонни, исломнинг ахлоқий асоси бўлган ҳадисларни ўрганиш; жисмоний тарбия, соғлом турмуш тарзини барпо этиш; фарзандларни оила қуришга тайёрлаш, жинсий тарбия, эр ва хотин бурч-вазифаларини ўргатиш; тиббий билимлар олиш, шахсий гигиенага риоя этиш, уйнинг, уй жиҳозларининг санитария ҳолатига аҳамият бериш, биринчи тиббий ёрдам кўрсатишни билиш, халқ табобатини

ўрганиш; нафс тарбияси, барча нарсаларда: овқатланиш, кийиниш, ахлоқ-одобда меъёр бўлиши зарурлигига эришиш; руҳий эмоционал тарбия, доимо руҳий тетикликка, фаолликка, теранликка, ўзини идора этишга, жаҳлни живловлай билиш, ўзини ортиқча уринтирмай сокинлик ва мулойимликка, бошқаларга ёмон таъсир ўтказмасликка ўрганиш кабиларни кўрсатиш мумкин.

Бу йўналишлардан келиб чиққан ҳолда оила тарбиясининг қуидаги усусларини кўрсатиш мумкин: мuloқот; ўрнак бўлиш; кузатиш ва назорат; тўғри, адолатли баҳолаш; танбеҳ бериш; оила кутубхонаси ташкил этиш, унда ахлоқ-одобга бағишлиланган бой ажоддларимиз ёзиб қолдирган меросни, нодир китобларни йиғиш; оиласий китоб, журналлар ўқиш, таҳлил этиш; дунёқарашни шакллантирадиган ва ривожлантирадиган долзарб воқеаларга, оила, оиласий муносабатларга ахлоқ-одобга бағишлиланган кўрсатувларни телевизор орқали кўриш, уларни барча оила аъзолари билан биргаликда таҳлил қилиш; оиласий театрларга бориб спектакллар томоша қилиш; музейларга бориш; муқаддас қадамжоларни, ўтган яқин қариндош-уруғларнинг қабрларини зиёрат қилиш; оиланинг яқин қариндош-уруғлари ҳолидан хабар олиш; уйда фарзандларга ўзларини қаерда қандай тутиш кераклигини машқлар орқали ўргатиш, чиройли қараш, яъни нигоҳни ўргатиш; маҳаллада ўтказиладиган тўй-маросимларда фаол иштирок этиш; кам таъминланган, кўп фарзандли, боқувчисини йўқотган, мухтож инсонларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш, бу жараёнда болаларнинг фаол иштирок этишига катта аҳамият бериш; дам олишни қизиқарли, фойдали ташкил этиш, табиат қўйинида, дала ҳовлида, сиҳатгоҳларда оила аъзоларининг бирга дам олишлари; бошқа дин, миллат вакилларига нисбатан бағрикенглик, улар билан дўстлашиш.

Оила тарбиясининг ўзига хослиги оиланинг ҳамиша бетакрор, бошқа оилалар турмуш тарзига ўхшамайдиган

индивидуал хусусиятларидан келиб чиқади. Одатда жамият оиласардан таркиб топади. Лекин, оила шунчаки оддий иттифоқ эмас, тирик вужудлар иттифоқидир. Ҳар бир тирик вужуд эса, ўзи бир олам. Ер юзида 7 миллиарддан ортиқ одам яшаса, уларнинг ҳар бири ўзига хос феълатворга эга, бир одам иккинчисидан нимаси биландир фарқ қиласи, бир инсон иккинчи бир инсонни ҳеч қачон такрорламайди. Инсонларки бетакрор экан, оиласарнинг бир-бирига ўхшамаслиги ўз-ўзидан аёndir. Эр ва хотин – икки тирик вужуднинг, икки оламнинг ўзаро иттифоқидан пайдо бўлган учинчи бир олам – бу оиласидир. Иттифоқ иборасида, шубҳасиз, аҳиллик, тотувлик деган маънолар ҳам мавжуд. Агар оила чиндан-да тинч-тотув, аҳил бўлса, оиласий турмуш мустаҳкамланиб бораверади. Акс ҳолда, эр ва хотин бир-бирига адоватли рақибларга айланади, фарзандлар тақдири қийинлашади, қариндош-уруғчилик муносабатларига путур етади. Натижада жамиятга моддий ва маънавий зарар етади.

Бундан келиб чиқадики, оила фақат эр ва хотиннинг ўзидан иборат эмас. Оила – эр-хотин, уларнинг фарзандлари, энг яқин туғишилари, қон-қариндошлик или билан боғланган кишилардан иборат гуруҳ, бошқача айтганда, хонадондир. Бинобарин, оила маълум хоҳиш истак, мақсад асосида бирлашган одамларнинг табиий, иқтисодий, хуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий бирлигидир<sup>1</sup>.

**Оиласининг қуийидаги турлари мавжуд:** 1. Катта патриархал оила, бунда ота-оналар, болалар, неваралар бир оиласида яшайдилар; 2. Икки авлоддан – ота-она ва болалардан иборат оила; 3. Нотўлик, яъни оиласида бирор сабабга кўра ота ёки она йўқлиги; 4. Фақат эр ва хотиндан ташкил топган оила; 5. Аралаш, яқин ёки узоқ қариндошлар бир хонадонда истиқомат қиласидиган оила; 6. Байналмилал, турли миллат вакиллари тузган оила. 7. Қайта қурилган оила.

<sup>1</sup> Ватан туйғуси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996, 82-6.

Бу оиласарни эр ва хотиннинг келиб чиқиши маълумоти, касб-хунарига, моддий ва маънавий бойлигига, қаерда яшашига қараб ҳам турларга бўлиш мумкин. Оиланинг таркиби турли хил бўлишига қарамасдан, оила бажариши зарур бўлган умумий вазифалар мавжуд.

**Оиланинг вазифалари:** иқтисодий-хўжалик, репродуктив (наслнинг давом эттирилиши), тарбиявий (мехнат, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ғоявий, жисмоний, ақлий, руҳий, жинсий, ахлоқий, эстетик, диний), назорат этиш, оила аъзоларининг мавқеини, ҳурматини, ор-номусини, шаънини ҳимоя этиш, дам олишни, бўш вақтни унумли ташкил этиш, ёш авлодни оила қуришга тайёрлаш, ёрдам бериш, руҳий-эмоционал, мулоқот (коммуникатив), қари боболар-момолар, ота-оналар ҳақида ғамхўрлик.

Бизнинг фикримизча, айрим тадқиқотларда оиланинг функцияларини классификация этишда унинг муҳим бўлган талайгина функцияларига: назорат этиш, оила аъзоларининг мавқеини, ҳурматини, ор-номусини, шаъни ҳимоя этиш ҳамда қариялар ҳақида ғамхўрлик қилиш, уларни авайлаб-асраш, парвариш этишга аҳамият берилмаган. Масалан, Б. Шоумаров ва Ш. Шоумаровларнинг «Мұхабbat ва оила»<sup>1</sup> асарларида оиланинг қуйидаги функциялари: репродуктив иқтисодий – хўжалик, тарбия, коммуникатив, дам олишни тўғри ташкил этиш кўрсатилган, холос. Н. Сайдалиеванинг тадқиқотида оиланинг анъанавий функциялари: репродуктив, тарбиявий, хўжалик юритиш, иқтисодий, назорат қилиш, ўз мавқеига эга бўлиш, дам олишни тўғри ташкил этиш, эмоционал, ёшларни жинсий ҳаётга тайёрлашларга бўлинган.<sup>2</sup>

Ҳозирги даврда оила ўзининг муҳим функцияси, қариялар ҳақида ғамхўрлик қилиш, уларни авайлаб-асраш, парвариш этишни унтиб қўймоқда ёки етарли

<sup>1</sup> Шоумаров Б.Б., Шоумаров Ш.Б. «Мұхабbat ва оила». – Тошкент: Ибн Сино номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1994, 31–47-бетлар.

<sup>2</sup> Сайдалимева Н. Ёшларни оиласавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари: Фалсафа фан ном.дис. автореф. – Тошкент: ЎзМУ, 2005, 12–13-бетлар.

даражада эътибор бермаяпти. Оиланинг бу вазифасини бажариши оила тарбиясини юксалтиришга ёрдам беради. Болгарилик файласуф, сиёсий арбоб П. Кубадинский айтганидек: «Бир неча авлод бирга яшайдиган оилаларда қарилек бой, қизиқарли, ишончли ва фойдали кечади. Қари инсоннинг иш қобилияти сусаяди, айрим пайтларда ишга қобилиятсиз бўлиб қолиши мумкин. Уйда фарзандлар ва набиралар бўлса, қарияларга доимо иш топилади. Бу даврда қариялар ҳаётининг сермаҳсул даври, босиб ўтган ҳаётларини анализ қиласидар, шахсий тажрибалирини ўз илдизидан бўлган авлодга етказадилар».<sup>1</sup>

Бизларнинг фикримизча, кексаларга эътиборни сусайтириб, парваришлашдан воз кечиб, уларни қариялар уйига топшириш ёки уларнинг ҳолидан хабар олмаслик – инсонпарварликка зид нарса бўлиб, оила тарбиясини юксалтирадиган субъектив омилни инкор этишdir. Faқатгина оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият элементларини шакллантириб ва ривожлантирибгина бу фожианинг олдини олиш ёки бартараф этиш мумкин. Бугунги кунда ҳукуматимиз томонидан кексаларга берилаётган эътибор ҳам бу фикримизнинг амалий ифодаси бўлиб хизмат қилмоқда.

«Кексаларни эъзозлаш йили» Давлат дастурини амалга ошириш доирасида жорий йилнинг биринчи чорагида барча манбалар ҳисобидан қарийб 593 миллиард сўм йўналтирилди. Жумладан, 178 нафар ёлғиз кексаларнинг уй-жойини таъмирлаш учун 108,8 миллион сўм сарфланди, «Соғлом авлод учун» ҳалқаро хайрия фонди томонидан Мурувват ва Саховат уйларида яшаётган кекса ёшли кишилар ва ногиронларга умумий қиймати 57,8 миллион сўмлик озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечак ва пойабзал, дори-дармонлар ажратилди.

Санаторий-соғломлаштириш муассасалари ва кекса ёшдаги кишиларга хизмат кўрсатишига ихтисослаштирил-

<sup>1</sup> Кубадински П. Долг семейный и общественный. Пер. с болг. – Москва «Юридическая литература», 1988, 122-6.

ган ижтимоий хизмат кўрсатиши муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш мақсадида «Турон» (Тошкент шаҳри), «Ҳавотоғ» (Жиззах вилояти), «Чимён» (Фарғона вилояти), «Ситораи Моҳи Хоса» (Бухоро вилояти), «Косонсой» (Наманган вилояти) санаторийлари, «Аҳмад ал-Фарғоний» (Фарғона вилояти) дам олиш уйида умумий қиймати 5,1 миллиард сўмлик қурилиш-монтаж ишлари амалга оширилди. Жорий йил бошидан буён 63 минг нафардан зиёд уруш ва меҳнат фронти фарийиси терапия, неврология, кардиология, урология, хирургия, офтальмология, оториноларингология каби етти муҳим йўналишда чуқурлаштирилган тиббий кўриқдан ўтказилди<sup>1</sup>.

Оила функцияларининг «хилма-хиллигининг ўзиёқ оила тарбиясининг мураккаблигидан далолат беради. Бу тарбияда, аввало, ота-онага хос маънавий хусусиятлар, қариндош-уруғчилик, қўни-қўшничилик омиллари ҳам борки, уларсиз оила тарбиясини тўла-тўқис тасаввур этиб бўлмайди. Оила тарбиясини оиласид муносабатлар шакллантиради. Ўз навбатида, оиласид муносабатлар жамиятдаги мавжуд ижтимоий, иқтисодий, мафкуравий, маънавий муносабатлар билан белгиланади ва улар таъсирида ўзгариб бораверади».<sup>2</sup> Бинобарин, «Оила дунёси» бир қатор руҳий, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий, ахлоқий ришталар билан узвий боғланган яхлит «дунё» бўлиб, бунда бутун бошли тарих, миллат, давлат ўз ифодасини топган бўлади.<sup>3</sup>

Дунёга келиб илк бор кўз очган янги вужуд биринчи марта ушбу мураккаб олам билан оиласида танишади, бинобарин, унинг учун дунёда энг зукко, етуқ, билимдон инсон ота ва онаси ҳисобланади, унинг учун энг обод, файзли, иссиқ ва кўркам хонадон у таваллуд топган уй-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари [www.stat.uz](http://www.stat.uz)

<sup>2</sup> Ватан туйғуси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996, 82-б.

<sup>3</sup> Оила, маънавият ва ижтимоий ҳаёт. Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент: 1998, 3-б.

дир. Шу сабабли, ёш авлоднинг эмин-эркин, баркамол бўлиб тарбия топишида ота-онанинг тутган ўрни, ижтимоий роли, тадбиркорлиги, соғ-саломатлиги, маънавий-ахлоқий қиёфаси, эл-юрт ва Ватанга меҳр-муҳаббати, садоқати ғоят муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода, «оила дунёси» атамаси, кўриб турганимиздек, ўзига хос бетакрор, индивидуал фалсафий маъно-мазмунни ҳам ифодалайди. Чунки, қиёсан қараганда «оила дунёси» билан узвий боғлиқликда бўлган «маҳалла дунёси», «қўча дунёси», «шаҳар ёки қишлоқ дунёси» каби рамзий «дунё»лар ҳам мавжуд бўлиб, чиндан ҳам улар ибтидосида «оила дунёси» туради.

Агар биз шартли равишда «оила тарбияси» ва «оила дунёси» («оила олами») атамаларини ўзаро қиёсласак, қўйидаги манзара ҳосил бўлади:

- оила тарбияси тушунчасида оиласида бола онги ва туйғулар оламига таъсир этувчи тарбиявий омиллар кўпроқ назарда тутилади. Ирсият орқали ўтган белги-хусусиятлардан ташқари, бола характерида оилавий жараёнда юз берган барча хатти-ҳаракат ва ҳолат, муносабатлар ўчмас из қолдиради. Кейинчалик характернинг етакчи ёки бош хусусиятига айланган фазилат ёки одат-қилиқлар оилавий муносабатлардан озиқланади. Шу маънода, оила тарбияси ҳар жиҳатдан ижобий, мақтовга сазовор бўла олмаганидек, ҳар жиҳатдан салбий ёки яроқсиз ҳам бўлмаслиги табиийдир. Ҳар ҳолда, оила тарбиясида етакчи ижобий хусусиятлар устувор бўлса, айрим жузъий камчиликларни, нуқсонларни билинтирмай туради. «Ҳар тўқисда бир айб», дейди доно ҳалқимиз ва ушбу мақол билан ҳамма нарса ҳамиша бирдай яхши бўлмаслиги уқтирилади;

- «Оила дунёси» эса, «оила тарбияси»га нисбатан бир-мунча бадиий ифода бўлиб, унда оилавий муносабатлар диалектикаси, ўзаро кундалик мулоқотлар мураккаблиги бамисоли заррабин орқали «намойиш этилади». «Оила дунёси» нисбатан рамзий-мажозий тушунча бўлиб, унинг

илмий таърифини бериш осон эмас. Мухтасар қилиб айтилса, бу сўзлар воситасида оиланинг ўзига хос маънавий муҳит, ўз қонуниятларига эга бўлган бетакрор тарбия ўчоги эканлиги таъкидланади.

Оилавий тарбиянинг тугал мақсади – боладан комил инсонни етиштиришдир. Буни амалга ошириш жисмоний, иқтисодий, меҳнат, сиёсий, ҳуқуқий, ғоявий, ақлий, руҳий, жинсий, ахлоқий, эстетик, диний тарбияни ўз ичига олади. Жисмоний, маънавий-ахлоқий ва руҳий қонуниятларни яхши билмай туриб, кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди, зеро, бола мана шулар асосида ривожланади. Бу қонунларнинг табиий ва ижтимоий сабабларини тушунмаслик кутилган мақсаднинг юзага чиқмаслигига сабаб бўлади. Иномова айтганидек, «миллий ахлоқ, миллий тарбия натижасида таркиб топади. Миллий тарбия негизида оилавий тарбия ётади»<sup>1</sup>.

«Оила тарбияси» кўп қиррали тушунчага эга бўлиб, унинг мазмунида миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғуналиги акс этади, бошқача айтганда, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий шароитда ҳам оила тарбияси миллий-маънавий қадриятларнинг, миллий тарбия усулларининг ўзи билан кифояланиб қололмайди. Бинобарин, оила тарбияси замонавийлик тамойилларига узвий боғлиқ ҳолда соф миллий мезонлар доирасида қолиб кетиши мумкин эмас ва шубҳасиз, жамият тараққиётининг маълум босқичида, айниқса, бир тузумдан иккинчи бир тузумга ўтиш ва кенг миқёсдаги ислоҳотлар даврида миллий-маънавий, маданий мезонлар билан бирга улар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда умуминсоний қадриятларга ҳам катта эҳтиёж сезилади.

Чунки, ёш авлоднинг ҳар жиҳатдан етук, маърифатли, маданиятли бўлиб шаклланиши, энг аввало, оиласдан бошланиши оддий ҳақиқат экан, табиий равишда оила-

<sup>1</sup> Иномова М.О. Оиласда болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланишининг педагогик асослари (мустақил ҳаёт бўсағасидаги ўшлар): Педагогика фанлари доктори... дис./ Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети. – Тошкент, 1998. 279-бет.

да соғлом маънавий-ахлоқий муҳитни вужудга келтириш ва мустаҳкамлаш умумдавлат аҳамиятига молик долзарб вазифа экани ўз-ўзидан аён бўлади. Бинобарин, оила ва оиласада бола тарбияси ижтимоий-сиёсий, маърифий-тарбиявий жиҳатдан ғоят муҳим масалалардан бўлиб, унда миллий қадриятлардан ва айни чоғда умуминсоний қадриятлар тамойилларидан чуқур ва ҳар томонлама фойдаланиш билан боғлиқ жиҳатларни илмий-назарий тадқиқ этиш мустақиллик ва ислоҳотлар даврининг муҳим талабидир.

Айни шу маънода, Ш.С. Шодмонова «буғунги мустақиллик шароитида оила ва оиласавий тарбияга муносабат ўзгача тус олди. Зеро, ёшларнинг ахлоқий ва маърифий қарашларини шакллантириш, уларнинг келажак ҳаётларини, истиқболларини белгилаб берувчи омилдир»<sup>1</sup> деб ёзади. Бизнинг назаримизда, замонавий оила тарбиясида болаларни миллий мустақиллик руҳида тарбиялаш, уларда миллий ғурур, миллий онг ва ўз-ўзини англаш, ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришни тақозо этади. Болага, Ватанга меҳр ғоясини сингдириш, миллат ва халқ ўтмишига, унинг қадриятларига бўлган ҳурмат-эҳтиром ҳиссини тарбиялашдан келиб чиқади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ота-онанинг болага, боланинг ота-онага бўлган муҳаббати Ватан ва миллатга бўлган меҳр-муҳаббати билан йўғрилган бўлмоғи лозим.

Мустақиллик шароитида оила, оиласавий муносабатлар ва оиласавий тарбия масалаларига янгича ёндашиш заруратининг моҳияти ана шундай муҳим сабаблар билан изоҳланади. Худди шунга ўхшаш, «оила маданияти», «оила маънавияти», «оила ахлоқи (этикаси)» каби атамаларда ҳам шахснинг камолот йўлини бошлаб берадиган, ривожланиш босқичлари кейинчалик «жамият» деб

<sup>1</sup> Шодмонова Ш.С. Оиласада кичик мактаб ёшидаги болаларни миллий қадриятлар асосида ахлоқий тарбиялашнинг педагогик асослари: Пед. фанлари номзоди... дис./ Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети. – Тошкент, 2001. 14-бет.

аталмиш кенг фалсафий тушунчага бориб тақаладиган ўсиш-ўзгариш манбасига ўзига хос таъриф-тавсиф берилади. Айтайлик, «оила маънавияти» тарихан таркиб топган, катта ижтимоий мазмунга эга бўлган, миллатга хос хусусиятларни мужассам этган истилоҳлардир. Шунинг учун ҳам, жаҳондаги барча мамлакатларда оила қадим замонлардан бўён «муқаддас Ватан» каби англанган ва эътироф этилган. «Мендан энг катта бойлик нима деб сўрашса, билимли, ақлли, одобли, эртаниги кунини ўйлайдиган фарзанд ота-онанинг энг катта бойлиги деб айтган бўлар эдим, – дейди Президент И. Каримов «Оила фаровонлиги – миллат фаровонлиги» номли маърузасида. – Бундай бойликка эга бўлганларни жамоа бой-бадавлат ота-она, бой-бадавлат оила деб тан олади. Бундай оила ҳеч қачон хор бўлмайди».<sup>1</sup>

Табиийки, бундай юксак мавқега ҳеч бир оила ўз-ўзича эриша олмайди. Соғлом оиласидан мұхит, ота-онанинг улкан мураббийлик хизмати, уларнинг ажододлар ўғити, панд-насиҳати ва анъаналарига содик ҳолда юритган, кенг қамровли тарбиячилик роли туфайли бамаъни, зиёли, маданиятли, ақли солиҳ фарзандлар тарбиялаб, вояга етказилади. Бундай соғлом фикрли, комил фарзандлар, фақатгина оиласидан эмас, шу оила истиқомат қилаётган жамоа, маҳалла-кўй ва ниҳоят миллатнинг ҳам бетакор бойлиги ҳисобланади. Шунинг учун ҳам, тарихий манбаларда дунёдаги энг мураккаб ва айни чоғда масъулиятли касб нима, деган саволга ота-оналий, мураббийлик деб жавоб бериладики, бу бекиз эмас. Бизнингча, буюк мутафаккир олим Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт ё мамот, ё најот ё ҳалокат, ё саодат ё фалокат масаласидир»<sup>2</sup>, деган машҳур ибраторумуз сўзларида ҳам, Туркистон жадидларининг раҳнамоси Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Падаркуш» драмасида ноқобил, илмсиз

<sup>1</sup> Каримов И. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 13-т. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998, 6-т. 400-б.

<sup>2</sup> Авлоний Абдулла. Тошкент тонги. – Тошкент: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979, 246-б.

ўғилнинг жаҳолатга юз тутиб, оиласи барбод этиши фожиасида ҳам Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» романидаги Отабек, Кумуш, Зайнаб фожиаларида ҳам оила тарбияси масаласи муҳокама этилади.

Агар тарихий аспектда олиб қараладиган бўлса, ҳалқимиз миллий-маданий мероси моҳиятини ташкил этувчи умрбоқий анъаналар, ҳалоллик, ор-номус, ростгўйлик, шарм-ҳаё, меҳр-мурувват, меҳр-оқибат, эзгулик, самимият, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар, ҳеч шубҳасиз, аввало, оиласа шаклланган. Шунинг учун ҳам, оила барча инсоний фазилатларнинг бешиги, жамият таянчи, «жамиятнинг асосий бўғини»<sup>1</sup>, жамият ичидаги «давлат» каби тасвирий ифодалар билан таъриф этиб келинади. Бинобарин, оила тарбияси, юқорида айтилганидек, ўзаро қон-қариндошчилик муносабатлари асосига қурилувчи муҳит, бетакрор маънавий-руҳий жараёндир. Албатта, бу таъриф миллат ва давлат чегараларини писанд этмайди, яъни ушбу сифатлар барча миллат ва давлат оиласаларига хос фазилатdir.

Бироқ, оила ўзининг тарихий мазмун ва моҳиятига кўра, ҳар бир ҳалқ ва миллат учун хос бўлган характерли хусусиятларни ҳам ўзида намоён эта боради. Чунончи, Шарқ мамлакатларида оила ёки оила қуриш тушунчаси одатда, албатта, амалга оширилиши шарт бўлган муҳим ижтимоий бурч, вазифа сифатида тушунилади. Оила қуришга аҳд қилган йигит унинг мустаҳкамлиги, барқарорлиги, фаровонлиги, ободлиги учун ўзини масъул деб билади, оиласи ҳимоя қилиш, бошқариш, моддий-маънавий жиҳатдан таъминлашни ўз авлод-аждоди, ҳалқи олдидаги муқаддас одат ҳисоблайди. Шунинг учун ҳам никоҳ муносабатлари бошқа кўпгина ҳалқларга нисбатан бизнинг ҳалқимиз маънавий ҳаётида ҳам ғоят муҳим ҳодиса ҳисобланади. Ҳалқимиз орасида «Никоҳ, энг аввало, Арши аълода ўқилур, кейин эса, ерда» деган нақл машҳур бўлиб, у бежиз айтилмаган. «Ота-боболаримизнинг аза-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012, 12-6.

лий тушунчалари бўйича, никоҳ – илоҳий аҳд, оила – муқаддас». Хотинларингиз зироатгоҳингиздирлар», – дейилади Қуръони Каримнинг «Бақара» сураси, 223-оятида. Бу сўзлар билан оила тузишдан биринчи муддао фарзанд кўриш эканига ишора қилинмоқда».<sup>1</sup>

Кўриниб турибдики, туркий халқлар оиласалига хос хусусиятлардан бири – ўз насл-насабини давом эттириш, солиҳ фарзандларни тарбиялаш ва вояга етказиш деб олинса, иккинчи энг муҳим хусусияти – оила ҳаётининг покликка, софликка асосланишидир. Бу ўринда поклик, софлик кенг маънони ифодалаб, маънавий поклик, ҳалоллик, асл маънодаги тозалик ва покизалик, ўзаро муносабатлардаги тўғрилик ва самимият ҳис-туйғуларини ҳам ўз ичига олади. Зеро, «Ҳалоллик деб, кишининг атрофдагилар билан бўладиган муносабатидаги самимийлигини, софа очиқкўнгиллигини ифодалайдиган ҳамда сўзи ишининг бирлигида намоён бўладиган ахлоқий хислатга айтилади»<sup>2</sup>.

Ўзбек оиласининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири – оиласада ёши улуғ қария ва момолар, бобо ва бувиларнинг юксак мавқе ва мартабага эгалиги бўлиб, улар ҳамиша иззат-икром қилинади, барча масалаларда улардан изн олиб, сўнг иш бошлишга амал қилинади. Ўзбек оиласига хос мазкур характерли хусусиятларнинг санаб кўрсатилишидан мақсад шуки, «оила тарбияси»нинг ўзига хос қирралари ана шундагина тўла-тўқис намоён бўлади. Бу тарбия жараёнида миллий-маданий мероснинг қандай ўрин тутиши, салмоғи, аҳамияти хусусида асослироқ фикр юритиш имконияти пайдо бўлади. Жумладан, оиласада эрнинг мавқеи баландлиги, аёл ҳам ўз ҳақ-хуқуқларига эгалиги, фарзандларнинг ота-онани ҳурмат қилишларини олайлик. Кўп йиллар давомида ота-боболаримиз қалбига

<sup>1</sup> Иброҳимов А. Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996, 82-б.

<sup>2</sup> Шодмонова Ш.С. Оиласада кичик мактаб ёшидаги болаларни миллий қадриятлар асосида ахлоқий тарбиялашнинг педагогик асослари: Пед. фанлари номзоди... дис. Низомий номидаги Тошкент давлат пед. ун-ти. – Тошкент, 2001. 76-бет.

сингиб кетган ушбу қадриятларни бугун янада сайқаллаш кераклигини замон талаб этмоқда. Айниңса, шиддат билан ўзгариб бораётган ҳозирги замонда бемаъни таъсирлар кўпайиб, уларнинг инсон ва жамият ҳаётида салбий оқибатлари мисли кўрилмаган даражада кучайиб бормоқда. Шунинг учун барчамиз кўзимизни каттароқ очиб, зийраклик ва огоҳлик билан бундай ҳамлаларга қарши курашмоғимиз лозим.

Хуллас, оила тарбияси ҳар қанча ўзига хос, бетакрор бўлмасин, у, асосан, ягона манбадан озиқланиб, ўсиб-ўзгариб, бойиб боради. Бу манба миллий-маданий меросдир. Бинобарин, аввало айтиб ўтилганидек, оила тарбияси миллий маданий мероснинг узвий бир қисми бўлиб, унда шу миллат асрлар давомида тўплаб қўлга киритган барча маданий бойликлар синтези мужассамлашган бўлади. Табиийки, оила жамиятдан айри ҳолда воқе бўлолмайди. Ҳар қандай оила жамият таркибида, жамият ичида яшайди. Шунга кўра, оилавий муносабатлар жамиятдаги мавжуд ижтимоий, иқтисодий, ҳукуқий, мафкуравий, маънавий-маърифий муносабатлар билан белгиланади ҳамда улар таъсирида ўсиб ўзгариб, такомиллашиб бораверади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, биринчидан, оила тарбиясининг манбалари муайян халқнинг асрлар давомида тўплаган миллий-маданий қадриятларига мансуб бўлиб, тарихий илдизлари жуда олисларга туташади. Оила тарбиясининг илмий-назарий ва методологик асослари эса, мустақиллик даври фалсафий тафаккурининг маҳсули сифатида майдонга келган миллий истиқлол ғояси ҳамда миллий ва умуминсоний маданият тамоийларининг уйғунилигига тажассум топади. Иккинчидан, миллий қадриятларга, ахлоққа асосланган ўзбек оилаларида ўз шахсий фаровонлигидан кўра оила шаънининг баланд тутилиши, қариндош-урұғлари ва яқин одамларига, қўни-қўшниларига ғамхўрлик қилишнинг биринчи ўринга қўйилиши – олий даражадаги мақсад бўлиб, ои-

лани ташқи мұхит билан боғлашга ва мустақамлигининг таъминланишига хизмат қиласы. Учинчидан, оиланинг ҳар бир аъзосига хос ахлоқий маданият, ҳар бир инсонни ўз бурчи ва масъулиятини англашга ундаши, оилавий мұхитда ўз ўрнини белгилай олиши, ўз оилавий муносабатларини ҳурмат қила билишга эришишига олиб келади. Тұртингидан, миллий маданий мерос намуналари бўлган ҳалқ оғзаки ижоди, ҳалқ педагогикаси, адабиёт, санъат, илм фан, маданият, техника ва технология ютуқлари асосида оилавий таълим-тарбияни олиб бориш оилада соғлом маънавий-ахлоқий мұхитни қарор топтиришга олиб келади.

Мазкур бобнинг масалаларини илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этиш қуидагиларни тасдиқлайди:

- оила тарбияси жамиятимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш шароитида инсон омилини шакллантиришнинг энг үхим шартларидан бири бўлиб қолади, чунки инсон демократик қадриятларга амал қилган, оила тарбиясидан чинакамига сабоқ олган тақдирдагина, унинг яратувчиси ва ҳимоячисига айланади;

- иккинчидан, оила тарбияси, энг аввало, умуммиллий маданиятнинг ажралмас бир қисми бўлиб, ҳалқимизнинг даҳолик қудрати, дунёқараши, маънавий-руҳий қиёфаси, әзгулик ва яхшилик ҳақидаги қарашларини ўзида мужассам этган маданият, маънавият, ахлоқ, маърифат каби тушунчалар таркибиға киради, бинобарин, улар оила тарбиясининг асоси, негиз тошидир;

- учинчидан, «оила тарбияси» – бу умумий ижтимоий тарбия жараёнининг шундай босқичики, у инсоннинг кейинчалик бутун ҳаёти давомида оладиган умр сабоқлари учун асос, пойдевор вазифасини ўтайди;

- тұртингидан, «оила тарбияси», «оила дунёси» атамалари кўп қирралы тушунчалар бўлиб, улар орқали оиланинг ўзига хос, бетакрор маънавий мұхитлиги ҳамда ўз қонуниятларига эга бўлган тарбия ўчоғи экани таъкидланади.

## II БОБ. ОИЛА ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОННИЙ АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТНИНГ УЙҒУНЛИГИ



### 2.1. Оила тарбиясида ахлоқий маданиятнинг намоён бўлиш хусусиятлари

**Б**угунги кунда миллий ғоя масаласи ҳам оилада кечувчи ғоявий-тарбия жараёнларда ўзига хос равишда намоён бўлмоқда. Чунки, айнан миллий ғояни шахс онгига сингдириш аввало оиладан бошланади ва бунда оила, сулола мафкураси, боболар ўгити, отанинг шахсий ибрати, онанинг меҳри орқали инсондан-инсонга, авлоддан-авлодга ўтади, боланинг онг ва шуурида муҳрланиб боради. Шу нуқтаи назардан қараганды ахлоқий, ғоявий-тарбиявий жиҳатдан соғлом бўлган оила негизидаги жамият ва давлат мустаҳкам бўлади. Бундай оилада баркамол шахс вояга етади, унинг ҳис-туйғулари, тушунча ва дунёқарашда миллий ғоя кенг тарқалади.

Ўзбекистон миллий истиқлолга эришгач, оилада миллий ахлоқий фазилатларни камол топтиришга алоҳида эътибор берила бошланди. Президентимиз таъкидлаганидек, оиласига эътиборимизни тубдан ўзгартиришга имконият туғилиб, бой берилган вақтимизни сарҳисоб этиш, ўзбек оиласига хос фазилатларни тиклаш даври бошланди. 1998 йилнинг «Оила йили» деб эълон қилиниши ва ҳозирги даврда ёш оилаларга ғамхўрлик қилиш тўғрисидаги ҳукуматимиз қарор ва тадбирларини фикримизнинг яққол исботи дейиш мумкин.

Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайрасини ташкил этади. Жамият катта-кичик оилалардан иборат. Бу оилалар қанчалик мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунчак

лик мустаҳам бўлади. Дарҳақиқат, ота-она ва фарзандлар орасидаги ахлоқий муҳитнинг бузилишлари салбий сифатларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Айни шу маънода, оиласда болаларнинг ёшлигидан бошлаб яхши сифатларини шакллантириб боришга жиддий эътибор бериш лозим, ҳаётий масалаларни хал қилишда ота-она-нинг билими, маънавияти, ўзини тутиши, юриш-туриши катта аҳамиятга эгадир.

Оиласда юксак ғоявий-тарбиявий билимларни ошириш орқали болаларнинг Ватан туйғуси билан яшаш фазилатини, миллий масъулиятини шакллантириш мумкин. Айни шу маънода оиласий масъулият одамнинг ҳар бир амали, фаолияти маҳсулини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда, унинг ўзи ва оиласи учун нима наф келтиришини англай олиш қобилиятидир. Масъулиятни ҳис қилган одам ўз ишини доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қила олади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади. Бунга эришишнинг энг қулай йўли – аввало ота-оналарнинг ғоявий билимларини ошириш, уларда соғлом тафаккур ва янги илмий дунёқарашни шакллантиришдир. Бу эса, ота-оналардан фарзандларнинг эл-юрт олдидағи маънавий бурчини тўғри англаши, оиласий муносабатлар доирасида миллий урф-одат ва анъаналаримизни турмушга сингдириши орқали болалар онгida миллий ғояга меҳр-муҳаббат уйғотиш, уларни мустақил фикрлайдиган кишилар қилиб тарбиялашини тақозо этади.

Одатда инсон ҳаёт эволюциясининг тирик табиат дунёсини инсон маданияти ва тарихи дунёсидан ажратиб турадиган чегараси деб тушунилади. Бизнинг бирортамиз учун инсон ҳаёт тарзида табиат зарур шароит бўлганини уқтириш шарт бўлмаса керак. Инсон ҳам худди бошқа барча жониворлар сингари ўзига қулай бўлган атроф табиат муҳитида унга керакли ҳаво, озиқ-овқат, сув, иссиқлик, хом ашё, энергия ва ахборот бўлган шароитлардагина яшаши мумкин. Бироқ, бошқа барча тирик мавжудотлар-

дан фарқли равища инсон ўзи учун сунъий дунёсини – маданият дунёсини яратиш имконига эгадир. Айнан маданият дунёсигина одам билан табиат муносабатида восита бўлиб хизмат қилади. Узоқ вақтлар оралиғида одамлар табиий яшаш муҳитида бўлганлари ҳолда сунъий муҳитни яратиб келдилар, бу муҳит уларнинг турмуш тарзларини сезиларли ўзгартириб юборди. Ҳозир инсоннинг инсон бўлиш учун босиб ўтган узундан-узоқ маданий-тариҳий йўлини тасаввур қилиш мушкул ишдир. Шунчаки одамлар буни ўйлаб ҳам ўтирумайдилар. Туғилган ҳар бир инсон дастлаб ўз оила аъзолари муносабатлари ичида бўлади, ўз тилини, муомала кўнималари, қарор топган анъаналарни ўргангачгина, ўз жамияти билан маданий алоқаларга киришади. Ўзининг бутун ҳаёти давомида ҳар бир инсон мослашади, ўқиди, ўрганади, меҳнат қилади, атрофида-гиларга ўз таъсирини ўтказади ва ўз маданияти дунёсини яратади. Маданият ва жамиятнинг турли-туман дунёлари билан дуч келиб, уларнинг таъсирини сезади ва ўзгаради.

Бироқ инсонлардан бирортаси ўз ҳаётининг мазмуни тўғрисида ўйлаб кўрганда ҳам ўзини аввал ўтган ва келгуси авлодлар билан боғловчи бир бўғин сифатида кўриши қийин. Алоҳида инсон умрининг қисқа муддатлилиги бир-бирининг ўрнини олувчи ўзаро боғланган авлодларнинг маданий-тариҳий бирлиги бўлган инсоният ҳаёти билан таққослашни қийинлаштиради. Ҳар қандай инсоннинг оламда алоҳида яшаши содда бўлиб кўринсада, аслида унинг тана ва психик тузилиши, ҳаёт тарзининг эволюциясидан тортиб то унинг хулқ-одоби ниҳоятда узоқ муддатли ва мураккаблигини кузатиш мумкин. Айни шу маънода, ҳозирги вақтда инсоннинг ҳаётий эволюция билан бир қаторда унинг ахлоқий маданиятини ҳисобга олмайдиган инсон ҳақидаги таълимотни кўрсатиш қийин.

Ахлоқий маданият структураси хусусида гапиришдан олдин этика фанининг ахлоқ, ахлоқий маданият категорияларига таъриф берсак. Ахлоқ – ижтимоий онгнинг бир формаси бўлиб, ахлоқий меъёрлар, қонун-қоидалар

йиғиндиси. Ахлоқий маданият – инсоннинг ахлоқ қонунларини, қоидаларини, меъёрларини, фазилатларини билиши, эгаллаши ва уларга бошқа инсонлар билан бўлган муносабатларда риоя этиш даражаси. Ахлоқий маданиятни амалий ахлоқ дейиш мумкин.

Оилада шаклланган ўзига хос ахлоқий маданият унда муайян миллий қадриятлар тизимининг шаклланишида муҳим асос бўлиб хизмат қиласи. Зеро, халқимиз жуда қадим замонларданоқ оилани муқаддас ҳисоблаб келган. Оилавий муносабатларга асос бўлган одоб-ахлоқ меъёрлари ҳозирги диний меъёрлар келиб чиқмасидан олдинроқ шаклланган. Оилавий тарбия ҳозир мавжуд бўлган ахлоқий қараашларнинг амалий жиҳатдан намоён бўлиши ҳамдир. Оиладаги ахлоқий маданият эр ва хотин ўртасидаги муносабатнигина ифодалаб қолмасдан, балки болалар учун ҳам улар етук инсон сифатида шаклланишининг муҳим маънавий омилларидан ҳисобланади. Бинобарин, маънавий бой, ахлоқан пок ва жисмонан соғлом фарзандларни тарбиялаб, вояга етказиш айнан оилада ахлоқий маданиятни қарор топтириш орқали амалга оширилади. Юксак ахлоқий маданиятга эгалик кишида эзгулик, яхшилик, яратувчанлик, фидойилик, садоқат, мардлик каби инсоний фазилатларнинг шаклланишига ёрдам беради.

Шўролар давридаги оиладаги миллий-ахлоқий фазилатларнинг роли камситилиб, асосан Ғарб турмуш тарзи, тарбия усуллари тарғиб қилиниши оқибатида ўз заминидан узилган миллий-ахлоқий тарбия жараёнида маънавий бўшлиқ юзага келди. Оқибатда оилавий муносабатлардаги номутаносибликлар, айрим ота-оналарнинг ўзбекона миллий-ахлоқий қадриятларидан чекиниши, оилавий жанжал, можаролар фарзанд тарбиясига салбий таъсир кўрсатди. Ваҳоланки, ўзбек оиласи ўзининг анъана ва тарихига биноан фарзандларини ўзига хос фаросат ва нафосат сарчашмаларидан баҳраманд қилиб тарбиялаб келганлар. Масалан, Абдулла Қодирийнинг «Ўткан

кунлар» романидаги асосий қаҳрамонларнинг хатти-харакатлари, гап-сўзлари, муомала маданиятидаги назокат, меҳр-оқибатлилик, меҳмондўстлик, иймонлилик, эътиқодлилик, меҳнатсеварлик каби инсоний фазилатларни ўзбекона миллий инсоф, раҳм-шафқат каби хислатлар оиласда шаклланади.

Оила ёшларнинг ахлоқли-одобли, ростгўй, меҳнатсевар, ҳалол ва самимий бўлиб вояга етишлари учун замин тайёрлайди. «Ростгўйлик киши ўз хатти-харакатида содир бўлган ишларни кўрган, билган ва эшитганларини бошқаларга гапириб берганда, ёлғон аралаштиrmай, айнан ўзини сўзлаб бериш одатидир. Ростгўй киши ёлғон гапни гапиришни ўзи учун уят деб билади»<sup>1</sup>.

Оила тарбияси боланинг келажакда ким бўлиб етишишида муҳим ўрин тутади. Демак, бола оиласда жамиятнинг, миллатнинг қиёфасини кўради, бўлажак фуқаронинг табиати, дунёқараши ва миллий ахлоқий қиёфаси оиласда шаклланади, ҳамда шу асосда камол топиб боради. Бола учун оиласдаги соғлом ижтимоий-руҳий муҳит умуминсоний ва миллий ахлоқий қадриятлар манбаидир.

Оиласдаги ахлоқий маданият ҳар бир оила аъзосининг маънавий қиёфаси орқали бир-бирини тушунишга бўлган интилиши орқали шаклланади. Оиласдаги ахлоқий маданият унинг шону шарафи, ғурури, бурч ва вазифаларини кўрсатиб берувчи мезондир. Оиласда покиза насл-насад туйғуси ва у билан фахрланиш – пировард оқибатида ватанпарварлик, халқпарварлик ифтихорини юзага келтиради. Оиласда ўзаро хурмат қатъий интизом асосида барча аъзоларнинг ўз бурч ва вазифаларини адо этишлари, бир-бирларига нисбатан эзгулик ва меҳр-оқибат кўрсатишлари муҳим мезонлардан бири ҳисобланади.

Миллий ахлоқий маданият ўзбек оиласарида ўз шахсий фаровонлигидан кўра оила шаънининг баланд ту-

<sup>1</sup> Шодмонова Ш.С. Оиласда кичик мактаб ёшидаги болаларни миллий қадриятлар асосида ахлоқий тарбиялашнинг педагогик асослари: Пед. фанлари номзоди... дис. Низомий номидаги Тошкент давлат пед. ун-ти. – Тошкент, 2001. 76-бет.

тилиши, қариндош-уруғлари ва яқин одамларига, қўни-қўшниларига ғамхўрлик қилишнинг биринчи ўринга қўйилиши – олий даражадаги қадрият бўлиб, оилани ташки мұхит билан боғлашга ва мустаҳкамлигини таъминлашига хизмат қиласди. Ахлоқий маданиятни қарор топтиришда интизом масаласи мұхим аҳамият касб этади. Оила интизоми – жамият ва давлат интизомининг негизидир. Чунки, оилада интизом туйғуси шаклланган киши давлат ва жамият ишида ҳам шу туйғу соҳиби сифатида хизмат қиласди, давлат қонунларига чап беришини хаёлига ҳам келтирмайди, ҳар бир ишни ўз жойида ва ўз вақтида белгилаб, тартиб асосида бажаради. Бундай интизом ва тартиб бугун ҳалқ ва миллатнинг шарафига айланади. Оиланинг ҳар бир аъзосига хос ахлоқ ва шу асосдаги ички интизом маданияти, ўз бурчи ва масъулиятини англаши билан бирга, улар оилавий мұхитда ўз ўрнини белгилай олиши, оилавий муносабатларини ҳурмат қила билиши, оила иқтисодий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда иш юритиши, оила манфаатдорлигини таъминлашга интилиши, оила шаънини шарафлаш каби хислатларнинг шаклланишига ёрдам беради.

Оила ахлоқий маданияти қанчалик бой, теран ва чуқур бўлса – жамият ҳам шу қадар бой бўлади. У ёки бу ҳалқнинг миллат сифатидаги ўзига хослиги ҳам шу миллий ахлоқий маданиятида жилоланиб туради.

Оила ахлоқий маданияти – жамиятнинг мұхим ижтимоий институти бўлган оиланинг тўлақонли ва мукаммал фаолият юритиши учун эр ва хотин, ота-она ва фарзандлар ўртасида биргаликда ҳаёт кечириш ва зарур муносабатлар ўрнатишдаги ахлоқий кўникмаларининг ўзига хос мажмуаси сифатида намоён бўлади.

Оила ахлоқий маданияти унинг тарбиявий хусусияти, ундаги муносабатларнинг бевоситалиги ва мустаҳкамлигини умумий мұхитнинг эмоционаллиги билан уйғунликда эканлиги билан шартланади. Фақат оилада фарзандлар катталардан малака, билимларни

ўзлаштирадилар, катталар эса, ўз ҳаётларида босиб ўтган йўлларини фарзандлари орқали қайта барпо этадилар. Оилавий муҳит ўзига хос, уникал бўлиб, унинг ҳар бир аъзоси янги авлодда мустаҳкам ва барқарор соғлом оилани барпо этишга масъулдир.

Оила ахлоқий маданияти эр-хотин, оила аъзолари ўртасидаги муносабатларни, инсонларнинг маънавий ҳаётини борлигича ўз ичига олади, оила аъзоларини бир-бири билан ва оилани жамият билан боғловчи ришталарни мустаҳкам қиласди, шу билан бирга, оиласда вужудга келадиган муаммоларни ҳал этишнинг оптимал ва самарали йўлларини танлашга ёрдам беради. Шунингдек, жамиятдаги иқтисодий омилларнинг таъсири, моддий қийинчиликларга бардошлилик ёки моддий таъминланганлик оила маданиятининг даражасига боғлиқ. Бироқ, М.О. Иномова таъкидлаганидек, «иқтисодий муносабатлар оилавий ҳаётда асосий масала бўлиб қолмасдан, балки маънавий яқинлик, ўзаро маънавий ахлоқий алоқаларсиз оилавий ҳаёт мазмунли ва тўлақонли бўла олмайди»<sup>1</sup>.

Оила ахлоқий маданияти оиланинг тўлақонли ва баркамол ривожланиши ва фаолият юритишини белгилаб берувчи ахлоқий фазилатларнинг бирлиги, оила аъзолари ички дунёсининг уйғун тарзда намоён бўлишидир. Оила ахлоқий маданияти жамиятнинг асосий ижтимоий вазифаларидан бири бўлган соғлом авлодни тарбиялаш, оиланинг фаолияти билан чамбарчас боғлиқдир. Жисмонан соғлом, маънан кучли ва ақлан етук соғлом авлодни яратиш – оиланинг энг асосий ижтимоий вазифаларидан биридир.

Оила ижтимоий институт ва бирламчи ижтимоий гурӯҳ сифатида шахснинг ривожланишида, ижтимоийлашувида, уларда ахлоқий хусусиятларнинг шаклланишида муҳим

<sup>1</sup> Иномова М.О. Оиласда болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланишининг педагогик асослари (мустақил ҳаёт бўсағасидаги ёшлар): Педагогика фанлари доктори... дис./ Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти. – Тошкент, 1998. 29-бет.

аҳамиятга эгадир. Чунки, айнан оила ахлоқий қадриятлар, эътиқод, хатти-ҳаракат, ижтимоий меъёрларнинг сингдирилиши агентидир. Оиланинг маънавий-ахлоқий ривожланиши, унинг йўналишлари фарзандларнинг маънавий камол топишида намоён бўлади. Чунки, оиласда шахс маънавияти, унинг ахлоқий фазилатларига болаликда оиласда асос солинади, кейин бу тушунчалар тарбия ва маърифат тизимида ривожланади ва тўлиқ шаклланади.

Оила ахлоқий маданияти жамият аъзоларининг ахлоқий жиҳатдан баркамол ривожланишига асос бўлиши билан бирга, уларнинг жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий ҳаётининг турли соҳаларида фаол иштирокини таъминлайди. Бизнинг фикримизча, ахлоқий маданиятнинг: шахсий ахлоқий маданият; миллий ахлоқий маданият; минтақавий ахлоқий маданият; умуминсоний ахлоқий маданият; диний ахлоқий маданият; турли табақалар ахлоқий маданияти; оила ахлоқий маданияти; аёллар ахлоқий маданияти; эркаклар ахлоқий маданияти; инсоннинг ёшига муносиб ахлоқий маданият; касб-ҳунарга муносиб ахлоқий маданият каби турлари мавжуд.

Ахлоқий маданиятнинг таркибиага қуйидаги элементлар: ахлоқ тўғрисидаги илғор қарашлар, назариялар; миллий ахлоқий урф-одатлар; шахснинг энг юксак ахлоқий фазилатлари; муомала одоби; кийиниш одоби; меҳмондўстлик ва овқатланиш одоби; касбий одоб; этикет киради. Биринчи бобда ахлоқ тўғрисидаги назариялар оила тарбияси билан боғлаб таҳлил этилгани боис биз миллий ахлоқий урф-одатлар ҳақида фикр юритамиз.

Ахлоқий маданиятнинг муҳим элементларидан бири миллий ахлоқий урф-одатлардир. Ахлоқий урф-одатлар қадимда пайдо бўлиб, авлоддан-авлодга ўтиб, бойиб, ривожланиб боради. Уларни сақлаш, давом эттиришда оила тарбияси муҳим роль ўйнайди. Миллий урф-одатлардан бири – кексаларни ҳурмат қилиш, парваришлаш, уларга моддий, маънавий шарт-шароитлар яратиб бериш.

Давлат томонидан кекса авлодга ғамхўрлик қилиб пенсиялар, имтиёзлар, унвонлар, даволаниш, дам олиш учун сиҳатгоҳлар, шифохоналар, поликлиникалар, жамғармалар, ташкил этилмоқда. Лекин оиласда кексаларга меҳр, муҳаббат, ғамхўрлик қилиш улар учун энг катта баҳт. М. Монт айтганидек: «Қариганда орттириладиган энг яхши бойлик – бу яқин кишиларнинг муҳаббатига сазовор бўлишдир»<sup>1</sup>. Ота-онани эъзозлаш, хотин-қизларни иззат-хурмат қилиш, меҳмондўстлик, бирдамлик, ўзаро ёрдам, болажонлик, ҳамдардлик, ваъдага вафо қилиш ахлоқий урф-одатлардир.

Ўзбек миллий ахлоқий урф-одатлари диний ахлоқий урф-одатлар, байрамлар ва бошқа маросимлар билан чамбарчас боғлиқ, масалан, оиласда фарзанд туғилганда ота-она бажариши муҳим бўлган урф-одат бу ақиқадир. Ақиқа арабча сўз бўлиб, соч олиш деган маънони англатади. Ақиқа – бу чақалоқ туғилганига етти кун бўлганда «ўғил бола учун иккита тенг ёшли қўй ва қиз бола учун битта қўй сўйиш»<sup>2</sup>, исм қўйиш ва сочини олиш маросими. Албатта, бу маросимни бажариш учун етарли маблағ бўлиши керак, маблағ етарли бўлмаса, ислом динида енгилроқ йўллари ҳам кўрсатилган.

Миллий ахлоқий урф-одатлар – инсонларнинг муносабатлари, юриш-туришлари, тўй-томушалари, байрамларида ўз аксини топади. Оилашунос Ойниса Мусурмонова айтганидек: «Ўзбеклар қадимдан тўй турларига бой халқ. Суннат тўйи, никоҳ тўйи, соч тўйи, тиш тўйи, биринчи қадам тўйи, фотиҳа тўйи, аскар тўйи, уй тўйи, мучал тўйи, эллик ва ундан ортиқ ёшларни нишонлаш тўйлари, рамазон ва қурбон ҳайитлари ва ҳоказоларнинг ҳар бири, тўйгача, тўй давомида ва тўйдан сўнг ўтказиладиган расм-руслар билан тантанали нишонланади»<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Тафаккур гулшани. – Т: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 433-6.

<sup>2</sup> Абу Исо Термизий. Саҳиҳи Термизий. Танланган ҳадислар. – Тошкент: F. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1993, 33-6.

<sup>3</sup> Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. – Тошкент: Ўқитувчи, 1999, 129-6.

Тўйларни ўтказиш, миллатнинг маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилиши керак. Бунинг учун оила аъзолари тўйларни ўтказиш одобига риоя этишлари зарур деб ҳисоблаймиз, улар қўйидагилар: тўй ўтказиш учун етарли маблағ, шароит бўлиши керак; қарз олиб тўй қилмаслик; тўйни бошлашдан олдин ота-она, яқинлар билан маслаҳатлашиб, уларнинг ризолигини олиш; тўй ўтказишни режалаштириш, яъни соати, куни, ойини, жойини, тахминан нечта одам келиши, неча хил таом, ичимликлар, ширинликлар кераклигини белгилаш; тўйдан тахминан 10-15 кун олдин таклифномалар тарқатиш; тўйга аввало ота-онанинг қариндош-уруғларини, эр ва хотиннинг яқинларини, дўст-биродарларни, маҳалладошларни, меҳнат жамоасини таклиф этиш; тўй ўтказадиган жой, кенг, шинам, қулай, чиройли бўлиши керак; тўйга истеъододли мусиқачиларни, жонли овозда қўшиқ айтадиган ҳофизларни, асқиячиларни таклиф этиш; тўйни қизиқарли, мароқли ўтказиш, ҳаммани хурсанд этиш учун сўзга моҳир, уста инсонни тўйни олиб борувчи этиб тайинлаш; тўйда керак бўладиган ҳамма нарсани тўй бошлангунча тайёр қилиб қўйиш; тўйга келган меҳмонларни очик чехра, табассум билан ўнг қўлни чап кўкракка қўйиб, таъзим билан кутиб олиш, саломлашиш; меҳмонга ўтириш учун қулай жой таклиф қилиш; ёши катта меҳмонларни тўрига ўтказиш; таклиф этилмаган меҳмонлар ташриф буюrsa, ранжимаслик, хурсандчилик билан кутиб олиб, уларни кўпроқ ҳурматлаш; тўй даврасини бошқариб борувчи меҳмонлар тўплангандан сўнг кимлар табрик сўзига чиқишлирини аниқлаб, шу ердаги катталар билан маслаҳатлашади; тўй даврасини тўй қилаётганларнинг ота-оналари бошлаб: меҳмонларга келганлари учун раҳмат айтиб, дастурхонга қўйилган таомлардан еб, хурсандчилик қилишлирини айтиб, дуо қилишлари маъқул; меҳмонлар кетишга рухсат сўрасалар, дарҳол рухсат бермаслик, учинчи марта сўрасалар, рухсат бериб, дуо қилиб, раҳмат айтиб кўчагача кузатиб бориш.

Ахлоқий тарбия оила тарбиясининг ўзагини ташкил этади. Унинг мақсади болаларда энг олий ахлоқий сифатлар, ота-она ҳамда оиланинг бошқа аъзолари, шунингдек, атрофдагиларга нисбатан адолат, меҳр-муҳаббат, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, виждан, ор-номус, ғуур, бурч, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, саховат, тўғрисўзлик, камтарлик, муруват, интизомни ижтимоий англаш ва ҳоказоларни шакллантиришдан иборатдир. Бунда шахснинг ахлоқий фазилатлари муҳим ўринни эгаллайди.

## **2.2. Шахснинг энг юксак фазилатлари – ахлоқий маданиятнинг муҳим элементи**

**Ш**ахснинг энг юксак ахлоқий фазилатлари: камтарлик, мардлик, меҳрибонлик, интизомлилик, тежамкорлик, истеъоддилик, мулойимлик, сахийлик, саховатлилик, тўғрилик, ҳаёлилик, ҳимматлилик, вафодорлик, латофатлилик ахлоқий маданиятнинг муҳим элементларидир.

Юқорида санаб ўтилган инсонга хос юксак ахлоқий фазилатлар ҳақида жуда қадимдан ҳозирги кунгача кўплаб олимлар ўз фикрларини билдирганлар, биз бу фикрларни таҳлил қилиб, бу тушунчаларга ўзимизнинг қуидаги таърифларимизни бердик.

Камтарлик – инсон ўзини бошқалардан устун қўймаслиги, барчага табақаси, мавқеи, бой-камбағаллиги, чиройли ёки хунуклигига, миллатига қарамасдан, ҳар қандай шароитда ҳам самимий, беғараз муносабатда бўлиши.

Мардлик – бу қаҳрамонлик, жасурлик, ваъдага вафо, садоқат, бошлаган ишини якунига етказиш, ҳар қандай тўсиқларни енгиб, мақсадга эришиш.

Меҳрибонлик – инсонпарварлик, одамийлик, олий-жаноблик, мардлик, саховатлилик билан чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлиб, давлатга, ота-онага, турмуш ўртоғига, фарзандларга, дўст, биродарларга, қариндош-уруғларга, устозларга, шогирдларга ғамхўрлик, меҳр-муруватли бўлиш.

Интизомлилик – инсон ўз ишини, бурчини, вазифасини масъулият билан ўз вақтида, жойида тартиб билан бажариши, доимо ваъдасининг устидан чиқиши, ўзининг билимини, тажрибасини орттириб бориши.

Тежамкорлик – уй-рўзғор буюмларини авайлаб-асраб ишлатиш, озиқ-овқатнинг етарлисини тайёрлаш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, пулни зарур, фақат керакли нарсаларга сарфлаш, ҳамма нарсада меъёрга риоя этиш.

Истеъдодлилик – кўпроқ ижодкорларга хос бўлиб, уларга изланувчанлик, кузатувчанлик, мантикий фикр юритиш, тўғри хulosалар чиқариш, иродалилик, қатъиятлилик, тетиклик, вижданлилик, қатъиятлилик, тетиклик, вижданлилик хосдир. Истеъдодли инсонлар тиним билмай меҳнат қилиб, изланишда бўлиб, чарчамайдилар.

Мулойимлик – инсоннинг бошқаларга оғир, босиқлик, ёқимтойлик, юмшоқлик, ширинсўзлик билан, самимий муомалада бўлишидир. Ал-Бухорий ҳадисларида мулойимлик ҳақида қўйидагиларни ёзади: «Мулойим бўл, кимда мулойимлик бўлса, ҳусн ва камолотга эришади ва кимда мулойимлик хислати бўлмаса у айбли ва нуқсонли бўлади»<sup>1</sup>.

Сахийлик – покиза, улуғ, қўли очиқ, оққўнгил инсоннинг бошқаларга ҳиммат қилиб, моддий ва маънавий ёрдам бериши.

Саховатлилик – инсоннинг муҳтоҷ, ногирон, етимесирларга, бева-бечораларга моддий ёрдам кўрсатиши, уларни кўнглини кўтариш, хайр-эҳсонлар, яхшиликлар қилишидир. Улфат Маҳкамов айтганидек: «Саховатли инсон ўз баҳтини бошқаларнинг баҳтида кўради. Ўз баҳтини бошқалар билан баҳам кўради, уларнинг дардига ҳамдард бўлади. Одамларга ёрдам бериш, уларни хурсанд қилишдан завқланади. Саховатли киши ҳақиқат, адолат асосида иш тутиб пораҳўрлик, тилёғламалик каби ножӯя хатти-ҳаракатлардан қочади»<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Имом Исмоил Ал-Бухорий. Ал-адаб. ал-муфрад (одоб дурдоналари). Т.: Ўзбекистон, 1990. 137-6.

<sup>2</sup> Маҳкамов У. Ахлоқ-одоб сабоқлари. – Т.: Фан, 1994, 115-6.

Тұғрилик – инсоннинг ҳар қандай шароитларда, қи-йинчилік, оғир пайтларда ҳам үзини фойдасини күзла-масдан ҳақиқатни тұғри объектив гапириши, барчага са-мимий, адолатли муносабатда бўлишидир. Бу фазилат эгаси ёмонлик қилаётган, адашган инсоннинг обрўли, бой бў-лишига қарамасдан ҳалолликни, покликни авфзал кўради.

Ҳәелилик – аёлларга хос бўлиб, эҳтиёткорлик, иф-фат, уялиш, ор-номус, шон-шарафини, қадр-қимматини сақлашни билдиради. Абдулла Авлоний айтганидек: «Ҳаё дилни равshan қиласурган бир нурдирки, инсон ҳар вақт шу маънавий нурнинг зиёсига муҳтождир... Иффатнинг пардаси виждоннинг ниқоби ҳаёдир»<sup>1</sup>.

Ҳимматлилик – инсоннинг ҳар қандай шароитда ҳам бошқаларга, бева-бечораларга, муҳтожларга, етим-есирларга доимо саховат кўрсатиб, ёрдам беришидир. Ҳимматли инсон сахий, меҳрибон, шафқатли, юмшоқ та-биатли, бағрикенг, дили пок, ёмонлик қилганга ҳам яхши-лик истайди.

Вафодорлик – виждонга, қалбга, ҳиссиётга боғлиқ бўлиб, севги, муҳаббатга садоқатли бўлиш, берган аҳд, ваъдани аниқ вақтида бажаришдир. А. Темур вафо тұғри-сида шундай деган эди: «Мен кимгаки ваъда берсам, унга вафо қилдим, ҳар бир ваъдага хилоф иш қилмадим. Мен доимо ваъдаларимни аниқ бажарсам шундаги-на одил бўлишимни ва кимсага жабр етказмаслигимни англадим»<sup>2</sup>.

Латофатлилик – аёлларга хос ички ва ташқи гўзаллик уйғунлигига намоён бўлади. Латофатли қиз, аёл энг юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлиб, озодалик, покизаликка риоя этади, чиройли, ярашадиган, ҳаммага маъқул кела-диган кийимларни кийиб, пардоз воситаларидан меъё-рида фойдаланиб, пардоз-андоз қилиб юради. Аёлнинг латофати ҳаё, назокат, иффат, садоқат, меҳр-муҳаббат билан уйғунлашганда фойдаидир.

<sup>1</sup> Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўқитувчи, 1992. 31-6.

<sup>2</sup> Амир Темур Кўрагон. Зафар йўли. – Т.: Фан, 1992, 10-6.

## **2.3. Муомала одоби – ахлоқий маданиятнинг муҳим элементи**

**А**хлоқий маданиятнинг энг муҳим элементларидан бири муомала одобидир. Муомала жамият, инсон учун зарурат, эҳтиёж, усиз ривожланиш бўлмайди. Муомала одоби бошқа одамларни ҳурматлашни, қадр-қимматини жойига қўйиб, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият қоидаларига риоя этишни талаб этади. Муомала одоби бизнинг фикримизча, 3 та жиҳатни ўз ичига олади:

- 1) салом бериш ва саломга жавоб бериш одоби;
- 2) суҳбатлашиш одоби;
- 3) нигоҳ, яъни инсоний қараш одоби.

Муомала саломлашишдан бошланиб, салом бериш одобига риоя этишни тақозо этади. Бу хусусда Ҳусайн Воиз Кошифий шундай деган: «Агар салом бериш одоби нечта деб сўрасалар, еттида деб айтгил: биринчидан, салом берувчи киши пок бўлиши керак, иккинчидан, суворий киши яёв одамга салом берсин, тўртинчи, салом берәётган одамнинг чеҳраси очиқ ва хурсанд бўлсин, бешинчи, ишора ёки имо (бошини қимирлатиб, қўлини кўкракка қўйиб) эмас, балки овоз чиқариб: «Ас салому алайка» ёки «Салому алайк» десин ва агар жамоат бўлса «Ассалому алайкум» деб айтсин. Еттинчидан, икки киши бир-бирига яқинлашганда, қўл бериб кўришсин, бу одобга киради».<sup>1</sup>

Саломга жавоб бериш одоби: очиқ чеҳра билан хурсанд бўлиб «Ва алайкумус салом» (маъноси арабча «сизга ҳам тинчлик бўлсин дегани») деб жавоб бериш, салом берганга раҳмат айтиш, саломга имо-ишора билан эмас, баландроқ овозда алик олиш, салом берган одам жавобингизни эшитиши лозим, бошқа миллат вакили ўз тилида салом берса шу тилда жавоб бериш. Муомала, аввало, сўз, нутқ воситасида амалга оша-

<sup>1</sup> Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. – Т. : 1994, 66-6.

ди. Шунинг учун сўзлаш, суҳбатлашиш, бошқаларнинг сўзини тинглай билиш муомала одобининг муҳим шарти ҳисобланади.

Бизнинг фикримизча, суҳбатлашиш одоби қуидагилар: мулойимлик билан, табассум қилиб, очиқ, самимий гапириш, овозни баланд кўтармасдан, маъноли, фойдали, ҳар кимнинг қизиқишига, аҳволига, ёшига муносиб сўзларни гапириш, инсонни масхара қиласиган, ичини оғритадиган кинояли, ғаразли сўзларни сўзламаслик, одамларнинг гапини бўлмаслик, бетгачопарлик қилмаслик, ўйлаб гапириш, кўп гапирмаслик, яъни оз бўлса ҳам, соз гапириш, илмли, тажрибали, ҳурматли инсонлар билан суҳбатлашиш.

Оила тарбиясида нутқ маданиятини боланинг тили чиқаётган пайтдан шакллантириб, аста-секин ривожлантириш лозим. Бунинг учун болани сўзларни тўғри талаффуз этишига, маъноли сўзларни боғлаб гапиришига ва нутқи бой бўлиши учун ёшига мос китоблар ўқишга, ўқиган китобининг маъносини гапириб беришига, ижобий ва салбий образларга мустақил фикр билдиришига катта эътибор бериш, яъни ахлоқий тарбияни ақлий тарбия билан боғлаб олиб бориш лозим, эртаклар ўқиб бериш, бола билан кўпроқ суҳбатлашиш, берган саволларига вазминлик билан ўйлаб жавоб бериш, болага ёшлигидан нутқ маданиятини, суҳбатлашиш одобини ўргатиш, сўз бойлиги бой бўлиши учун китоблар ўқиш, шеърлар ёд олдириш. Маълумки, инсон қанча кўп шеър ёд олса, унинг хотираси шунча кучли бўлади.

Муомала одобида нигоҳ, яъни инсоний қараш муҳим роль ўйнайди. «Маълумки, одамнинг қарашида юз ифодасида, қўл ҳаракатларида унинг қай сабаблардандир тилга чиқмаган, сўзга айланмаган ҳиссиёти, талаблари ўз аксини топади. Чунончи, суҳбатдошининг гапини охиригача эшитмай, қўл силтаб кетиш муомаладаги маданиятсизликни англатади. Баъзан қараб қўйишнинг ўзи сўздан ҳам кучлироқ таъсир кўрсатади»<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Шер А. Ахлоқшунослик. – Т.: 2003, 204-6.

Оила муҳитида амалга ошириладиган мuloқот, оила аъзолари ўртасида кундалик, майший муаммолар юзасидан амалга ошириладиган муомала ҳисобланади. Чунки, инсон онгидаги шаклланадиган дунёқарааш, эътиқод ва иймон, виждан ва масъулият сифатларининг тарбияланишида радио, телевидение, газета, журналлар, бадиий ҳамда илмий адабиётнинг ўрнини эътироф этган ҳолда шуни айтиш мумкинки, юзма-юз кечадиган таъсир, инсон юзи ва кўзига қараб туриб айтиладиган бамаъни сўз ва ҳиссиётларнинг ўрни бекиёс. Шунинг учун ҳам, зарур бир фикрни тушунтириш лозим бўлса, ота-она ҳам боласининг юзини ўзига қаратиб олиб, юз қиёфаси ва кўздаги самимият билан, психологик жиҳатдан таҳлил этилганда, паралингвистик воситалар ёрдамида фикрни уқтира бошлайди. Ба бундай мuloқот самарали бўлади. Бундай таъсир кўпроқ психоэмоционал жиҳатдан таъсирчан бўлган оналар ва момолар мuloқотида яққол кўзга ташланади. Айни шу маънода, М. Холматова «Инсоннинг маънавий қиёфаси, унинг ташқи кўриниши, хатти-ҳаракати, хулқ-атвори мuloқот маданиятида ифодаланади. У ўзининг ҳис-туйғусини, ички туфёнини, орзуумидларини мuloқот жараёнида баён этади»<sup>1</sup>, деб ёзди.

Оила тарбиясида чиройли ва маъноли, беғараз инсонларга қарашни шакллантириш ва ривожлантиришга, ҳар қандай муаммо, кайфият ёмон бўлишига қарамасдан, бошқаларга ўқрайиб, ёмон қарамасликка ўргатишга катта аҳамият бериш зарур. М. Умарова «Ўзбек миллий оиласарига хос бўлган муомала маданияти, оиласиий анъаналар, удум, расм-русумлар ўсиб келаётган авлод онгига тушунчалар, аниқ билимлар, англанган муносабатлар тарзида сингдирилса, улар ўсмирда оиласиий қадрияларга нисбатан мутаносиб ижтимоий тасаввурларнинг шакланишида муҳим рол ўйнайди»<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Холматова М. Оиласиий муносабатлар маданиятини такомиллаштириш ва соғлом авлодни тарбиялаш муаммолари: Фалсафа фанлари д-ри... дис. Тошкен давлат аграр ун-ти. – Тошкент, 1998. 68-бет.

<sup>2</sup> Умарова М.М. Ўсмирларда оиласиий қадриялар тўғрисидаги тасаввурлар шакланишининг ижтимоий-психологик шарт-шароитлари: Дис. ... Психол. фан. номзоди: 19.00.05/ ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирилиги. М.Улуғбек номидаги ЎзМУ. – Т., 2004. 10–11-бетлар.

Президент И. Каримов бу борадаги вазифалар ҳақида гапириб: «Энг муҳим вазифа – халқчил, адолатпарвар жамиятни вужудга келтириш. Бу жамият пойдеворини, энг аввало, бой ва бадавлат, меҳнат қадрини биладиган, маънавий соғлом ва маданий савияси баланд минглаб ва миллионлаб оиласалар ташкил этади»<sup>1</sup> – деган эди.

Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайрасини ташкил этади. Жамият катта-кичик оиласалардан иборат. Бу оиласалар қанчалик мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Биз қураётган адолатли фуқаролик жамиятида оила ўзига хос ижтимоий бирлашмани ташкил этади. Оиланинг бу хусусияти биринчи галда унинг жамият манфаатлари билан боғлиқлигида ижтимоий вазифаларида ифодаланади. Мамлакатда ҳар бир оила ва ҳар инсоннинг турмуш фаровонлигини, фуқаролар тотувлигини мустаҳкамлашга қаратилган дастурий мақсадларга асосланиб иш олиб борилмоқда. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ўзбек оиласининг менталитетида болажонлик, иймон, оиланинг муқаддаслиги, ўзаро кўмак, наслни давом эттириш, меҳнатга, катталарга ҳурмат ва муҳаббат руҳи устун туради. Бу билан биз Ғарб оиласаларидан кескин фарқ қиласиз.

Муомала одобини қуидаги: эр ва хотин, ота-она ва фарзандлар, эркаклар, аёллар, ёшлар, қариялар, касбдошлар муомала одоблари каби турларга бўлиш мумкин.

Муомала одобининг бу турлари ҳар бир одамнинг бурч ва вазифаларидан келиб чиқсан ҳолда амалга ошади.

Эрнинг оиласадаги бурчлари: хотинни севиш, ҳурматлаш, у билан маслаҳатлашиб иш олиб бориш, оилани моддий маблағ билан таъминлаш, хотини ва фарзандларини боқиши, парваришлаш, оилани бошқариш, тарбиялаш, назорат ва ҳимоя қилиш, оиласага, хотинга вафодор-

<sup>1</sup> Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. – Т: Ўзбекистон, 1993 йил, 14-6.

лик, фарзандларни илмли, ҳунарли қилиш, барча фарзандларни тенг кўриш, хотиннинг ота-онаси, яқинлари-ни ҳурмат қилиб, яхши мумалада бўлиш.

Хотиннинг оиласидаги бурчлари: эрни севиш, ҳурматлаш, унга итоатли бўлиш, фарзанд туғиши, парваришилаш, тарбиялаш, рўзғор ишлари, тартиб, гигиена қоидаларига риоя этиш, саранжом-саришталик, эрнинг топиб келганинг қадрига етиб, тежамкорлик билан ишлатиш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, ҳар бир ишда эр билан маслаҳатлашиш, розилигини олиш, эрга вафодорлик, эрнинг ота-онасини, яқинларини ҳурмат қилиб, яхши мумалада бўлиш, сабр-қаноатли бўлиш, эрга, фарзандларга доимо эътиборли бўлиб, ҳушёрлик, талабчанлик билан уларнинг хатти-ҳаракатларини, ўй-фикрларини кузатиб бориш. «Она фарзандлари руҳига энг гўзал ахлоқни нақш этади. Бошқаларни яхши кўрмоқни, яқинларига хушмуомала бўлмоқни, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат кўрсатмоқни, заиф ва заифаларга ёрдам бермоқни ўргатади. Ишларни чиройли ва гўзал бажаришни, тўғри сўз бўлишни уқтиради. Аҳдига вафо қилишни, ҳукмларида одил бўлишни, шунга ўхшаш одоб-ахлоққа доир нарсаларни фарзанд онгига, қалбига солади ва оқибатли, хушхулқ инсон бўлишига тинимсиз ёрдам беради».<sup>1</sup>

Бизнинг фикримизча, ота-онанинг фарзанд олдидағи бурчларини икки босқичга бўлиш мумкин:

Биринчи босқич – фарзанд туғилгунга қадар: моддий ва маънавий шарт-шароит яратиш. Туғилажак фарзандни парваришилаш, тарбиялашда зарур бўладиган билимларни эгаллаш. Бунинг учун аждодларимиз ёзиб қолдирган меросни ва ҳозирги даврда ёзилган маҳсус китобларни ўқиб-ўрганиш, ижтимоий шарт-шароитлар яратиш, ҳомиладор аёл парваришига катта эътибор бериш, витаминларга бой овқатлар еб, овқатланиш

<sup>1</sup> Фотимахон Сулаймон қори қизи. Аёлларга хос масалалар. – Т.: Мовароуннаҳр. 2003, 109-6.

маданиятига риоя этиш, мутахассис акушер-гинекологлардан маслаҳатлар олиб туриш, тажрибали дояларни топиш, улар билан боғланиб туриш, ёш оила ота-оналари, ака-ука, опа-сингиллари, қариндош-урұғларини тушуниб, уларга ғамхұрлық қилиб, ҳурматларини жойига қўйишилари, оиласа тинчлик, осойишталик бўлиши, уруш-жанжал бўлишига йўл қўймаслик, уйни озода, покиза, тартибда тутишлари керак.

Иккинчи босқич – фарзанд туғилганидан кейин: фарзандни парвариш қилиш учун ёш онага биринчи кунлари тажрибали доя-ҳамшира ёрдам бериб туриши зарур, моддий шароит бўлса, 1-2 ой ёш онага малакали ҳамшира уйда ҳам ёрдам бериб турса, маъқул бўлади, ақиқа маросимини ўтазиш, чиройли, маъноли исм қўйиш, фарзандни ёшига қараб, босқичма-босқич тарбиялаб бориш, болага ёшлигидан китобга ихлос-мандликни ўргатиш, қизиқарли китобларни, айниқса, ўзбек халқ эртакларини ўқиб бериш, 3-4 ёшга кирганда ўқиб берилган эртакни қандай тушунганини сўраш, эртак бўйича қисқа саволлар бериш ва болани шу саволга жавоб беришга аста-секинлик билан, шошмасдан ўргатиши, ота-она ҳар кунги одат бўйича сабр-тоқат, диққат, ҳурмат, меҳрибонлик, талабчанлик билан фарзандлари билан муносабатда бўлишлари зарур, оиласа турли мавзуларда фарзандлари билан суҳбатлашиш, ахлоқ, одобни ўргатиш, илм бериш, ҳунар ўргатиш, мустақил фикрлашга ўргатиш, гўдакликдан тозаликка ўргатиш.

Фарзандларнинг бурчлари: ота-онани ҳурмат қилиш, уларнинг насиҳатларига қулоқ солиш, уларга озор бермаслик, ҳар ишда ота-она билан маслаҳатлашиб, уларнинг ризолигини олиш, уй-рўзғор ишларида ёрдам бериш, илм олиш, касб-ҳунар әгаллаш, турмуш қуриб, алоҳида рўзғор юритса ҳам, ота-онани, ака-ука, сингилларни моддий ва маънавий қўллаб туриш.

## **2.4. Кийиниш одоби – ахлоқий тарбиянинг муҳим элементи**

**К**ийиниш одоби ахлоқий маданиятнинг муҳим элементларидан биридир. Кийим кийиш иссиқ-совуқдан сақланиш, баданни ва уят жойларни беркитиш учун зарурдир. Кийим: уй кийими, тунги кийим, иш кийими, спорт кийими, тўйларга, байрамларга кийиладиган кийим, таъзияда кийиладиган кийим, миллий ва Европа кийимлари турларига бўлинади. Одамларнинг кийинишлари жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, диний, маънавий ривожи билан боғлиқ бўлиб, ўзгариб боради.

Кийим инсоннинг ёшига, касб-ҳунарига, жинсига, мудага мос келиши, юриш туришга қулай бўлиши, ўта тор, узун ёки калта бўлмаслиги, ранги кишиларни ўзига ўта даражада жалб қилмаслиги, юпқа бўлиб, баданни билинтирмаслиги дозим. Кийим табиий матодан тикилган бўлиши зарур. Маълумки, сунъий матодан тикилган кийим инсоннинг танасига, руҳиятига ёмон таъсир кўрсатади. Кийиниш одобига кўра кўйлак, шим, лозимни кийишдан аввал ўнгини кийиш, ечишда чап қўлдан, оёқдан бошлаш керак, кийим тоза, текис дазмолланган бўлиши зарур. Кийимни кўп олишдан кўра, меъёрга риоя қилган маъқул. Кийим кийганда кўйлак, оёқ кийим, сумка, тақинчоқлар ранги мос тушиши, инсоннинг юқори дид эгаси эканлигидан далолат беради.

Оёқ кийимини покиза сақлаш, бўёқлаб юриш, йиртилса, таъмирлаш, эскирган бўлса, киймаслик, оёқ кийим қулай бўлиши, катта ёки кичик бўлмаслиги лозим, оёқ кийим фақат теридан тикилган бўлиши керак, резинка ёки бошқа сунъий матодан тикилган оёқ кийимлар инсоннинг оёғига, қолаверса, бутун танасига зиён бўлиб, турли касалликларга олиб келади. Шунинг учун нархи қимматроқ бўлса ҳам, соғлиқ учун табиий теридан тикилган оёқ кийим кийган маъқул.

## **2.5. Меҳмонга бориш ва меҳмон кутиш одоби**

Ахлоқий маданиятнинг элементларидан бири – меҳмонга бориш ва меҳмон кутиш одобидир. Меҳмонга бориш одоби: яхши, ҳалол, пок инсонларнинг уйига меҳмон бўлиб бориш, ўғри, киссавур, ахлоқсиз инсонлар уйига меҳмонга бормаслик, меҳмонга таклиф этишса, банд бўлсангиз ҳам, бошқа узрли сабаблар бўлса ҳам, рад жавобини бермаслик, очиқ чехра, мулоимлик билан, хурсанд бўлиб, қабул қилиб, раҳмат айтиш керак, қандай таомлар тайёрлашни, яна кимлар таклиф этилганини сўрамаслик, меҳмонга борганда қуруқ бормасдан, мезбонга ёқадиган, керакли, маъқул ҳадя билан бориш, меҳмонга борганда, мезбон билан самимий, очиқ чехра билан саломлашиш, олиб келинган ҳадяни бошқа меҳмонларга кўрсатмасдан бериш, уйга ўнг оёқ билан кириш, уйга кирганда ўтирганларга салом бериш, мезбон қайси жойни кўрсатса, ўша жойга бориб ўтириш, атрофга ҳадеб қарамаслик, овқат узатилганда, раҳмат, деб олиш, овқатни идишнинг бир чеккасидан, оғизни юмиб, овоз чиқармасдан, гапирмасдан ейиш, таомдан мезбон хурсанд бўлгунча ейиш, олдига қўйилган таомни у ёқ-бу ёққа кўтариб қўймаслик, ўзидан ортиб қолган идишдаги овқатни бошқаларга енг деб таклиф этмаслик, таом еб бўлингандан кейин мезбондан кетишга ижозат сўраш, рухсат берилгандан кейин мезбонга раҳмат айтиб, унинг уйига файзу барака тилаб, дуо айтиш.

Меҳмон кутиш одоби: ҳалол, покиза, янги, мазали, чиройли, фойдали таомлар тайёрлаш, тоза, оппоқ дастурхон, сочиқ, салфеткаларни тайёрлаш, меҳмонларга қулаг бўлиши учун хонтахтага ёки столнинг устига дастурхон солиш, дастурхонга дид билан таомларни қўйиш, меҳмонни очиқ чехра, самимий хурсандчилик, таъзим билан ўнг қўлни чап кўкракка қўйиб кутиб олиш, яхши, қулаг жойга ўтказиш, меҳмон қанча кўп келса, хурсанд

бўлиш, меҳмонларнинг барчасига тенг илтифот кўрсатиб, ҳурмат, эътибор бериш, таом қўйишдан аввал суюқ овқат, кейин қуюқ овқат, ундан кейин десерtlар бериш, ҳар бир меҳмонга алоҳида идишда овқат берган маъқул, меҳмонларга овқатдан олинг, деб 2-3 марта айтилса бас, меҳмон кетишга рухсат сўраса, дарров жавоб бермасдан, уч марта сўрагандан кейин рухсат этиш, меҳмоннинг орқасидан юриб, кўчагача чиқиб кузатиш, таклифимизни рад этмасдан келганингиз учун раҳмат, дейиш, агар меҳмон пиёда бўлса, шароит бўлса, машинада манзилига олиб бориб қўйиш.

Овқатланиш одоби – ахлоқий маданиятнинг муҳим элементларидан биридир. Овқатланиш одобини қуидаги турларга бўлиш мумкин: уйда овқатланиш одоби, жамоатчилик: чойхона, ресторон, кафе, ошхоналарда овқатланиш одоби, меҳмондорчиликда, маърака, тўйларда, байрамларда овқатланиш одобларига бўлиш мумкин.

Овқатланишнинг умумий одоби: тайёрланган таом ҳалол, покиза, янги бўлиши, таом ейишдан олдин қўлларни совунлаб, тозалаб ювиш, таомни дастурхонга қўйиш, ҳамма дастурхоннинг атрофига келиб ўтиргандан кейин аввал катталар овқат ейишни бошлаб беришлари, таомни ўнг қўл билан ейиш, овқатланиш пайтида суяномаслик, таомни идишнинг бир четидан ейиш, бошқаларнинг овқат ейишини кузатмаслик, оғзида овқат билан гапирмаслик, овоз чиқармасдан, оғизни юмиб овқатланиш, таомни оз-оздан ейиш, тез емаслик, яхшилаб чайнаш; овқатланиш пайтида бошни қашимаслик, бурунни артмаслик, оғизнинг сувини оқизмаслик, ҳамманинг овқат еб бўлишини кутиш, овқатланиб бўлгандан сўнг қўлни ювиш, овқат тайёрлаганга раҳмат айтиб, дуо қилиш.

Умуман олганда, оила ҳар бир жамиятда авлодлар давомийлигини таъминловчи, муқаддас урф-одатларни сақловчى, авлодлар тарбиясини мунтазам такомиллаштирувчи ижтимоий маскандир. Оила – бу жамиятимизнинг бир қисмидир. Агар биз бошқа нарсалар билан

банд бўлиб, ўзимизнинг оиласизга етарлича эътибор бермасак, ўзимизнинг вазифаларимизга бепарволик қилган бўламиз. Табиий ҳолки, кейин биз бундан қаттиқ афсусланамиз.

Оиланинг биринчи асосий устуни, бу – эр-хотин ва фарзандлар билан бўлган муносабат. Никоҳ бу – меҳнат. Бунга қарамасдан, баъзи одамлар никоҳдан кейин ўз ҳаётлари билан яшашни давом эттирадилар, ўзларини ишга бағишладилар, биринчи ўринга ўзининг қизиқишларини, ишини қўядилар. Эрлар хотинлари билан муносабатни унутадилар. Аксарият ҳолларда биз – ота-оналар фарзандларимиз билан вақт ўтказмай, иш билан банд бўлиб қоламиз. Вақт ўтиб, фарзандлар ўсибулғайгани сари оиласа тушунмовчиликлар ва ҳаттоқи уруш-жанжаллар ҳам келиб чиқади. Бу эса, ажралишларнинг, баҳтсиз оила бўлишнинг сабабидир. Агарда мен ўз уйимни, оиласи яхши бошқара олмасам ва фарзандларимга тўғри тарбия бера олмасам, қандай қилиб мен ишимда яхши раҳбар ёки бошқарувчи бўла оламан? Ҳаётимизда турмуш ўртоғимиз ва фарзандларимизнинг ўз ўрни бор. Уларга иложи борича кўпроқ диққат-эътибор бериш, ғамхўрлик қилиш, мулоқотга етарлича вақт ажратиш бизнинг вазифамиздир.

Оиланинг иккинчи устуни, бу – яқинларимиз. Бу бизнинг ота-оналаримиз, ака-укаларимиз, опа-сингилларимиздир. Биз кўпинча иш билан банд бўлиб, уларни эсдан чиқарамиз. Ахир, бу одамлар биз учун кўп куч ишлатишган, вақтларини аямасдан, кечалари бизнинг олдимизда ўтириб, биз учун қайғуришган. Биз ўз ота-оналаримизга қандай муносабатда бўлсак, бу фарзандларимизга, келажакда уларнинг бизга бўлган муносабатларида акс этади. Эр ва хотиннинг ота-оналарини ажратмаслик жуда муҳим. Улар билан бир хил муносабатда бўлиш ва уларга бир хил вақт ажратиш мантиқа тўғри бўлар эди. Агар биз ўз яқинларимиз ҳақида қайғурмасак, буни ким қилади?

Оиланинг учинчи устуни – бизнинг ишимиз ва касбимиз. Бизнинг қандай, қайси ишда ишлашимиз ва қанча ойлик олишимизга қарамасдан, иш ҳаётмизнинг 1/3 қисмини олади. Бизнинг ишимиз бўлганлиги учун биз пул ишлай оламиз ва оиласизни боқа оламиз. Бизнинг қадриятларда ишнинг ҳам маълум бир ўрни бор.

Оиланинг тўртинчи устуни, бу – соғлиқ. Тўртинчи устун – бизнинг жисмоний ва руҳий аҳволимиз. Бу дам олиш кунлари маданий ҳордиқ, спорт билан шуғулланишларни ўз ичига олади. Машғулотлар ҳам биз учун дам олиш соатларидир аслида. Спорт билан шуғулланиш биз учун фойдалидир. Агар биз нотўғри ҳаёт кечирсак, бу бизнинг жисмоний ҳаётимизга таъсир қиласи. Албатта, бу оила учун зарар бўлмаслиги керак. Ҳафта давомида бажарган ишларимиздан кейин оила аъзоларимиз билан мароқли дам олиш барчамизга янгиланиш ва янги бошланаётган ҳафтадаги вазифаларимизни бажариш учун куч, ғайрат, шижаот баҳш этади.

Оиланинг бешинчи устуни – атрофимиздаги инсонлар, қариндошлар, қўшнилар ва дўстлар ҳамда улар билан самимий муносабатларимиз. Бунга биз ижтимоий фаолиятимизни ҳам киритишмиз мумкин. Ўз дўстингни ва отангнинг дўстини ташлама, оғир кунда акангникига чопма, яқин қўшни узоқдаги акадан яхшироқдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, биринчидан, ахлоқ қонунлари, ахлоқий маданиятнинг тартибига кирувчи: миллий урф-одатлар, шахснинг энг олий сифатлари, муомала одоби, кийиниш одоби, меҳмон кутиш ва меҳмон кузатиш одоби, овқатланиш одоби, касбий одоб ва этикет, оила тарбияси орқали шакллантирилади ва ривожлантирилади.

Иккинчидан, оиласада қарор топган соғлом маънавий-руҳий муҳит фарзандларнинг етук, баркамол бўлиб вояга етишлари учун беқиёс аҳамиятга эгадир. Ўзбеклар характеристининг кучли томони шундаки, унинг устувор фазилатлари асосан оиласавий муҳитда, яқин қариндошларнинг

бевосита аралашувида юз беради. Бу – меҳнатга тўғри муносабат, ҳалоллик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни эъзозлаш, аяш, урф-одатларни мұқаддас билиш ва ҳоказо. Шунинг учун ҳам ўсмир ёшли болада мұхим ижтимоий обьектларга нисбатан эътиқоднинг шаклланиси жараёни оиласи қадриятларга бўлган муносабатларда ёрқин намоён бўлади.

Учинчидан, оиласи ғарзандларнинг ақлий, руҳий камолотини таъминлаб, ота-оналарда ўзига хос фаолликни ҳам юзага келтиради. Ҳусусан, ғарзандларнинг қизиқиши ҳамда фаолиятлари доираси кенгаяди, ўзаро алоқалари мазмунан бойиб боради, реал ҳаёт мөҳиятини чуқурроқ англаш, яъни, ғарзандлар камолоти, келажаги тимсолида ўз умри давомийлигини кўриш ҳолати рўй беради.

## **2.6. Умуминсоний ахлоқий маданият тамоиллари, уларни шакллантириш ва ривожлантиришда оиласи тарбиянинг ўрни**

**X**ар қандай одам ҳам умрининг бир марта ўтишини ва ўзининг бошқа имконияти йўқлигини инкор қила олмайди. Болаликда у одатда ўйнайди, ўспиринлик ва ёшлиқда ўқииди, етук ёшларда ишлайди ва кексайганда қандай имкон топса, шундай дам олади. Ўзининг бутун умри давомида у турли-туман ҳаётий вазиятларда бўлади, ўзини у учраган вазиятларга мувофиқ тутади, дуч келган қийинчиликларни енгишга интилади, бир неча марта ўзининг ҳаётий қадриятларини баҳолайди ва қайта боғлайди, бошқа одамлар билан мулоқотда бўлади. Унинг ҳаёти воқеаларга тўлиб-тошган, ўзининг ва бошқаларнинг қилган ишларига тўғри келади, турли масалалар борасида улар билан муносабатга киришади, бирлари билан дўстлашади, бирорини севади, оила қуради, ўз болаларини тарбиялади, хизмат зиналаридан кўтарилади, ўз ишларида ютуқларга эришиб, юқори

манасбларга күтарилади. Инсон ўзининг ҳаётий дунёси билан қоришиб кетади, бу дунё унинг ички дунёсига айланади, бу ерда у ўзини хўжайин деб билади ва одатда ўзининг истиқболдаги ҳаёти тўғрисида ўйлагани ўйлаган. Инсонга режалар тузиб, ўзининг истиқболдаги ҳаётини мулоҳаза қилиш хосдир. Ўзининг келажагига бефарқ қарайдиган одамни топиш қийин. Одатда инсон келаҗак ҳақидаги тасаввурлардан унинг ҳаётий дунёсининг ҳолати ва истиқболдаги ривожи бевосита ёки билвосита боғлиқ эканини тушуниб этади. Бу жараён умуминсоний тамойиллар билан бевосита боғлиқ. Айни шу маънода, умуминсоний ахлоқий маданият ҳам ҳар бир инсон ҳаётида муҳим аҳамият касб этади.

Умуминсоний ахлоқий маданият – бу инсоннинг миллати, ирқи, диний эътиқоди, қайси ҳунар эгаси эканлиги, ижтимоий келиб чиқиши, жамиятдаги ўрни, ер юзининг қайси худудида яшашидан қатъи назар, ахлоқий қоида, меъёрларга риоя этиш, ахлоқий фазилатларга эга бўлиш даражасидир.

Умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари қуйидагилар: инсонпарварлик, ватанпарварлик, миллатпарварлик, меҳнатсеварлик, жамоатчилик, эркпарварлик, тенглик, ҳушёрлик, саховатлилик, изланувчанлик, ташаббускорлик, қонун устуворлиги, инсон ҳақ-ҳуқуқлари, турли миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш, бағрикенглик (толерантлик), маърифатпарварлик, ўзга ҳалқларнинг илғор тажриба ва маданиятини ўрганиш. Инсонпарварлик – инсоннинг бошқаларга ҳурмат, ғамхўрлик, ёрдам, меҳр-мурувват кўрсатишидир.

Этика луғатида<sup>1</sup> гуманизм (инсонпарварлик) ғояларини биринчи бор Европа Ўйғониш даври мутафаккирлари илгари сурганлар, деб ёзилган. Бизнинг фикримизча, инсонпарварлик ғоялари бу даврдан анча илгари Шарқда пайдо бўлган. «Аслида инсонпарварлик деган маънени билдирувчи «намлулу» сўзи бундан 3-4 минг йиллар

<sup>1</sup> Словарь по этике – М.: 1989.

аввалги Қадимги Сомир мих хатларида учрайди»<sup>1</sup>. Инсонпарварликнинг илк қўриниши бу «ахлоқнинг олтин қоидаси»дир, яъни «ўзингга нимани раво кўрсанг, бошқаларга ҳам уни раво кўр, ўзингга нимани раво кўрмасанг бошқаларга ҳам уни раво кўрма» деган ахлоқий қоидадир. Инсонпарварликнинг энг юксак чўққиси алтруизм (жўмардлик) дир. Европада бу атамани биринчи бор позитив социология асосчиси, француз Огюст Конт илмий муомалага киритган. Жўмардлик – инсонга ғамхўрлик, раҳмдиллик, ўзини хавф-хатарга қўйиб бўлса ҳам бошқаларга ёрдам кўрсатиш. «Жўмардлик моҳиятан «оддий одамлик қобиғидан чиقا билиш», илоҳийлик сифатларига эга бўлиб бориш демакдир, бу эса ҳаммага ҳам насиб этавермайди»<sup>2</sup>.

Умуминсоний ахлоқий маданиятнинг барча тамоилилари инсонпарварликнинг муайян қўринишлиариdir. Бизнинг фикримизча, оила тарбиясида инсонпарварликни шакллантириш учун қўйидаги усуслардан фойдаланиш керак: оиласда барча уй юмушларини биргаликда бажариш, ўзаро бир-бирига ёрдам, катта авлоднинг ёш авлодга ўз билим, тажрибасини ўргатиши, ўзаро моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш, қарияларга меҳрмурувват билан ғамхўрлик қилиш, оила аъзоларини ҳимоя қилиш, қўуни-қўшни, маҳалладошлар билан илиқ муомалада бўлиш, сахий бўлиш, беморлар, муҳтожлар ҳолидан хабар олиш, уларга моддий, маънавий ёрдам кўрсатиш.

Ватанпарварлик – инсоннинг ўзи туғилиб-ўсган она Ватани, оиласи, ота-онаси, қариндош-уруглари, табиат, миллати, унинг урф-одатлари, тили, маданиятига меҳрмуҳаббати, ғамхўрлиги, уларни эъзозлаши, авайлаб-асраши, равнақи учун фидойи бўлиши, ҳимоя қилиши ва содиқлигидир.

Оила аъзоларида ватанпарварлик туйғусини шакллантириш ва ривожлантириш учун қўйидаги усуслардан

<sup>1</sup> Шер А. Ахлоқшунослик. – Т.: УАЖБНТ маркази, 2003, 216-6.

<sup>2</sup> Шу манба, 229-6.

фойдаланиш мумкин: Ватан тарихини ўрганиш, тарихий даврларни ёд олиш, бу даврларни бошқа давлатлар тарихий даврлари билан солиштириб кўриш; миллий-маънавий меросни ўрганиш; ҳар бир оиласда давлат рамзлари: мадҳия, байроқ, гербнинг бўлиши; табиатни авайлаб-асраш, уй-жойларни кўкаламзорлаштириш, сув, газ, электр энергиясини тежаш, уй ҳайвонларини авайлаб-асраш, парвариш қилиш; ўғил фарзандларнинг ҳарбий хизматни бажаришлари; барча оила аъзоларининг маҳалла тўймаросимларида фаол иштирок этиши.

Миллатпарварлик инсоннинг ўз миллатини севиши, ҳурмат қилиши, равнақи учун курашиш, фидойи бўлишдир.

Миллатпарварлик инсонпарварлик, ватанпарварликнинг бир қўринишидир. Миллатпарвар инсон миллий ғурури кучли, меҳр-муруватли, ўз миллат вакилларини моддий ва маънавий қўллаб-қувватлайдиган, келажаги тўғрисида қайғурадиган бўлади.

Оила тарбиясида миллатпарварликни, миллий ғурӯрни шакллантириш усуллари: миллатнинг келиб чиқиш ва ривожланиш тарихини ўрганиш, уни жаҳон тарихи билан солиштириб кўриш; оила кутубхонасими ташкил этиш; миллий урф-одатларни, анъаналарни билиш; миллий адабиёт ва санъатни ўрганиш; муқаддас китобларни мутолаа қилиш; умуминсоний ахлоқий маданият тамоийлларига риоя этиш; бошқа миллат вакиллари билан дўст, иноқ яшаш; бошқа миллатларнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий, ижтимоий соҳалардаги ютуқларини таҳлил этиш ва уларни ўз миллати ривожи учун қўллаш.

Меҳнатсеварлик – инсоннинг ўз истеъоди, қобилиятини, лаёқатини қўллаб, ўзи учун ва яқинлари, Ватани, миллати равнақи учун меҳнат қилишни севиши, моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириши, тинимсиз ўз малака, тажрибасини ошириб боришидир.

Инсоннинг жамиятдаги мавқеи, ўрни, обўуси, даражаси унинг меҳнатининг натижаси орқали бел-

гиланади. Инсон ақлий ва жисмоний меҳнат турини ўз касб-хунарида, турмуш тарзида уйғунлаштира олсагина, юксакликка эришади.

Оила тарбиясида фарзандларни зарур касб-хунарга ўргатиш муҳимдир. Статистик маълумотларга кўра, 50 мингдан зиёд касб-хунар мавжуд экан, бу касб-хунар инсониятнинг талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, уларни қондиришга хизмат қиласи. Саъдий айтганидек: «Хунар қайнар булоқ, туганмас давлатдир, агар ҳунарманд молидан маҳрум бўлса, қайғуси йўқдир. Чунки, ҳунарнинг ўзи давлатдир, ҳунарманд қаерга борса, қадрланади ва уйнинг тўридан жой олади. Ҳунарсиз одам эса, ҳамиша машаққат чекади, тиланчилик қиласи».<sup>1</sup>

Оила тарбияси ижтимоий тарбия билан узвий алоқада бўлсагина, ўсиб келаётган ёш авлоднинг фаровонлигини таъминлаш мумкин. Фарзанд тарбиясида энг муҳим омиллардан бири ота-она ибратидир. Оила тарбиясидаги ютуқлар ота-оналарга педагогик билимлар беришга, оиласи тарбиявий ишларга қизғин жалб қилишга боғлиқдир.

Ота-оналарнинг шахсий хулқи ва намунаси фарзандлар тарбиясининг тўлақонли шаклланишига, ўз юртининг муносиб фарзандлари бўлиб етишишига асос бўлади. Зоро, ўз фарзандларининг келажаги ҳақида қайғуриш миллий анъаналаримизга хос фазилатдир. XX асрнинг буюк ҳинд давлат арбоби Махатма Ганди «Инсоният – бу ягона оила, бўлинмас оила. Унинг ҳар бир аъзоси содир қилган жиноят учун ҳар биримиз жавобгармиз», деган эди. У ёки бу миллат ёки давлат ана шу инсоният деган катта оиласининг ичидаги кичик оила. Ана шу оила аъзоларида баҳамжиҳатлик, маънавий муштараклик бўлмас экан, улар М. Ганди сўзларида акс этган маънавий бурч ҳисси билан яшамас экан, ёруғ келажак ҳақидаги ўйлар хомхаёл бўлиб қолаверади.

<sup>1</sup> Қаранг: Саъдий. Гулистон . –Т.: Адабиёт ва саънат. 1998.

Оиладаги мавжуд муносабатлар таъсирида илк болалиқдан ўз бурчига содиқлик, ватанпарварлик, қатъийлик, инсон қадр-қимматини англаш каби юксак инсоний хислатлар шакллана боради. Турмушдаги самимийлик, оқилона муносабатлар, илиқ психологияк иқлим таъсири натижасида оила аъзолари камтарлик, самимийлик, илтифотлилик, яхшилик, эзгулик, сабрлилик, тұғрилик, юмшоқлик, дилкашлиқ, меҳрибонлик, талабчанлик, виждонлилик, масъулиятлилик, озодалик, иззат-нағслилик каби хислатлар ахлоқий тарбия асосида таркиб топади. Агар оиладаги турмуш муносабатлари қүполлик, андишасизлик негизида қурилган бўлса, у ҳолда оила аъзолари руҳий дунёсида писмиқлик, ўжарлик, қайсарлик каби салбий иллатлар шаклланади. Бу оиласа ахлоқий ҳамда ҳуқуқий тарбиянинг тұғри йўлга қўйилмаганлигидан далолат беради. Шунинг учун ота-она ўзлари томонидан берилаётган тарбиянинг болага қандай таъсир кўрсатаётганини кузатиб бориши, болада ножӯя сифатлар кўзга ташланса, сезилса, тарбиянинг бошқа самарали усувларини қўллашлари зарурдир.

Оила тарбиясида меҳнатсеварликни шакллантириш усувлари: касб-хунар эгаллаш; поклик, ростгўйлик, вавдага вафо, интизомга риоя этиш; рўзғор юмушларини барча оила аъзоларининг ёшига, жинсига, лаёқатига қараб тақсимлаш; топширилган ишни масъулият билан бажариш; катталар ёшларга топширилган ишни бажаришларини, охирига етказишларини назорат қилишлари; катталарнинг ёшларга ўрнак кўрсатишлари, маслаҳат беришлари; барча оила аъзоларининг маҳалладаги, жамоадаги тўй-маросимларда, ҳашарларда фаол иштирок этиши; меҳнатни режалаштириш, меҳнат қуролларини эҳтиётлаш, тартиб билан жойлаш.

Жамоатчилик – жамият ва шахс манфаатларининг ўзаро ёрдам, ҳамжиҳатликка асосланиб бирлашишидир. Жамоатчилик тамойили аввало оиласа, маҳаллада, меҳнат жамоасида амалга ошади. Меҳнат жамоаси жа-

миятнинг асосий ҳужайрасидир. Жамоа ишлаб чиқариш мақсадида, ахлоқий, сиёсий ва ғоявий ҳамкорликка асосланган, маълум ташкилий структурага ва бошқарув тизимиға эга бўлган ижтимоий бирлиқдир.

Ҳар бир жамоанинг ўз мақсади, ички тартиби мавжуд, уларга риоя этиш ҳар бир ходимнинг бурчидир. Жамоа жамият, шахс ривожи учун моддий, маънавий неъматлар ишлаб чиқаради, меҳнат тажрибасини ортиради, бир касб эгаларини бирлаштиради, ходимларни назорат қиласди, рағбатлантиради, интизомни бузгандарни жазолайди, касбий маҳоратини оширади, моддий, маънавий ёрдам беради.

Жамоатчилик тамойилини шакллантириш ва ривожлантириш усуллари: оила аъзоларининг иноқ бўлиб, ҳамжиҳатликда уй юмушларини биргаликда бажаришлари; интизомга риоя этиш; жамоа, маҳалла тўймаросимларида фаол иштирок этиш.

Эркпарварлик – инсоннинг эркин, озод, мустақил яшашни хоҳлашидир. Инсон туғилганидан то умрининг охиригача эркин яшашни хоҳлаб, бошқаларга тобе бўлишни ҳеч қачон хоҳламайди. Шунинг учун бутун жаҳон тарихи тинчлик, эркинлик учун курашлардан иборат.

Абдулла Шер айтганидек: «Эркпарвар шахслар муайян даврнинг қаҳрамонларига айланадилар. Зоро, улар ўзгалар эркин яшашни хоҳлаб, бошқаларга тобе бўлишни ҳеч қачон хоҳламайдилар».<sup>1</sup>

Оила тарбиясида эркпарварлик тамойилини шакллантириш: болаларга эртаклар ўқиб бериш; тарихда яшаб ўтган, миллат озодлиги учун қаҳрамонликлар қилган шахслар тўғрисидаги китобларни ўқиб-ўрганиш; боланинг мустақил иш бажаришига, сўзлашига, ўз фикрини билдиришига шароит яратиб, рағбатлантириш; катта авлод ёш авлод билан доимо маслаҳатлашиб, ишларни амалга ошириши; фидойи, меҳнатсевар, ватанпарвар бўлиши; инсонларни ҳурмат қилиш.

<sup>1</sup> Шер А. Ахлоқшунослик. – Т.: УАЖБНТ маркази, 2003, 218-6.

Тенглик – инсоннинг яшаш, меҳнат, дам олиш, баҳт, ҳурматга эга бўлиши, қобилиятини ривожлантириш, ҳамма билан баробар тенг ҳуқуқقا эга бўлишидир.

Қонунларнинг, ахлоқий талабларнинг барча учун умумийлиги, мажбурийлиги тенгликни таъминлайди. Тенглик тамойилини оила тарбиясида амалга ошириш усуллари: эр ва хотиннинг вазифалари; эр ва хотиннинг ўз вазифаларини бажаришлари, оила аъзоларининг ҳар бир ишда тенг ҳуқуқقا эга бўлиши; ота-онанинг фарзандларига меҳр-муҳаббати, муносабати, ғамхўрлигининг бир хил бўлиши.

Умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари ичida инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрлилик тамойилининг алоҳида ўрни ва нуфузи бор. Ҳақ-ҳуқуқини танимаган инсон жамиятнинг пассив аъзоси, ким нима деса, ишониб кетаверадиган лоқайд кимсадир. Худди шунинг учун ҳам Президентимиз эркин фуқаро маънавиятининг биринчи шарти сифатида ўз ҳақ-ҳуқуқини таниш ва бунинг учун курашишни асосий масала қилиб қўйди. Эркин шахсда мулоҳаза, мушоҳада қилиш қобилияти ривожланади, ўз Ватани, ўз оиласи тақдирни ҳақида ўйлади. Нима тўғри-ю, нима нотўғри эканлигини ўз ақл тарозисига солади ва тўғри хulosага кела олади. Сохта ғоялар, таълимотларга эргашмайди. Негаки, эркин инсон ҳақ-ҳуқуқини таниган инсон, у маънавий таназзулга юзтубан кетмайди. Оила инсон ҳақ-ҳуқуқларининг ибтидосидир. Чунки, бола кўз очиб кўрган илк дунё – оиласа ота-она ва ака-укалар, қўни-қўшнилар, қариндош-уруғлар муносабати мавжуд бўлиб, бола уларни кузатиш ва ўрганиш давомида кимнинг қандай мавқега эгалигини кўради, ўзи ҳам шу муносабатлар бағрига сингиб кетади, унинг иштирокчисига айланади. Ўзбек оилаларининг қон-қонига сингиб кетган одоб-ахлоқ, ор-номус, уят-андиша, меҳмоннавозлик қонуниятларини ўзлаштиради.

Оиланинг миллий қиёфасини белгилайдиган бу каби хусусиятлар бошқа ҳалқ ва мамлакатларда бўлмаслиги

ёки ўзига хос бўлиши ҳам мумкин. Жумладан, қонун устувор бўлган мамлакат – АҚШда замонавий оиласи маданиятнинг ўз қиёфаси, ўз афзалликлари ва табиийки, ўз муаммолари ҳам бор. Бу ҳақда адид ва шоир Муҳаммад Алининг «Жаҳон адабиёти» журналида чоп этилган «Мен кўрган Америка» эссеси кенг маълумот бера олувчи манбалардандир.<sup>1</sup> Яъни, техник тараққиётда мўъжизалар яратадан олган бу мамлакатда, табиийки, турмуш, ҳаёт тарзи ўзгача. Бола эсини танибоқ, ўз-ўзини идора этишни ўрганади. Катта-ю, кичик ўзини тенг ва тенг ҳуқуқли деб ҳисоблади, ҳар ким кўнглига ёқсан ишини қила олади. Ҳар одам, аёл ёки эркаклигидан қатъи назар, ўзини шахс ҳисоблади. Одамлар орасида «Ҳар кимни – ўзига», «Ҳар ким ўзи учун ишлайди», «Ўз ишингни қил», деган иборалар машҳур. Ҳамма нарсага фақат ҳалол меҳнат туфайли эришиш мумкин, деб ишонишган американаликлар фарзандларини ҳам кичикилигидан пул топишга, меҳнат қилишга ўргатишади. Шундан бўлса керак, болалар вояга етар-етмас ўз-ўзини идора этиш мақсадида уйдан чиқиб кетадилар ва оиласдан узоқда ўзларининг ҳаёт йўлларини излайдилар. Омманинг фикри ўрганилганда, саксон фоиз замонавий Америка оиласини муаммоли, деб ҳисоблаган. Кўпинча одамлар ёлғиз яшашади, ёлғиз яшашни ёқтиришади. Лекин уйда ёлғиз эмас, уйда унинг дўсти ва ҳамроҳи – компьютер бор. Компьютер оиласиз бир бўшлиқни тўлдиришга даъвогарлик қиласи. Шундай бўлишига қарамай, Америкада замонавий оила мустаҳкам эмас. Ҳатто, қачондир оиласиз жамият барпо этилишини орзулагувчилар топилади. Фарзандлар қари ота-оналарини, одатда, қариялар уйига элтиб қўйишади, бу жойда «Ҳамширалар уйи»да улар тинч бўлишади, болалар ҳам вақти-вақти билан хабар олиб туришади.

Мақола муаллифи АҚШда кўрган-кечирганлари, ёшлар билан мулоқотлари, замонавий америка оиласи

<sup>1</sup> Али Муҳаммад. Мен кўрган Америка // Жаҳон адабиёти, 1998, 7-сон, 128–133-бетлар.

билан, уларнинг расм-русумлари билан яқиндан танишуви тафсилотларини батафсил баён этгач, шундай савол қўяди: «Хўш, биз тарақкий топган Америкадан нималарни олишимиз керак? Олишимиз керакмикин ўзи? Керак, деб ҳисоблайман. Олишимиз керак бўлса, фақат ўзимизда йўқ нарсаларни замонавий техника, илмий тараққиёт ютуқлари, компьютерлаштириш, коммуникацияни юксак мақомига етказишимиш лозим. Иккинчидан, ҳуқуқий давлат яратиш йўлида АҚШ давлати бошдан кечирган даврларни ўрганиш, ижобий усусларни ўзлаштириш зарур».<sup>1</sup>

Ууминсоний ахлоқий маданият тамойилларининг яна бири турли миллат вакиллари ҳамда уларнинг оиласа-рига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш ҳам ўзбек халқининг тарихий тараққиётида жуда кўп марта синовдан ўтган ҳусусиятлардандир. Миллатлараро тотувлик, ўзга халқлар маданияти, тили, дини, урф-одати, оиласи ва анъаналарини ҳурмат қилиш мумтоз ўзбек адабиётида бе-жиз кенг талқин этилмаган. Буюк мутафаккир Алишер Навоийнинг «Ҳамса»га кирган барча достонлари, «Ҳазойин ул-маоний», «Маҳбуб ул-қулуб» ва «Лисон ут-тайр» каби асарларида бош ғоя – миллатлараро тенглик, қардошлиқ, инсонпарварлик ғояларидир. «Фарҳод ва Ширин»да Хитой шаҳзодаси Фарҳод арман қизи Ширинни севади, эронлик Шопур бу севгига ҳомийлик қиласди. «Садди Искандарий»да шоир ўзи орзу қилган адолатли ва маърифатпарвар шоҳ, аллома Арасту, Афлотун, Сукрот ҳаким, Буқрот, Файсоғурс, Ҳурмус, Асқалинус образларини чизади, улар тилидан илм-маърифатни улуғлайди, ибратли оиласалар, сулолалар тарихининг бадиий талқинини яратади.

Миллатлараро тотувлик ғояси бобурийлар сулоласи томонидан ҳам қўллаб-қувватланиб, давлат сиёсати даражасига кўтаришган. Бу Жавоҳарлал Нерунинг «Дунё тарихига назар» асарида ҳам эътироф этилган: «Бобур бекиёс даражада маданий, дилбар шахслардан бири

<sup>1</sup> Али Мұхаммад. Мен кўрган Америка // Жаҳон адабиёти, 1998, 7-сон, 133-бетлар.

эди, – дейди Неру. У мазҳабпаратликка хос маҳдудлик ва диний мутаассибликдан йироқ эди».<sup>1</sup>

Умуминсоний ахлоқий маданият тамойилларидан яна бири – диний бағрикенглик руҳида тарбияланган фозилу алломаларимиз ҳатто ўзларига устоз танлашда бўлажак устознинг бошқа миллатга мансуб одам ва ажнабий оила вакили эканлигидан чўчимаганлар, маънавий камолотга етишишни бош мақсад қилиб олганлар. Масалан, Форобий мантиқ илмини масиҳий олим Юҳанно ибн Хийлондан, грек тилини христиан Абу Башар Маттадан ўрганган.<sup>2</sup>

Имом ал-Бухорий эса, ўзига қўйидаги қоида асосида устоз танлаган:

- 1) адолат – одилликка қараб;
- 2) забт – мукаммал ёд билганига қараб;
- 3) ривоятигининг тозалигига қараб;
- 4) эътиқодининг соғломлигига қараб.

Кўриниб турибдики, ал-Бухорий устозларини, асосан, инсонпарварлиги, ҳадисларни билиши, бу соҳада донишманд мақомида эканлигига қараб танлаган.

Умуминсоний ахлоқий маданият тамойилларидан яна бири – дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик бўлиб, бу борада ҳам аждодларимиз бошқа ҳалқ ва мамлакатларда намуна бўлганлар. Ислом таълимоти кишиларни илмга даъват этади, бу билан ҳам кифояланмай, ақлий ва фикрий ҳаракатсизликнинг олдини олишга чақиради. Илмли бўлиш ғофилликдан қутулишнинг, жоҳилликдан йироқ бўлишнинг асосий шарти деб кўрсатилади. Айнан исломнинг ана шундай ғоялари туфайли Шарқда дунёвий фанлар – математика, физика, кимё, астрономия, геодезия, минералогия ва бошқа соҳалар ҳақида йирик илмий асрлар яратилди. Мирзо Улуғбекдан «Сиз нима учун фалакиёт, илми нужумни ўзингизга асосий соҳа қилиб олдингиз?», – деб сўрашганда, у: «Қуръони Каримнинг «Ёсин» сурасидаги коинот

<sup>1</sup> Неру Ж. Дунё тарихига назар. // Жаҳон адабиёти, 1997, 4-сон, 181-6.

<sup>2</sup> Имом Бухорий таърифи. – Тошкент: Чўлпон, 1996, 24-6.

ва унда ҳаракатланувчи жисмлар, сайёralар ҳақидаги фикрлар мени илҳомлантирди», – деб жавоб берган экан.

Илм-маърифатга интилиш барча замонларда ҳалқимиз зиёлилари ва маърифатпарварлари томонидан қўллаб-қувватланган. Илм-маърифатга болаларни ёшлиқдан ўргатиш ва одатлантириш зарурлиги, бу борада оила тарбияси муҳим рол йўнаши педагогик руҳдаги асаларда муҳим ўрин тутади. XX аср бошларида фаолият юритган жадидлар ҳаракатида шунинг учун ҳам илм эгаллаш ғояси бош мавзулардан бири бўлган. «Ойина» журналининг 1915 йил 15-сонида чоп этилган А. Азимийнинг «Таълим ва тарбия» мақоласида, жумладан, шундай дейилади: «Агар ҳар миллатнинг истиқболини билмак хоҳланса, ул миллатни болалариға назар ва аҳволи ту-фулиятларини мулоҳаза этмак керак. Бас, муболаға она биринчи омил ва мураббийдир. Онани таъсири болага, отани таъсиридан зиёдадур. Чунки она болани бир неча ойлар қони бирла ғизоландирадур. Бу сабабли бола она тарбиясида бўлгуси овонларда муҳитига мувофиқ ҳолда тарбияланур, ки, бул табиат ва одат агар номаъқул ҳолда бўлунса, катта бўлганидан сўнг ислоҳи мушкулдур».<sup>1</sup>

Мазкур мақола муаллифининг ва умуман Маҳмудхўжа Беҳбудий мұхаррирлигига «Ойина» журналида чоп этилган ўнлаб мақолаларнинг аҳамияти шундаки, уларда оила тарбияси масаласи таълим билан узвий бирлиқда, оила муҳитига боғлиқ ҳолда таҳлил этилади. Бола тарбияси ғоят мураккаб жараён бўлиб, у болага она сути, нафаси билан кириши ўқтирилади. Она ва бола муносабатида руҳий, психофизиологик таъсир масалаларига эътибор қаратиласди.

Истиқлолга эришилгач, маърифатпарварликнинг янги даври бошланди. Собиқ шўролар даврида мактаб соҳасида, таълим-тарбияда олиб борилган бир ёқлама сиёсатдан фарқли равишда, таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишга киришилди, уни миллий мустақиллик ғоялари асосида қайта ташкил этиб, янги миллий мазмун

<sup>1</sup> Ойина. (1914 – 1915) – Тошкент: Академия нашриёти, 2001, 41-6.

билан бойитила бошланди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури вужудга келди.

Ниҳоят, умуминсоний ахлоқий маданият тамойилларидан яна бири – ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш тамойили бўлиб, бу ҳам маърифатпарвар халқимизнинг тарихий тажрибасидан ўтиб синалган ҳамда оила тарбиясига ва маънавиятимизга кучли таъсир этган омиллардан биридир. «Мактаб – дунё иморатларининг энг муқаддаси ва қадрлисиdir, – дейди Маҳмудхўжа Беҳбудий, – Мактабнинг чин ва ҳақиқий маъносини билган миллатлар жонлари, моллари билан ҳиммат ва ғайратларини сарф этиб, миллатнинг тараққий ривожига ижтиҳод қилурлар».

Жадидлар ўтган асрнинг бошларидаёқ таълим-тарбияга ҳал қилувчи омил деб қарашлари ва ўзлари ҳам бу йўлда илк ислоҳотчилар бўлишганини тасдиқловчи манбалар кўп. Чунки, улар ижтимоий тараққиёт ўз-ўзидан пайдо бўлмаслиги, бунда хорижий мамлакатлардаги илғор тажрибалар қўл келишини яхши тушунганлар. Ёшлилар чет элдаги нуфузли олий ўқув юртларида таълим олишининг бошлаб берилиши ҳам жадидлар саъй-ҳаракати туфайли юзага келгани бежиз эмас. Тарихий маълумотларга қараганда, фидойи маърифатчилар бошчилигида очилган «Тарбияти атфол» жамияти кўмагида Истанбулга ва кейинчалик Германияга ўнлаб ўзбек ёшларини ўқиш учун юбориш ташкил этилган.<sup>1</sup>

Бироқ, афсуски, чет элларда ўқиб қайтган ўзбек зиёлилари чор Россияси ва большевиклар томонидан қатағон қилинган. Мустақиллик қўлга киритилгач, ана шу маърифатчилик жараёни том маънода қайта бошланади. Мустақилликнинг илк кунларидаёқ Юртбошимиз И. Каримов ташаббуси билан АҚШнинг Арканзас штатидаги университетларга ўн нафар иқтидорли талабалар ўқиш учун юборилган бўлса, «Умид» жамғармаси тузилгач, ўзбек

<sup>1</sup> Ўзбекистоннинг янги тарихи. Туркистон Чор Россияси мустамлакачилиги даврида. – Т.: 1 т. 1999.

йигит-қизлари АҚШ, Германия, Япония, Буюк Британия, Франция, Италияning машхур университет-ларига юборилди. Уларнинг айримлари муддатидан аввал магистрлик ва бакалаврик илмий даражасини олиб қайтишди.<sup>1</sup>

Ўзга халқларнинг илғор тажрибаларини ўзлаштириш, маданиятига хос етакчи хусусиятлардан маънавий озиқланиш, гарчи, халқимизнинг бутун тарихий тараққиёти босқичларига хос маърифий хусусиятлардан бири бўлиб келган бўлса ҳам, истиқлолдан сўнг бу – миллий тараққиётимизнинг бош йўлига айланди. «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда», деб таъкидланади Президентимизнинг шу номдаги асарига қилинган шарҳда. У миллат сифатида жаҳон цивилизациясиغا кучли таъсир ўтказган, инсоният ҳаётига маданият олиб кирган, кишилик ҳаётининг маданийлашувига сабаб бўлган улуғ ва мўътабар анъана-ларга ворислик қилаётган миллат қудратини, бутунлай янги шароитларда, бутунлай янги ижтимоий-сиёсий жараёнлар оқимида ўзлигини кўрсатмоқда.<sup>2</sup>

Оила ва оиласабатлар жамият юзага келган илк даврлардан буён энг муҳим муаммолардан бири бўлиб келган. Жамият ривожланиб боргани сари бу муаммонинг аҳамияти янада ортиб бораверади. Жамият, халқ, миллатнинг истиқболи кўп жиҳатдан оиласабатларнинг ҳолатига боғлиқ. Бунинг учун эса, оиласадаги ички муҳитнинг ҳар томонлама соғлом, маънавий мустаҳкам бўлишига эришиш лозим. Оиласада, унинг ҳар бир аъзосининг тутган ўрни ва эришган обрўси, эрхотин муносабатлари, оила аъзоларининг бегона кишилар билан мулоқотга киришиши, улар ўртасидаги ўзаро ёрдам ва бирдамлик хусусиятлари, уй-рўзғор юмушлари тақсимоти, ҳордиқ чиқариш эрки ва унинг кафолати, оила аъзоларида мулоқот кўламининг кенгайиши каби шахслараро муносабатларнинг ранг-баранг усувлари, булар бариси оила муҳитини ташкил этади.

<sup>1</sup> Баркамол авлод орзуси. – Тошкент: Ўзбекистон , 1998, 41-б.

<sup>2</sup> Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1997.

Оилавий муносабатлар насл қолдириш учун зарур шарт-шароитлар яратадиган ва болаларни тарбиялаш, уларга жамиятнинг маданий анъаналарини сингдиришга қулай замин ҳозирлайдиган шахслараро ўзаро алоқаларнинг норасмийлиги билан ажралиб туради. Оилавий муносабатлар қариндошлиқ алоқалари билангина чекланмайди: улар оила аъзоларининг бир-бири олдида ўзаро маънавий жавобгарлиги, биргаликдаги меҳнат ва туриш-турмуш ҳамда улар билан боғлиқ бўлган ва ҳукуқ билан тартибга солинадиган мулкий муносабатлар билан мустаҳкамланади.

Глобаллашув шароитида замонавий жамиятлар ҳаётига турли хил маданиятлардан ҳар хил ҳодисалар кириб келаяпти. Уларнинг айримлари шу жамият ҳаётига мос келиб, маҳаллий шароитларга ассимиляция бўлишга муваффақ бўлса, бошқалари эса, ижтимоий ҳаётга тўлиқ сингиб кетмаяпти, лекин жамият аъзолари ва уларнинг оилавий ҳаётларига ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб улгурди. Жумладан, ўзбек жамиятига ўзга жамиятлардан турли хил маданий ҳодисалар оқиб кела бошлади ва уларнинг айримлари жамиятимиз ҳаётига заарли оқибатларни келтира бошлади. Масалан, моддий таъминотни маънавий комилликдан устун қўйиш, авлодлар орасида узвийлик алоқасининг узилиб қолаётгани ва улар орасида уят-андишанинг кўтарилаётгани айрим ёш оилалар ҳаётига салбий таъсир кўрсатаётгани сир эмас.

Президентимиз Ислом Каримов XX аср охири ва XXI аср бошида мафкура полигонлари ядро полигонларига қараганда кўпроқ кучга эга бўлиб бораётганини кўп бора таъкидлаган. Маънавиятсизлик, ахлоқсизлик ҳар қандай бактериологик қуролга қараганда кўпроқ руҳий вайроналик келтириши ҳақида неча бор огоҳлантириб ўтди. Юртбошимиз таъкидлагани каби: «Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадрияларни менсимасдан, эскилиқ сарқити

деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслигига ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бугун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда»<sup>1</sup>.

Оиладаги тинчлик, ўзаро муносабатлардаги самимийлик, ҳурмат, эътибор, миллат бирлигининг мустаҳкамлиги, қадриятларнинг миллат вакиллари тараққиётидаги устуворлиги, давлат ҳаётидаги барқарорлик муайян оиласлар, миллат ва давлатда маънавиятли инсонларнинг кўпчиликни ташкил қилганлигини белгиловчи мезонлардан бири ҳисобланади. Яъни, маънавият оиласда, миллат қадриятлари ва давлат фаолияти орқали шаклланади, ривожланади ҳамда, ўз навбатида, уларнинг мустаҳкамлиги ва баркамоллигига хизмат қиласди.

Мустақилликка эришилган дастлабки йилларданоқ ҳукумат томонидан оила мустаҳкамлигини, унда соғлом ижтимоий-психологик мұхитнинг ҳукм суринини таъминлаш, соғлом авлодни шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор бериб келинмоқда. М. Абдуллаеванинг фикрича: «Маънавий бой, ахлоқан етук, интеллектуал риволанган, чуқур билимли, жисмонан бақувват, ҳар томонлама камол топган шахс ҳам аввало соғлом турмуш тарзи қарор топган оиласда шаклланади».<sup>2</sup>

Мустаҳкам оила соғлом турмуш тарзи асосида шаклланади. Бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий ҳаётимизда юз бераётган жадал ўзгаришлар, ютуқлар билан бир қаторда оиласи муносабатлар тизимида ажralишлар, ёшлар орасида девиант хулқ-атвор кўринишларининг кўпайганлиги, ота-оналар ва фарзандлар ўртасида зид-

<sup>1</sup> Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас күч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б. 117.

<sup>2</sup> Абдуллаева М. Ўсмирларни оиласи ҳаётга маънавий тайёрлашнинг ижтимоий – педагогик шарт-шароитлари: Дис. ... Пед. фан. номзоди: 13.00.01/ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, ЎзР «Оила» илмий-амалий маркази. – Т., 2004. 3-бет.

диятларнинг пайдо бўлиши, тирик етимлар сонининг ошиши кузатилмоқда. Оиланинг жамиятдаги мавқеини сақлаб қолиш, унинг мустаҳкамлигини сақлаш ва кучайтириш, унинг муқаддаслигини келажак авлодлар онгига сингдириш ҳозирда долзарб муаммолардан ҳисобланади. Чунки, оила ижтимоий-психологик бутунлик сифатида меъерий ва информацион таъсир воситаси сифатида шахсга ижтимоийлаштирувчи таъсир кўрсатади. Оилада жипслик, иноқликнинг йўқлиги уни ташқи негатив омилларга таъсирчан қилиб қўяди. Шунинг учун, ўтиш даврида оила-никоҳ муносабатларида барқарорликни сақлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар томонлама етук ва соғлом ёш авлодни шакллантириш ва тарбиялаш масаласи бугунги кунда ёш мустақил давлатимиз олдида турган долзарб масалалардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Чунки, ҳар қандай мустақил давлатнинг келажаги ва равнақи ўсиб келаётган ёш авлодга унинг дунёқарашига, оилавий муҳитнинг соғломлигига ва мустаҳкамлигига узвий боғлиқдир. Демак, истиқлол йўлидан ривожланиб бораётган жамиятимизнинг тараққиёти ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий ва ақлий қобилияtlарини дастлаб оилада шакллантиришга, соғлом ва мустақил қилиб тарбиялашга боғлиқдир.

Бизнинг мамлакатимизда дунёning бошқа давлатларидан фарқли ўлароқ, оила ва маҳалла институтлари ўзига хос хусусиятларга эгадир. Чунки, биз учун муқаддас бўлган ҳар икки масканда ҳам ахлоқ мезонлари устувор бўлган маънавий муҳит ҳукмронлик қиласи. Миллий қадриятлар ва анъаналар ҳам улғайиб келаётган бола қалбига айнан оиладаги тарбия орқали сингиб боради. Келажакда ўз Ватанини севадиган, унинг ободлиги, тинчлиги, ривожи учун жон кўйдирадиган шахс тарбияси айни шу масканда бошланади. Оила тарбиясида умуминсоний ахлоқий маданият оила аъзоларининг ўз феъл-атворлари, саъй-

ҳаракатлари, интилишлари, маънавий қиёфасининг ҳолати хусусида шахсий тафтиш малакасини, ўзи устида доимий ишлаш, такомиллашув, ўзидан қониқ-маслик фазилатларини шакллантириш орқали ҳам на-моён бўлади.

Ўзбек оиласарида дунё тан бериб келаётган ажо-йиб инсоний фазилатлар, нодир урф-одатлар мавжуд. А. Мухсиеванинг фикрича, «оила ўзининг ижтимоий-маданий ривожланиш жараёнида ўз шажарасининг миллий қадриятларини сақловчи, ижодий ўзлаштирувчи, замонавийлаштирувчи ва бойитувчидир».<sup>1</sup>

Оила аъзоларининг барчаси тўпланмагунча, овқат емай туриш, оила бошлиғини одоб сақлаб кутиш, ота-она-ни ўрнидан туриб кутиб олиш, уларга ҳар доим илтифот кўрсатиш, катталарга ҳурмат, кичикларга меҳр-шафқат, авлод-аждодлар, маҳалладошлар, таниш-билишлардан ёрдамини аямаслик кабилар бунга мисол бўлади.

Оилада ҳар бир ота-она болаларда ижобий хулқ-атвор кўникма ва малакаларини шакллантиришининг ўзига хос кўпгина усуллари борки, улардан ўз ўрнида ва меъёрида фойдалана билиш ғоят муҳим саналади. Хусусан, ибрат, намуна кўрсатиш, яхши хулқ-атворларга ўргатиш, ишонтириш, одатлантириш, насиҳат қилиш, жиiddий танбеҳ бериш, жазолаш, унга нисбатан тарбия мазмунини ўзгартириш каби усувларнинг тарбиявий аҳамияти каттадир. Ота-она болани ёшлигидан меҳнатни севишга, касб-хунарга бўлган қизиқишини teng шакллантиришга катта аҳамият бериши керак. Зоро, ота-она болаларига ҳар қандай касбнинг ўзига яраша масъулияти борлигини, шу касбни пухта эгаллаш орқали ҳаётда ўз ўрнини топиш мумкинлигини тушунтириб бориши зарур. Оилавий анъаналар болани парваришлаш, тарбия-

<sup>1</sup> Мухсиева А.Ш. Оилада миллий тарбия жараёнининг методик асослари: Дис. ... пед. фан. номзоди: 13.00.06 / УзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Низомий номидаги ТДПУ. – Т., 2005. 14-бет.

лаш, улар томонидан ахлоқ-одоб меъёрлари моҳиятини тушуниш, уларга амал қилишда фойдаланилади. Ўзбек халқининг анъаналари барқарордир, улардан кўплари ҳозиргача сақланиб келинмоқда. Уларда замонавийлик ҳамда миллий ўзига хослик, ўтмишнинг эзгу хотиралари келажак орзу-умидлари билан уйғунлашиб кетган. Ўзбек оиласарида болаларга ёшлигидан ахлоқий маданият кўникмаларини сингдиришга алоҳида эътибор билан қарайдилар. Демак, ўзлигимизни англаш муҳим аҳамият касб этган ҳозирги давримизни оиласада болаларни юксак фазилатли инсонлар қилиб тарбиялашни ота-она ва кенг жамоатчиликнинг намунаси, ибрати ва халқ оғзаки ижоди манбалари, миллий удумларимиздан тарбия воситаси сифатида фойдаланиш, ёшларни маънавий бой, ахлоқан пок, эътиқоди бутун, тафаккури теран, дунёқараши кенг шахсларни тарбиялашда муҳим самара беради.

Оила – жамиятнинг ажралмас бўлаги. Бирор-бир халқ, миллат ёки жамият йўқки, у ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни, қадриятларни инобатга олмаган бўлса. Ҳар қандай истиқбол оиласининг манфаатларидан айри тасаввур қилинмайди. Зеро, ҳар бир инсон учун оила – бу умрнинг бошланиши, барча нарсаларнинг муқаддимасидир. Шу боис ҳам инсон манфаатлари олий қадрият сифатида эътироф этилган мамлакатимизда олиб борилаётган одилона сиёsat ҳар томонлама ушбу муқаддас гўшани мустаҳкамлашга қаратилган.

Оила жамият, халқ ва давлатнинг ижтимоий-иктисодий ва маънавий тараққиётини жадаллаштирадиган қудратли куч ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига, иқтисодиётга, ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий жиҳатдан ўзининг таъсирини ўtkазиб келмоқда. Ҳаммамизга аён бўлиши табиийки, оила соғлом экан – жамият, миллат мустаҳкам, жамият,

миллат мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир. Жамият ва миллат тақдири, унинг истиқболини маънавий етук, ҳар томонлама камол топган инсонлар ҳал қиласди. Чунки, тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук, замонавий билимлар ва мураккаб технологияни эгаллаган, иродаси бақувват, иймони бутун, теран фикрлайдиган, юксак салоҳиятли шахслар ҳал этади.

Хулоса қилиб айтганда, оила, жамият ва юртнинг келажаги ҳамда тараққиёти учун муносиб шахсларни тарбиялаш барча замон ва маконларда назарий ва амалий жиҳатдан долзарб масала бўлиб келган. Оила жамиятнинг бир бўлаги бўлиб, комиллик пойдеворини шакллантириш айнан оиладан бошланади. Оила мураккаб ижтимоий гурӯҳ сифатида биологик, ахлоқий, мағкуравий ва руҳий тушунчаларнинг бирлашуви натижасида вужудга келади. Жамиятдаги ўзгаришлар оиласга ўз таъсирини кўрсатганидек, оиладаги ўзгаришлар ҳам жамиятда ўз аксини топаверади.

## **2.7. Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги**

**Ж**амиятнинг мазмуни, тузилишини тўлиқ англамай туриб унинг негизини ташкил этувчи оиланинг моҳиятини тушуниб бўлмайди. Шу нуқтаи назардан қарагандা, тадқиқот мавзуи доирасидаги муаммоларни ўрганишда жамиятда оиланинг тутган ўрни, структуравий элементлари, оиладаги руҳий жараёнларнинг бошқа шакллари билан ўзаро алоқадорлиги ҳамда ахлоқий таълим-тарбиянинг унга таъсири билан боғлиқ масалалар Х.К. Каримов, Ф.Р. Рўзиқулов, Н. Салаева, Ш.Ш. Жўраева, Г.Т. Ядгарова, М.М. Умарова, М.С. Салаева, М.Х. Файзиева, Н.Х. Лутфуллаева, Р.А. Умурзакова, Ю.Ф. Салимов, М. Ризаева каби

олимларнинг тадқиқотлари атрофлича ўрганилган<sup>1</sup>. Шунингдек, М. Халматова, С.Ж. Турсунова, Н.З. Сайдалиева каби олимларнинг илмий ишлари оиланинг ижтимоий ва маънавий-маърифий омиллар таъсири масаласини ўрганишда муҳим методологик асос бўлиб хизмат қиласиди<sup>2</sup>. Мазкур тадқиқотларда қайд этилишича, оила билан боғлиқ бўлган барча масалалар кишилар турмуш тарзи таркибига киради. Аммо, оила жамиятнинг кичик ячейкаси сифатида маҳсус фалсафий тадқиқотга муҳтождир. Жумладан, оиласада ижтимоий муносабатлар-

<sup>1</sup> Каримов Х.К. Ўзбек оиласарида эр-хотин низоларининг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Дис. ... Психология фан. номзоди – Т., 1994. – 142 б. Рузикулов Ф.Р. Ўзбек оиласарида ажралишнинг ижтимоий психологик асоратлари: Дис. ... Психология фан. номзоди : ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, М.Улуғбек номидаги ЎзМУ. – Т., 2002. – 160 б: Салаева Н. Хоразм оиласарининг этнопсихологик хусусиятлари: Дис. ... Психология фан. номзоди: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Низомий номли ТДПУ. – Т., 2002. – 180 б. Жураева Ш.Ш. Тоҷик оиласида никоҳдан қониқишининг ижтимоий психологик хусусиятлари (Бухоро вилояти материаллари асосида): Дис. ... Психология фан. номзоди А.Авлоний номидаги ҳалқ таълими ходимлари малакасини ошириш марказий ин-ти; – Т., 1994. – 132 б. Ядгарова Г.Т. Ноғулиқ оиласарнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Дис. ... Психология фан. номзоди: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги Мирзо Улуғбек номидаги ЎзМУ. – Т., 2004. – 145 б. Умарова М.М. Ўсмирларда оиласий қадриялар тӯғрисидаги тасаввурлар шаклланишининг ижтимоий-психологик шарт-шароитлари: Дис. ... Психол. фан. ном.: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги. М. Улуғбек номидаги ЎзМУ. – Т., 2004. – 166 б. Салаева М.С. Ўзбек оиласарида ота-она ва фарзандлар ўзаро муносабатларининг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Дис. ... Психол. фан. ном.: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Низомий ном. Тошкент дав. педагог. ун-ти. – Т., 2005. – 198 б. Файзиева М.Х. Оила барқарорлигига шахсларро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (Эр-хотин мисолида): Дис. ... психол. фан. номзоди: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Қарши Давлат ун-ти. – Т., 2005. – 185 б. Лутфуллаева Н.Х. Турмуш курган талабаларнинг оиласий муносабатларга тайёрлигининг ижтимоий психологик хусусиятлари: Дис. ... психология фан. номзоди: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, ТДИУ. – Тошкент, 2006. – 167 б. Умурзакова Р.А. Ўзбекистонда оила мустақамлигининг ижтимоий омиллари: Дис. ... социология фан. номзоди: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, М. Улуғбек номидаги ЎзМУ. – Тошкент, 2006. – 177 б. Салимов Ю.Ф. Ўзбекистон мустақиллиги шароитида тарбиянинг миллий хусусиятлари (социологик таҳлил): Дис. ... социол. фан. номзоди: ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Алишер Навоий номидаги Самарқанд давлат ун-ти. – Самарқанд, 2006. – 170 б.

<sup>2</sup> Халматова М. Оиласий муносабатлар маданиятини такомиллаштириш ва соглом авлодни тарбиялаш муаммолари: Фалсафа фанлари д-ри... дис. – Тошкент, 1998. – 326 б. Турсунова С.Ж. Гражданлик қонунлари ва шариатнинг оила хуқуки нормалари ва уларнинг ижтимоий моҳияти: Дис. ... фалсафа фан. ном. – Т., 1997. – 148 б. Сайдалиева Н.З. Ёшларни оиласий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари: Дис. ... фалсафа фан. номзоди: – Т., 2005. – 165 б.

нинг барча кўринишлари ўз аксини топади, яъни авлодлар ва жинслар ўртасида нотенглик, оила аъзолари ўртасидаги, оила бошлиғи, катталар орасидаги тобелик ва ҳоказоларни ўрганиш жамиятдаги кўпгина муаммоларни бартараф этишда қўл келади. Бу муаммоларнинг аксарияти оиласидаги ахлоқий маданиятнинг қай дараҷада шаклланганлиги билан белгиланади. Яъни, оиласида ўзаро ҳурмат, иззат, муҳаббат мавжудлиги ҳамда ижобий хусусиятларнинг барқарорлиги ахлоқий маданиятнинг пойдеворидир. Оиласидаги муносабатларни тўғри шакллантириш, уларни мавжуд шароитга мослаш, салбий ҳолатлар юз берганда эса, уларни босиқлик ва чуқур мулоҳазалар билан бартараф этиш ҳоллари, табиий равишда ёшлар маънавий-ахлоқий маданиятида муҳим ўрин тутади.

Юқоридаги параграфда қайд этилганидек, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият жаҳондаги барча ҳалқларнинг табиати, урф-одати, иродаси, ўзига хослиги, орзу-интилишларини ифодалар экан, улар ўртасида ўзаро диалектик муштараклик бўлиши шубҳасизdir. Том маънодаги миллийлик ҳамиша умуминсоний мазмун касб этади, умуминсоний мазмунда эса, миллийлик намоён бўлиши шубҳасиз. Бу тамойилга кўплаб ҳаётий мисоллар келтириш мумкин. Айтайлик, бизга нотаниш бўлган бирор ҳалқнинг фольклор-этнографик дастаси концепт бериб қолса, уни ижро этаётган аёл ва эркак иштирокчининг ҳар бир хатти-ҳаракати, қилиғи, сўзи, кийиниши, мусиқаси ҳамда унга монанд рақсларидан шу ҳалқقا хос хусусиятларни пайқашга, шу билан унинг маданий савия-даражаси, қиёфасини англаб олишга интиламиз. Биз томоша қилаётган ҳалқ рақс ижодида шу ҳалқнинг анъаналари, ворислик белгилари, менталитети ҳам акс этадики, улар миллий мазмунни ифодалайди. Айни чоғда, мазкур рақс санъатининг бошқа ҳалқлар рақсига ўхшашлиги, уйғуналиги, мақсадлар муштараклигида умуминсоний мазмун намоён бўлади, дейиш мумкин. Худди шунга ўхшаш, миллий ва умум-

инсоний ахлоқий маданият тамойиллари оила тарбияси билан ҳамиша уйғундир. Чунки маданият – эр-хотинлик, оиласи муносабатларга одамлар маънавий турмушининг бутун тұлалигини бағш этади, оила аъзоларининг бир-бири билан ва оиласынг жамият билан руҳий-маънавий алоқаларини янада құпайтиради, ниҳоят ички оиласи муносабатларни ҳал этишнинг әңг мақбул нұсхаларини танлаб олиш имконини беради.

Ахлоқий маданиятнинг ана шу кучли яратувчилик, доимо янгилиниң боруви ҳаётбахш таъсирини миллат ёки халқ билан чегаралаб бўлмайди. Шунга кўра, оила насллар давомийлигини таъминловчи доимий ва табиий манба бўлиб, ҳар бир давр оиласа ўз таъсирини ўтказади, яъни даврга хос ижтимоий ўсиш-ўзгаришлар, ислоҳотлар, маънавий-руҳий янгиланишлар оила маънавиятида ўз изини қолдиради. Бинобарин, демографик сиёсатнинг обьекти ҳам, мақсади ҳам, әңг таъсирчан ва муҳим воситаларидан бири ҳам оиласидир.

Яқин ўтмишда миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг оила тарбияси билан муносабатларидаги уйғунликка путур етказилди. Аввало, миллий ва умумбашарий меросга муносабатнинг бирёқламалиги оила тарбиясида бир қатор салбий хусусиятларни келтириб чиқарди. Жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги унтуилаёзди, миллат руҳининг ойнаси бўлган она тилимизга муносабат салбий маъно касб этди. Маданияти, тили, миллатидан бегоналашган манқуртлар тоифаси жамият ва оила ўртасидаги ана шу ўзига хос уйғунликка путур етказишнинг оқибат натижаси эди. Ҳолбуки, жамиятда пайдо бўлган ҳар қандай ижтимоий иллат маданиятга хос меъёрий мезонларнинг бузилишидан, оила тарбияси издан чиқишидан ҳосил бўлиши сир эмас.

Истиқлол қўлга киритилгач, бу борада ҳам катта ўзгаришлар содир бўлди. Жумладан, оиласынг жамият таянчи, маънавий тарбия ўчоғи сифатидаги роли эътироф этилди, унинг фаровонлиги – миллий фаровонлик

асоси экани асосий қонун – Ўзбекистон Конституциясида белгилаб қўйилди. Шу муносабат билан, Президентимиз И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг беш йиллигига бағишланган мажлисда сўзлаган нутқидаги ушбу жумлалар ғоят ибратлидир: «Ўзбекистон Конституциясида Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга», деб ёзилган. Таъбир жоиз бўлса, оила жамиятимизнинг асосий бўғинидир. Оила жамиятимиз ва давлатимиз муҳофазасида, ҳимоясида бўлиши шарт, деб ёзардим. Нега деганда, бугунги замон шуни тақозо этяпти, бизнинг кўзимизни очиб, ҳаётга бошқача қарашни талаб қиляпти».

Таъбир жоиз бўлса, ушбу сўзларда муқаддас Ватан тимсоли бўлган оила феноменига муносиб баҳо берилган.

Оила тинчлиги, муқаддаслиги, фаровонлиги орзуси барча даврларда барча халқлар файласуф ва жамиятшунослари фикри-ёдини банд этган. Шарқ ва Ғарбнинг буюк файласуфлари барча даврларда «Инсон тақдири нима бўлади? Келажакда инсон қандай яшайди?» каби саволларга жавоб берар экан, оиланинг таянч тарбияси хусусида алоҳида фикр юритганлар. Бу масалада гўё Шарқ ва Ғарб тафаккури ўзаро туташиб, яқдиллиги, ҳамфирлигини намойиш этган ҳоллар кўп бўлган. Чунончи, миллий ва умумбашарий маданий меросда ахлоқодобнинг жамият ва оиласи келажакка йўналтирувчи асосий омиллардан бири сифатида талқин этилиши бежиз эмас. Чунки, ахлоқ инсонга инсонлигини доимо эслатиб турувчи маънавий асос, ворисийлик асосида авлоддан-авлодга ўтиб келувчи фазилатлардандир.

Жаҳон маданияти тарихида Аристотель биринчи бўлиб ахлоқни чукур тадқиқ этиб, уни фан сифатида асослади, мақсад-вазифаларини ойдинлаштириб берди. Бу борада ўзидан бирмунча олдин фалсафий фикрларни ўртага ташлаган Суқрот ва Платон қарашларига танқидий ёндашиб, ахлоқий камолотга эришиш учун ахлоқ мазмунини билиб олиш камлик қилишини, бунинг учун инсон

табиатида, насл-насаби, қонида шу фазилатларнинг ўзи мавжуд бўлиши шартлигини асослаб берди. Бинобарин, Аристотелнинг фикрича, инсоф, виждон, олийжаноблик, бағрикенглик, меҳр-мурувват, ҳиммат, сахийлик, барчага яхшилик ва хайриҳоҳлик тилаш, одамларга ҳамдардлик фазилатларига эга бўлиш маънавий-ахлоқий комиллик белгилариdir. Шубҳасиз, инсоний фазилатларни фалса-фий асослаб, шоҳ асарлар яратган Аристотелнинг ўзи ҳаётда билимдонлиги билан бирга юксак ахлоқ эгаси экан-лиги билан ҳам заминдошлари эътирофига сазовор бўлгани таҳсинга лойиқdir. Македония ҳукмдори Филипп II дўстининг ўғли Аристотелни одоби ва фазилатлари учун бениҳоя ҳурмат қилганидан шундай деган экан: «Менга ўғлим Александрни бергани эмас, бу ўғлим Аристотель замонида туғилгани учун Тангриларга шукrona айтаман».<sup>1</sup>

Аристотель каби фазилатлар соҳибидан олган сабоқлари, билими, ўгитлари, ҳаётий йўл-йўриқлари Александрга кейинчалик ғоят катта наф келтиргани учун унинг номи тилларда достон бўлди. Масаланинг бошқа томони – Аристотелнинг ахлоқ ҳақидаги қарашлари Шарқдаги ахлоқ ҳақидаги фикр-мулоҳазаларга кучли таъсир этди. Масалан, Форобий устози Аристотелнинг изидан бориб, инсоний фазилатларни икки қисмга – ақл-идрокка асосланган фазилатлар ва хулқ-атвор фазилатларига ажратади, уларнинг ўрталиқ ҳусусиятларига эга бўлиши мумкинлигини далиллайди. Форобийнинг фикрича, инсонга баҳт-саодатга эришиш учун етук хулқ лозим. Хулқнинг гўзаллиги, нуқсонлардан ҳоли бўлиши хатти-ҳаракат ва кундалик амалларда меъёр қай даражада сақланиши билан ўлчанади. Меъёрийлик ҳисси устувор бўлса, маънавий таназзуллар содир бўлмайди. Шу маънода, мутафаккирнинг фикрича, эр-хотинлик муносабатлари ҳам юксак ахлоқ-одоб ва меъёрийлик ҳисси билан бошқарилса, оила баҳтига ҳеч нарса рахна сола олмайди.<sup>2</sup> Юксак

<sup>1</sup> Маҳмуд М. Аҳли дил. – Т.: Ўқитувчи, 1997, 269-6.

<sup>2</sup> Аль-Фараби, Общественно-эстетический трактат, Алма-ата, Наука, 1973, 162 – 163 бетлар.

ахлоқий фазилатлар ҳақидаги фалсафий фикрлар Абу Али ибн Синонинг «Ишқ рисоласи»да янада ривожлантирилиб, Яратганга муҳаббат масаласига боғланади. Олимнинг фикрича, Аллоҳга муҳаббат инсон зотини у етишиши мумкин бўлган камолот даражаларига юксалтира оладиган ягона омилдир. Лекин Аллоҳ ишқи таркидунёчилик орқали эмас, балки рисоладаги инсоний ҳаёт кечириш орқали рӯёбга чиқарилиши мумкин. Бу эса, ирода, инсоннинг ўз-ўзини бошқариш, ахлоқий меъёрларга риоя қилиши билан юзага чиқади.

Ўз навбатида Абу Райхон Беруний ҳам яхши одоб ёки ёмон хулқ-одатлар, асосан, оила тарбиясига узвий боғлиқ эканлигини кўп таъкидлаган. Агар оиласда тарбиянинг олижаноб, эзгу йўл-йўриқлари кўпроқ берилса, оила фазилатли бўлади, бунда тарбияда бир хил мақсад, талаб қўйилмоғи ғоят муҳим. Кўринишдаги гўзаллик ва тузилишидаги баркамоллик ҳар бир одам учун севимли, дер экан, олим турмушдаги табиий гўзалликни ахлоқда, феъли-атворда, оилавий ҳаётда кўриш истаги борлигини назарда тутади. Айни чоғда Беруний ота-онани оиласи барпо этувчилар экани, улар орасидаги кучли ҳурмат ва муҳаббат, албатта, болалар феъл-атвори ва тарбиясига таъсир этажаги ҳақида фикр юритади. Оиласда хотин-қизларнинг тутган ўрни эса беқиёсdir. Олимнинг фикрича, оиласда аёл билими, жасурлиги, шарм-ҳаёси, эрига илтифоту ҳурмати, камтарлиги ва фаросати, ширин муоммаси, покизалиги, ишбилармонлиги, тежамкорлиги билан намуна бўла олиши зарур. У «Минералогия» асарининг кириш қисмида оталарнинг балоғатта етган қизларини турмушга бериш чоғида берган ҳаётий маслаҳатларини келтириб, уларни қўллаб-қувватлайди.<sup>1</sup>

Маълумки, ислом расман тан олинган, эътироф этила бошланган пайтлардаёқ адолат ва инсонпарварлик билан алоқадор мезонларни яратди, аёллар ва қизларни жоҳилияят замонидаги каби хўрлаш ва камситишларга чек

<sup>1</sup> Тўракулов Э., Раҳимов С. Абу Райхон Беруний руҳият ва таълим-тарбия ҳақида – Тошкент: Ўқитувчи, 1992, 65-б.

қўйди, уларнинг эрки ва ҳақ-хуқуқларини ҳимоя қилди. Бу ўша давр учун ғоят илғор ғоялардан бири эди.

Оиласада жамоада аёлнинг тутган ўрни қандай, бола тарбиясида аёл қандай мавқени эгаллади, сингари саволлар ислом таълимотида муҳим аҳамият касб этади. Хўш, мусулмончиликда аёллар масаласига жиддий эътибор қаратилишининг қандай маъноси бор? Бу саволга шундай жавоб бериш мақсадга мувофиқдир:

- аёл – оила муносабатларининг вужудга келиш сабабчиси, авлодлар давомийлигининг ғоясиdir;

- аёл – оила тарбиясининг бош мураббийларидан бири, яъни, фарзанднинг ҳам дунёга келишига сабаб бўлувчи, ҳам қони ва жони билан, оқ сути билан ундаги наслий сифатларни бир авлоддан иккинчи авлодга кўчирувчи, ҳам авлод маънавиятига асос солувчи инсонdir;

- ота ва унинг ажоддларига, қариндош-уруғларига муносабат, ака-ука, опа-сингилларга, қўни-қўшниларга муносабат ҳам, аввало, онадан, унинг бошқаларга илиқ муносабатидан бошланади;

- жамиятда инсонпарварлик ва адолат туйғулари аёлдан бошланади;

- гўзалликка, меҳр-муруватга, имон-эътиқодга ташналик, уларга эҳтиёж ҳам аёл туфайлиdir;

- она тилига муносабат (дарвоҷе, «она тили» деб бежиз айтилмайди, чунки миллий-маънавий қадрият бўлган тил ҳам аёл меҳри ва меҳнати натижасида шаклланади), уни билиш ва уни англаш жараёнида аёл моҳир тилшунос миссиясини бажаради;

- ниҳоят, аёл ана шу хизматлари билан фарзандига тарбия ва таълим берар экан, ўз оиласидаги анъаналарни давом эттиради, оила шажарасини ривожлантиради.

Табиийки, аёл адо этадиган мазкур хизмат ва вазифалар, ўз навбатида, жамиятдаги илғор ғояларни, маданиятни, маънавий-маърифий омилларни бойитади.

Шарқда аёлларга муносабатда ҳақиқатан ҳам адолат, инсонпарварлик, teng ҳуқуқлилик мезонлари устувор

бўлгани демократик тамойилларнинг вужудга келишида муҳим роль ўйнади, кейинроқ эса, Шарқнинг бу тамойиллари Ғарб тамаддунига, айниқса, Ғарб уйғониш даврига кучли таъсир этиб, унинг кенг ёйилишига туртки берди.

Фуқароларнинг ирқ, наслу насаб, мансаб ва молмулкидан қатъи назар, Аллоҳ томонидан тенг ҳуқуқли этиб яратилгани Қуръони Карим ва ҳадисларда таъкидлаб ўтилган. Чунончи, «Ҳеч бир арабнинг ажамга (араб бўлмаган кишига) ва ҳеч қандай ажамнинг арабга, ҳеч бир қоратаннинг қизилтанга ва қизилтаннинг қоратанга нисбатан ҳеч қандай фазилати (имтёзи) йўқдир, магар тақво билан». Шунингдек, жамият қонунлари олдида фуқаролар ёки эркагу аёлнинг тенглиги ҳам ҳар қандай ҳолатда суистеъмол қилинmasлиги таъкидланади. Бу ҳақда ҳам ҳадиси шариф мавжуд: «Аллоҳга онт ичиб айтаманки, агар Муҳаммаднинг қизи Фотима ўғрилик қилса, албатта, унинг қўlinи кесардим».<sup>1</sup>

Мазкур ҳадиси шарифларда умуминсонийлик ва тенгхуқуқлилик ғоялари илгари сурлади, иккинчи ҳадисда эса, Фотима исми бежиз тилга олинмайди (Ҳазрат Алига никоҳ қилинган бу кенжা қиз Расууллоҳ авлодининг давом этиши ва ўнлаб буюк зотларнинг тарбияланишига сабаб бўлади). Шу ўринда мусулмон маданияти ва эътиқодининг юксак намояндалари бўлган сўфийлар, яъни тасаввуф илми вакиллари, айниқса, улар орасидаги сўфий аёллар хусусида маҳсус тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

«Ривоят қилишларича, бир куни художўй сўфий Робийа бир қўлида бир челак сув, иккинчи қўлида ёниб турган машъала кўтарганча Басра кўчаларидан югуриб ўтаётган экан. Йўловчилар ҳайрон бўлиб ундан сўрашибди:

- Бунчалар шошилиб қайларга йўл тутдинг, эй Робийа?
- Робийа қўлидаги челакка ишора қилибди:
- Дўзахдаги ўтни ўчирмоқчиман.

<sup>1</sup> Шарифхўжаев М., Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Тошкент: Шарқ, 159-б.

Йўловчилар ёқаларини тутиб, «астағириуллоҳ» деганча сўрашибди:

– У ҳолда қўлингдаги машъала нечун?

– Бу машъала билан жаннатга ўт қўймоқчиман.

Йўловчиларнинг юзларидан қони қочиб, қичқиришибди:

– Аллоҳдан мағфират сўраб, илтижо қил, эй бадбаҳт аёл, акс ҳолда кофир қавмларидан бўлиб қоласан.

– Йўқ, азизларим, сизлар мени нотўғри тушундинглар. Мен кофир эмасман, Аллоҳ таоло билан бандалар ўртасидаги бу икки пардани йўқотмоқчиман, холос, тоқим бандалар Аллоҳ таолога дўзах ўтларида куйишдан қўрқишигани ёки жаннат иқболидан умидвор бўлишгани учун эмас, балки Унинг Аллоҳ эканлиги, Биру барлиги ва Боқий гўзаллиги учун ибодат қилишсин».

«Бу ривоят, – деб ёзади олмон тасаввуфшуноси Аннемария Шиммел хоним, тилдан-тилга кўчиб, насроний дунёсига ҳам кириб келди. Уни Людвиг тўққизинчининг вакили Жонгвилл Фарбга олиб келган, дейишади. 1584 йил 3 ноябрда Парижда туғилиб, 1652 йил 26 апрелда ўша ерда вафот этган француз руҳонийси ва ёзувчиси, квентизм намояндаси Жан Пиер Камю ўзининг «Шафқат ҳамширалари» китобида шу ривоятни ҳам санаб ўтади. Китобда шарқона кийинглан, бир қўлида челак, бир қўлида машъала кўтарган аёл сурати ҳам берилган. Сурат тепасида иврит ҳарфлари билан «ЙҲВХ, яъни «Йеҳоваҳ» (Худо)» деб ёзилган. Бундан ривоят Шарққа мансублиги англашлилади. Бундан ташқари, Европа адабиётида ушбу ривоятнинг кўпгина бошқа шакллари ҳам мавжуд».<sup>1</sup>

Мазкур парчани келтиришдан мақсадимиз тарихий тимсолларимиз қадимдан Фарбни мафтун этиб келган, бу тимсолларнинг аёллар сиймосида намоён бўлиши эса, уларни янада ҳайратга соглани аниқдир. Иккинчидан, Робийа сингари эътиқод соҳибалари юқоридаги ривоятларда акс эттирилган хатти-ҳаракатларида, моҳиятига кўра, жамият соғлиги, поклиги учун курашувчи сифати-

<sup>1</sup> Шиммел Аннемарие. Жонон менинг жонимда. (ислом оламида хотин-қизлар сиймоси). - Тошкент: Шарқ, 1999, 44-45 бетлар.

да майдонга чиқади. Тасаввур қилайлик, эътиқодсизлик, бир-бирини алдаш, енгиш манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тоймайдиган шафқатсиз ҳаёт зиддиятлари олдида Робийя каби тақводор аёллар ҳақидаги ривоятлар хориждаги илм-зиё аҳлига кучли таъсир этган, имонли, инсоғли инсонларни тарбиялашга ёрдам берган, жамиятни поклашга хизмат қиласиган ғоялар сифатида қабул қилинган. Табиийки, бундай илғор ғоялар Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам турли даврларда буюк истеъдод эгаларини тарбиялашга хизмат қилганигини алоҳида таъкидлаш зарур бўлади.

Ислом қадриятларида энг катта ҳурматга лойиқ зот – она деб таърифланиши ҳам бежиз эмас. Юқорида санаб кўрсатилганидек, аёл турмуш қуриб, оиласи бўлгач, жамият келажагига дахлдор шахсга айланади. Исломий манбаларда қайта-қайта таъкидланганидек, Оллоҳ эркак ва аёлни жуфт бўлиб яшаш, уй-жой қилиб, насл қолдириш учун яратган. Эркак ва аёл организмининг физиологик тузилиши ва биологик эҳтиёжлари ҳам шунга мосланган. Бинобарин, оила бир эр ва бир аёлнинг муҳим ижтимоий, маънавий-руҳий масъулиятни зиммасига олиш асосига қурилган ихтиёрий бирлашмасидир. Ушбу ихтиёрий иттифоқда аёл-онага катта мавқе белгиланади, ҳадиси шарифда айтилганидек, жаннатни оналар оёғи остида, деб талқин қилинади.

Муҳими шундаки, оналарни улуғлаш, уларга иззатикром кўрсатиш Шарқда бадиий асарларда ҳам, ҳалқ педагогикасида ҳам, тарихий-биографик манбаларда ҳам кўп учрайдиган лавҳалардан бўлиб, бу ҳаётий далилларнинг Ғарбга кучли таъсир кўрсатиб келгани шубҳасизdir. Туркий ҳалқлар оиласига хос ушбу азалий урф-одат ва илмий-маънавий анъаналар ҳақида тасаввувчи олима Шиммел хоним жуда характерли далиллар топа олган: «Биронта покистоний, туркий, арабий ёки форсий оиласига бориб қолган европалик меҳмон уй бекаси, яъни онанинг саводли ёки саводсиз эканлигидан қатъи назар, оиласинг бутун

юмушларида раҳбарлик қилишини, фарзандлар эса, министр ёки профессорлигига қарамасдан, она қаршисида қўл қовуштириб туришини кўриб, роса ҳайратга тушади. Соғ дунёвий ишлар ҳам худди шу йўсинда амалга оширилади. Турк шоҳлари ёки Ҳиндистондаги Буюк Бобурйлар оиласарига назар ташласангиз, шоҳнинг ёки валиаҳд шаҳзоданинг оналари ҳам валиаҳдлардан кўра кўпроқ ҳокимиятга эга бўлганлигининг шоҳиди бўласиз. Шоҳ ёки валиаҳд шаҳзодалар ҳар доим оналари билан бамаслаҳат иш юритганлар. Кўриниб турибдики, бутун-бутун мамлакатларни сўраб турган ҳукмдорлар ҳам она қаршисида бош эгишган, саройдаги ва мамлакатдаги кўпгина ишлар она изми билан амалга оширилган».

Биз олмон олимасининг фикрларини озгина ривожлантиришга журъат этиб, яна шуни қўшимча қилишимиз мумкинки, «Бобурнома»да, Марказий Осиёда яратилган мемуар адабиётида эҳтимол биринчи бўлиб, Бобур ўз сулоласига мансуб аёллар(масалан, онаси, опаси, сингиллари...)нинг насл-насабини, шажарасини баён қиласди, бошқаларни тасвиirlаганда ҳам аҳли аёlinи эркаклар билан ёнма-ён тилга олади.

Гап шундаки, оналарга бўлган бундай улуғ эҳтиром оиласаги шарқона тарбиянинг оқибат натижасидир. Айтайлик, агар Бобур ўз отаси Умаршайҳ Мирзо тарафидан оиласа менсимай қараш, саройдаги маликаларни хўрлаш ва камситиш руҳида тарбияланганда эди, асарларида таниш ва нотаниш аёлларга бу қадар ҳурмат бажо келтирмаган бўлар эди. Аксинча, Бобур ва бобурийлар сулоласи вакиллари ҳаёти ва ижодида аёллар, айниқса, оналар мавқеи юксак даражада тутиб турилган. Қиз узатиш, келин танлаш, оналарига садоқат ва муҳаббат, оиласига эҳтиром бобида ҳам улар бошқаларга ўrnak бўлишган, десак муболаға бўлmas.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор: оналарни бу қадар улуғлаш, уларнинг ҳурмат-иззатини то вафотига қадар ва ҳатто вафотидан сўнг ҳам давом эттириш анъа-

наси Ғарбда дарҳол кўзга ташланмайди. Бироқ, бу хорижда оналар ҳурматга лойиқ кўрилмаган, деган маънони англатмайди. Оиласи, фарзандларига садоқатли, покдомон, имон-инсофли аёл ҳамма жойда, ҳамма замонларда катта ҳурматга муносиб деб баҳоланганди.

Биз, одатда, оилага таъриф берар эканмиз, уни доимо жамият, юрт, Ватан сўзлари билан ёнма-ён ишлатамиз. Уни ҳамиша жамият таянчи, эл-юрт негизи, Ватан тимсоли каби ифодалар билан таърифлашга ҳаракат қиласиз. Чунончи: «Оила – жамиятнинг негизи. Бизнинг давлатимизни ҳам катта бир оила деб тушуниш мумкин ва лозим. Бунда ўзаро ҳурмат ва қаттиқ тартиб бўлмаса, оиланинг барча аъзолари ўз бурчларини адо этмаса, бир-бирига нисбатан эзгулик билан меҳр-оқибат кўрсатмаса, яхши ва муносиб тарзда яшаш мумкин эмас. Оила турмуш ва виждан қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оиласи демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадрияtlари шаклланади. Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларнинг, қўни-қўшниларнинг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса, энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир».

Юртбошимизнинг мустақилликнинг илк йиларида ёқ оила қадриятига бу қадар юксак баҳо бериши кейинги мустақилликни мустаҳкамлаш йилларида янада ривожлантирилди, оиланинг фалсафий-илмий мазмун-моҳияти ҳақида ва оиласининг таянч тарбияси хусусида бир қатор асарлар, мақола ва тадқиқотлар эълон қилинди. Уларда оила тарбиясининг янги қирраларини, оилавий муносабатлар диалектикасининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришга ҳаракат қилинди.

Оиласининг соғлом ва баркамол авлодни шакллантирувчи асосий бўғин экани, бу муҳим вазифа эса, ўз-ўзи-

дан ота-она, фарзандлар ва нуроний кексалар силсила-  
сини яхлит бир жараён сифатида олиб ўрганилгандагина,  
кутилган самараларни беришини исботлади.

Юртбошимиз түғри таъкидлаганидек, ўзаро ҳурмат,  
тартиб-интизомга эга бўлмаган, аъзолари ўз бурчини  
англаб етмаган ва адо этолмаган, бир-бирига эзгулик ва  
мехр-оқибат кўрсата олмаган оила рисоладаги оила эмас.  
Хўш, у ҳолда қайси оиласини, унданда қоида ва тартибларни  
муқаддас деб билган, чуқур англаган ҳолдагина, шундай  
ҳурмат ва интизомга асос солинади. Оилани муқаддас  
деб билиш замираиди эса, бизнингча, қўйидагилар намоён  
бўлади:

- оила – ота-онам, ака-укаларимиз ва опа-сингил-  
ларимнинг киндик қони тўкилган, кўз очиб кўрган мако-  
нидир;

- бу оиласини, шунингдек, бобо ва бобокалонларим, мо-  
моларим яшаган, уларнинг руҳи барҳаёт;

- бинобарин, оиласини тасодифан юзага келган итти-  
фоқ эмас, у авлод-аждодларимизнинг навбатдаги бўғини,  
биз – унинг давом эттирувчиси;

- оиласини боз кўриб турган даражага ўз-ўзидан чиқиб  
олган эмас, бунинг учун ота-онам ва уларнинг ота-бобо-  
лари тиним билмай меҳнат қилишган;

- шундай экан, уни янада ривож топтириш, янги камо-  
лот нуқтасигача юксалтириш – менинг бурчим;

- демак, мен оила аъзоларим олдида бир умрга маъна-  
вий қарздорман.

Агар оила муқаддаслиги ғоясини таъриф-тавсиф этиш  
мумкин бўлса, оиласини кенжада авлод вакиллари тилидан  
бу ғоя шундай жаранглости ёки ифода қилиниши мантиқан  
түғри бўлар эди. Рамзий ифода этилган мазкур сўзлар ои-  
лада тенг ҳуқуқлилик, эркинлик мавжудлигини, оиласини  
муносабатлар имон-эътиқод асосига қурилганлигини акс  
эттиради.

Шунингдек, оиласини муқаддас деб билган жойда, ака-укалар ва опа-сингиллар муносабатида ўзаро ҳурмат ҳам, тартиб-интизомга риоя қилиш ҳисси ҳам таркиб топган бўлади. Оила аъзоларининг бир-бирига меҳр-оқибат кўрсатиши, эзгулик ва яхшилик тилаши ҳам батартиблик, интизомлилиқдан келиб чиқади. Ана шунинг ўзи оила маданиятини, унинг савия-даражасини белгилайди. Булар жамият ва оиланинг, миллий, умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари ва оила маданиятининг ўзаро ўйғуналигини намоён этувчи мезонлардир.

Ўз-ўзидан аёнки, соғлом муҳитнинг ибтидоси ҳам оила, оила муҳитидир. Оила муҳитининг соғломлиги эса, жамиятдаги маънавий-руҳий муҳит билан ўйғун ҳолдагина воқе бўлади.

Бизнинг фикримизча, миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият диалектикаси меҳр-мурувватлилик фазилатининг намоён бўлишида кўринади.

## **2.8. Оилада меҳр-мурувват маданиятини шакллантириш**

Республикамиизда 2004 йилнинг «Меҳр-мурувват йили» деб эълон қилиниши жамиятимизда олиб борилаётган инсонпарварлик, дўст-аҳиллик, меҳр-оқибат, миллатлараро ва динлараро бағрикенглик муносабатларини янада ривожлантириш, ватандошларимиз, энг аввало, вояга етиб келаётган ёш авлод тафаккурида юксак инсоний фазилатларни камол топтириш, оилалар ва умуман аҳолининг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш ҳамда кам таъминланган, кўмакка муҳтоҷ оилаларни қўллаб-кувватлаш борасида кўп йиллар давомида олиб борилаётган ислоҳотлар, ҳайрли ва эзгу ишларимизнинг мантиқий давоми бўлди.

Аслида, инсон зоти ўз моҳиятига кўра меҳр-шафқатли бўлишга даъват этилган бўлиб, буни тасдиқловчи далиллар жаҳондаги барча диний таълимотларда учрайди.

Хусусан, исломнинг муқаддас китоби Қуръонда: «Албатта, барча мўминлар биродардурлар. Ўз биродарларингиз орасини ислоҳ қилинг», – дейилади, бошқа ўринда эса, «Кўп гапларингиздан яхшилик йўқ. Яхшилик гаплар фақат садақа қилишга, яхши ишларни бажаришга ёки одамларнинг орасини ислоҳ қилишга буоришдадир. Ким Аллоҳнинг розилиги учун шу нарсаларни қилса, биз унга улкан савоблар берамиз», – деб таъкидланади».

Модомики, гап меҳр-мурувват маданияти ҳақида кетар экан, она тилимизда кенг истифода этилаётган «меҳр» сўзи ва у билан жуфт қўлланувчи тил бирликлари ифодалайдиган маъноларни ҳам эслатиб ўтиш ўринлидир. Мавжуд луғатларда биргина «меҳр» сўзининг форс тилидан ўзлашган ҳамда «қуёш, офтоб» мазмуни атрофида бирлашган ўндан ортиқ маъноси, шунингдек, бу сўзнинг «севги, муҳаббат, ишқ» мазмуни атрофида бирлашувчи олти-етти маъноси борлиги санаб кўрсатилади. Бироқ, «меҳр» сўзининг луғатларда қайд этилмаган яна шундай шакллари ҳам борки, улар бу сўзнинг миллий адабий тилимизда нечоғлик муҳим ўрин эгаллаганини тасдиқлайди. Чунончи, «меҳр» сўзи иштирокида тузилган «меҳр-оқибат», «меҳр-муҳаббат», «меҳр-шафқат», меҳр-мурувват каби жуфт сўзлар миллий маънавиятимизнинг инсонпарварлик моҳиятини янада чуқурроқ очишга хизмат қилиши билан бирга, уни атрофлича англашга ҳам ундейди. Айтайлик, «меҳр»нинг «оқибат, муҳаббат, мурувват» сўзлари билан бирикиши натижасида улар ифодаланган маънолар умумлашма характер касб этади. Бинобарин, меҳр қўшилсагина, чинакам оқибат ёки шафқат мужассам бўлади, дейиш мантиқдан ҳоли эмас. Бизнинг фикримизча, меҳр – ҳақиқий инсон қалбидаги жамики борлиқقا, хусусан, бошқа кишиларга нисбатан фаол ижобий ҳис-туйғуларнинг ифодаси бўлса, мурувват ана шу эзгу интилишларнинг реал воқеликка айланишини билдиради. Айни шу жиҳатларни эътиборга олган ҳолда меҳр-мурувват маданияти деган иборани илмий истеъ-

молга киритишни мақсадга мувофиқ деб билиб, унга қүйидагича таъриф бердик.

Меҳр-мурувват маданияти – умуминсоний ахлоқий маданиятнинг бир кўриниши бўлиб, яхшилик хушфеъллик, одамийлик, меҳрибонлик, сахийлик, бағрикенглик каби юксак ахлоқий фазилатларнинг, эзгу ниятларнинг реал воқеликка айланиш даражасидир. Меҳр кўрсатиш, меҳрибонлик фазилатини намоён қилиш халқимиз қон-қонига сингиб кетганлиги учун ҳам, бу сўз бадиий сўз санъатида, хусусан, мумтоз адабиётимизда ўз ўрни ва салмоғига эга бўлганлигини кузатишими мумкин. Масалан, Фурқат:

Муҳабbat дардида ўлсам, ўтиб умрим адо бўлгач, қамишлар ўрнига меҳригиё үнгай мозоримдан, – деб ёзганда, «меҳригиё» сўзига алоҳида урғу беради. Ривоятларга кўра, баъзи тоғларда ўсадиган доривор меҳригиё ўсимлигининг томири тановул қилинса, киши бадани тозаланиб, ёқимли қиёфага кирар ҳамда бошқаларнинг меҳрини тортарлик ҳолга келар экан. Шоир Фурқат юқоридаги мисраларда меҳригиёнинг эл оғзида кенг тарқалган анъаналарнинг шу маъноларидан усталик билан фойдаланиб, келгуси наслларга алоқадор орзу-умидларини поэтик ифодалашга хизмат қилдира олган.

Меҳр-мурувватнинг сарчашмаси – оила, оилавий муҳит, оила маданиятидир. Меҳр-мурувват ота-оналардан фарзандларга ҳам қон-қариндошлиқ, ҳам кундалик маънавий муносабатлар жараёнида ўтувчи ҳистийғулардир. Ота ва онанинг бир-бирига кўрсатган ҳурмат-эҳтироми, меҳр-муҳаббати ибрат намунаси сифатида фарзандларга йиллар давомида сингиб боради. Бинобарин, фарзандлар меҳр-оқибатни, энг аввало, оила тарбиясидан ўзлаштиради. Оила дунёси, бир қатор маънавий, ахлоқий, руҳий, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий муносабатлар мужассамлашган бедаҳл макон бўлиб, яхлит олганда, унда бутун бошли тарих, миллат, давлат ўз ифодасини топади. Оламга келган чақалоқ илк бор

теварагини ўраб турган воқелик билан оиласида танишади. Бинобарин, унинг учун дунёдаги энг етуқ, комил, улуғ мартабали инсон ота-онаси ҳисобланиши ажабланарли бўлмай, табиийки, энг гўзал, ёруғ, баҳтли хонадон ҳам ўз уйи бўлиб туюлади. Фарзандларнинг ўз уй-жойи, ота-онаси, тарбия топаётган оиласи ҳақидаги объектив фикр-мулоҳазалари у вояга етиб, бошқа хонадонлар билан етарлича танишиб, ўз оиласини ўзаро тақослаб кўришга қурби етадиган бўлгандағина, вужудга келади. Шундай қилиб, фарзанд оила тарбиясидан жамоа ҳаёти сари аста-секинлик билан кириб кела бошлайди, демак, унинг катта ҳаёт сари одимлари ота-онаси ҳомийлигида амалга оширилади.

Модомики, меҳр-мурувват маданияти 5-10 йил билан ўлчанмайдиган, узоқ йиллар давом этадиган тарбия маҳсули экан, унинг қай тарзда шаклланиши, қандай тартибда авлоддан-авлодга ўтишини илмий тадқиқ этиш ғоят қизиқарлидир. Бу тарбиявий жараёнда оилавий муҳит ва муносабатларнинг шундай қирралари борки, уларга алоҳида тўхташга тўғри келади. Бундай омиллардан бири – оилавий соғломлиқдир.

Оилавий соғломлиқ – бу фақатгина оила аъзоларининг соғ-саломатлиги ифодаси эмас, балки унинг бирлигига ижобий таъсир кўрсатувчи барча катта-кичик омиллар ҳам демакдир. Оилавий соғломлиқ, кенг маънода, оила аъзолари, аввало, ота-онанинг ўз бурчи ва вазифаларни яхши англаши, бир-бирини ва шу орқали ҳар икки жинсга тааллуқли бўлган қариндош-уруғларни самимий ҳурмат қилиши, оила фаровонлиги учун қайғуриши, мазкур оиланинг бошқа оилалар олдида етуқ ва фазилатли эканини кўрсата олишга интилишидир. Бундай муносабатларнинг иштирокчисига айланган эр ёки хотин одатда меҳр-оқибат туйғулари билан тарбия топган бўлиб, у ўзидағи инсоний фазилатларни бошқаларга «юқтирибгина» қолмай, бундай фазилатларни тарғиб ҳам қила олади, тошбағирлик, меҳрсизликни қоралайди.

Оилавий соғломликка путур етказадиган шундай иллатлар ҳам борки, улар ялқовлик, бекорчилик, ишёқмаслик, ичкиликтозлик, гиёхвандлик, худбинлик, мунофиқлик, товламачилик деб аталиб, одатда, мазкур иллатлар оиласынан ичдан емириб, жамиятдан ажратиб қўяди, оиласын бадном қилиб, бошқа оиласалар билан муносабатини боши берк кўчага етаклади.

Меҳр-мурувват маданиятини шакллантирадиган ҳамда оила тарбиясини юксалтирадиган омиллардан яна бироша оила бутунлиги, тўлиқлигидир. Ота-она, фарзандлар, бобо ва момолар, қариндош-уруғларга эга бўлган рисоладаги оила – бутун оила бўлиб, одатда бу оиласада тарбиявий жараённинг бекаму кўстлиги кўзга ташланади. Ота ёки онадан бирининг йўқлиги, маданий фаровонлик мавжуд бўлган тақдирда ҳам, барибир оиласадаги камчиликни тўлдира олмаслиги ҳақида бежиз кўп эслатилмайди. Бинобарин, етимлик боланинг шаклланишида катта роль ўйнашини таъкидлаш зарур бўлади. Халқимиз етимлик армону асоратлари ҳақида кўпгина мақоллар ва маталлар тўқиган бўлиб, улар қадимдан етимликнинг эл диққатназарида турганини кўрсатади. Масалан, халқда «Онали етим ғўр етим, отали етим шўр етим», «Онали етим гул етим, онасиз етим шум етим», ёки «Отангнинг боғу чорбоғи билан қолгунча, энангнинг пилта-савати билан қол» каби мақолларда умумий бир ғоя мавжуд бўлиб, уларда, асосан, онасизлик фожиаси марказий ўринни эгаллади. Чиндан ҳам, меҳр-мурувват маданияти она руҳияти, унинг жисмоний ва руҳий соғломлиги, маданий савия-даражаси, одоб-ахлоқи, юксак инсоний фазилатларга эгалиги каби хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, мазкур алоқадорликни қадим замондаёқ эътироф этилган. Чунки, янги туғилган фарзанд ҳаммадан олдин она меҳрини ҳис қиласди ҳамда она ҳифзу ҳимоятига муҳтоjлик сезади. Зоро, норасида гўдакни ҳеч ким ўз онасичалик авайлаб-асраб олмайди, унинг каби меҳрини беролмайди.

Она ва чақалоқ бир-бирини дилдан ҳис этиши натижасида улар ўртасида меҳр-муҳаббатга йўғрилган сўзсиз мулоқот кечади. Ундан кейинги даврларда ҳам онанинг ёш гўдак онги ва ҳиссиёти оламига таъсири кучайиб бораверади. Она сути билан кирган моддий ва маънавий ҳамнафаслик, жумладан, алланинг таъсири натижасида бола қалбига илк меҳр уруғлари экиласди.

Бироқ, оила бутунлигига ота роли ҳам ўзига хос ўрин тутади. Чунки, она болалари га ҳар қанча меҳрибон бўлмасин, у рўзғор тебратишда, бола тарбиялашда ота ўрнини эгаллай олмайди. Инсон иродаси, ҳис-туй-ғуларининг шундай қирралари борки, улар фақат ота ўгитлари, ота тарбияси орқали вужудга келади. Айниқса, бирсўзлилик, меҳнат қилиб ризқ-рўз топиш, оилани бошқариш, фидойилик, сабр-тоқатлилик хислатларини таркиб топтиришда оталар таъсири яққолроқ қўзга ташланади. «Фақат оталаргина болаларини ҳётдаги барча оғирликларни ақл-идрок, сабр-чиdam, ғайрат ва ирода билан енгиги ўтишга ўргата олади. Ота иродаси фарзандларни бирор мушқул аҳволда қолса, иккилан-маслика, саросимага тушмаслика ўргатади»<sup>1</sup>. Тарихий манбаларга мурожаат қилинса, Шарқда отанинг оила ва жамоада тутган мавқеи ғоят катта ўрин эгаллаганинг гувоҳи бўламиз. Аввало, ҳадиси шарифларда, қолаверса, оғзаки ва ёзма адабиёт намуналарида отанинг синчков, сермулоҳаза, вазмин, биркесар, оқилона ва одилона ҳукми, талабчанликка асосланган тарбияси ҳамиша кўпчиликнинг диққат-назарида бўлганига ишонч ҳосил қиласмиз.

«Оталар сўзи – ақлнинг кўзи», «Ота рози – Худо рози», «Ота амри – вожиб» каби ҳикматли сўzlар жамиятда оталар мавқесининг нечоғлиқ юқори эканини яна бир бор тасдиқлайди.

Ота меҳри – она меҳридан кам бўлмаган куч-қудратга эга бўлган, фарзанднинг онги ва ҳиссий-рухий олами-

<sup>1</sup> Юсупов Э., Юсупов Ў. Оила – маънавият булоғи. Тўплам, Ўзбек миллий қадриятлари илмий-тадқиқот Маркази. – Т.: 2003, 64-6.

га қүёш нури каби иссиқлик ва ёруғлик бахш этувчи маънавий куч-қувватдир.

Меҳр-мурувват маданиятини шакллантиришда, бинобарин, ота ва онанинг хизматлари бекиёс бўлиб, уларнинг ўзаро баҳамжиҳат яшаши, бир-бирини ҳурмат қилиши, қувончи ва қийин дамларда бир-бирини қўллаб-қувватлаб, мададкор бўлиши оила баҳти ва фаровонлигини юзага келтирувчи асосий омиллардир. Ўзаро аҳиллик, тотувлик, турмуш ўртоғи қадр-қимматини юксак баҳолаш ҳам ота, ҳам онанинг бурчи каби англаниб, унда отанинг ташаббускор бўлиши мақсадга мувофиқдир. Умуман, эркакларнинг ҳамиша ўз аҳли аёлига ҳурмат-эҳтиром кўрсатиши ахлоқий етуклик, тарбия кўрганлик, маданийликнинг белгиси сифатида эътироф этилган бўлиб, бу ҳақда Шарқ бадиий сўз санъатида сон-саноқсиз асарлар яратилган. Айниқса, бу ҳақда сўз юритганда, Кайковуснинг «Қобуснома», Саъдийнинг «Гулистан», Алишер Навоийнинг «Маҳбуб улкулуб» асарларини ёки Темурийлар сулоласида аёллар қандай мавқеларни эгаллаганларини эслаш кифоядир.

Ота-она ўртасидаги ўзаро тотувлик ва ҳурмат фарзандларга муносабат янада мустаҳкамланиб, оилавий муносабатларда меҳр-мурувватнинг янги-янги хусусиятларини очишга хизмат қиласди. Бироқ, ҳаёт ғоят мураккаб бўлиб, ота-она ва фарзандлар муносабати ҳар доим ҳам бир маромда, бир текис давом этавермайди. Худди жамиятнинг ўзи каби, оилавий муносабатларда ҳам баъзан юксалиш ва инқирозлар, англашилмовчиликлар, адашишлар содир бўлиши, ўзаро мулоқотларда келишмовчиликлар юзага келиши мумкин. Бироқ, киши организмида бош кўтарган касаллик аломатларига жавобан организм иммунитетлари қарши тургани сингари, аҳил оила ўз ичидаги чиқаётган низо-ю, жанжалларни ўзи бартараф эта олади.

Одатда бундай ҳолларда меҳр-оқибат, биродарлик ва қондошлиқ туйғуси устувор келиб, низолар элга ош-

кор этилмайди, маҳалла-кўй олдидаги уят, андиша ҳисси устунлик қиласи.

Ота-она ҳеч қачон фарзандларини ёмон демайди. Шарқ оилаларига хос типик хислатлардан бири шуки, фарзандлар баъзан ноқобил чиқиб қолган тақдирда ҳам, фарзандини қарғамайди, уни беихтиёр ҳимоя қилишга интилади. Жумладан, Шарқона турмуш тарзи, ўзбекона оилавий муносабатларнинг ўзига хос бир қиррасини ошкор этувчи бундай манзара – ҳолат Абдулла Ориповнинг «Ҳаж дафтари» туркумига кирган «Фарзанд» шеърида табиий ифодаланган.<sup>1</sup>

Ота-онанинг фарзандларига меҳр-муҳаббати ҳар қанча бекиёс бўлмасин, бу оилавий муносабатларда муайян меъёр ҳиссининг сақланиши ҳар жиҳатдан фойдалидир. Гап шундаки, фарзандларга турли қўз билан қараш, улардан бирига яхшироқ, бошқасига мундайроқ муомалада бўлиш болалар тарбиясини издан чиқаради, оиласа ва охир-оқибатда ҳатто жамиятга салбий таъсир кўрсатади. Масаланинг бошқа томони ҳам йўқ эмас: ижтимоий психология фанида «гиперопека» ва «гипоопека» тушунчалари мавжуд бўлиб, улар, айнан, юқоридаги каби оилавий муносабатларнинг руҳий-психик оқибатларини тадқиқ этади. Яъни, «гиперопека» – ота-она томонидан фарзандга ҳаддан ортиқ ғамхўрлик, раҳмдиллик, меҳр-муҳаббат кўрсатилиши, уни еру кўкка ишонмай, ниҳоятда авайлаб-асраб ўстирилишини ифодалайди. «Қўзимнинг оқу қораси – шу», дейди одатда бундай ҳолда ота-она. Ҳамма нарса муҳайё қилинган, тўкин-сочинлик ичидаги эркатой бўлиб вояга етган бола, гарчи, унга кўплар ҳавас билан қарашиб, баҳтили деб ҳисоблашса ҳам, ҳаётини кўнгилдагидек кечмаслиги ҳамда мустақил ҳаётини кечиришга тайёр эмаслигини, баъзан яшаш ва ишлашга ноқобиллигини ошкор қилиб қўяди, аксари пайтда «тайёрга айёр» қабилида

<sup>1</sup> Хожи Абдулла Ориф, Муборак ҳаж йўлларида. Қарши. «Насаф» нашриёти, 1992, 38-б.

иш тутади. Фавқулодда вазиятларда, айтайлик, фалокат юз берса ёки ота-она вафот этса, тушкунликка берилади, ҳаётдаги қийинчилик ва тўсқинларни енгишга ўзида куч, журъат тополмайди, сабр-қаноати етишмайди. Иккинчи руҳий-психик ҳолат – гипоопекада буларнинг аксинча манзарасини кўрамиз. Яъни, болага ота-онаси, қариндош-уруғ, хеш-ақраболарнинг меҳр-муруввати етишмайди. Натижада фарзанд ўзини рад этилган, хўрланган, ночору нотавон кимса каби ҳис этиб, тушкунликка берилади. «Бундай муҳит қурбонига айланган болаларнинг баъзилари жангари, ҳаммадан ётсирайдиган, жанжалкаш бўлса, айримлари мутлақо тескариси – ювош, тортинчоқ одамови, дард-ҳасратли бўлади. Бундан қатъи назар, боланинг хулқ-атвори, феълидаги нуқсонлар кўнгли ўксикликдан, асабийлашганликдан, ўзидан норозиликдан бошланади. Демак, бола тарбиясида унга меҳр-шафқат кўрсатиш ўта ортиқ ҳам, кам ҳам бўлиши яхши оқибатларга олиб келмайди».<sup>1</sup>

Кўриниб турибдики, меҳр-шафқат, меҳр-мурувват кўрсатиш ҳам ўзига хос меъёр талаб қилиб, унинг меъёрийлигини сақлаш, нима лозиму нима лозим эмаслигини белгилаш ҳам кишидан маданий савия, билим талаб қиласи. Шарқ донишмандларидан бири жуда топиб айтганидек: «Ўта мурувватли бўлиш – тобе бўлишдир». Керагидан ортиқ меҳрибонлик баъзан фойдадан кўра зараримизга томон юришини чуқур ҳис этиш, бу жараён ҳам оила тарбияси маҳсули бўлиши мумкинлигини доимо ёдда тутиш мақсадга мувофиқдир. Бу ҳақда Навоий асарларида қизғин мулоҳазалар мавжуд бўлиб, улуғ шоир ҳаддан ортиқ меҳр-мурувват кўрсатишни мақтанчоқлик, сахийлик ниқоби остидаги дабдаба-бозлик, исрофгарчиллик деб атайди. Жамиятнинг аксар қисмида меҳр-мурувватнинг йўқлигидан афсусланиб: «Мурувват йўқликка чекинган карамнинг қариндош-

<sup>1</sup> Каримова В. Яхшиликнинг чек-чегараси йўқ // Халқ сўзи, 2004, 26 март, 3-6.

уруғидир, балки әгизак туғишганидир. Буларнинг иккиси ҳам одамийлиги йўқ ҳалқнинг бевафолигидан хабардор бўлгач, булардан қочиб, йўқлик дунёсига сафар қилибдилар», – деб аччиқ киноя ҳам қиласди.<sup>1</sup>

Улуғ мутафаккир шоирнинг достонлари, дидактик асарларида муруват, карам, саховат каби хислатлар буюклик нишонаси деб улуғланади, уларнинг акси бўлган баҳиллик ва ёмон хулқлик қораланади. Шоир «Қуръон»дан олинган «Мўмин кишида икки хислат музжассам бўлмайди: баҳиллик ва ёмон хулқлик», деган ҳикматга асосланиб, унга жавобан «Қирқ ҳадис» асарларида алоҳида шеърий қатра яратади. Навоийнинг фикрича, ўзини мусулмон сановчи киши, худди нур сочиб турган шам каби, ҳалқ орзу-умидлари, манфаатлари йўлида ёмон талаб этилади. Баҳиллик (сахийликнинг зидди) ва ёмон хулқлик (яхши фазилатларнинг зидди) ўзаро бирлашиб, кишини бадном қиласди, инсонийлик хислатларидан йироқлаштиради. Гарчи, шоир асарларида ана шу баҳиллик, очкўзлик ноинсоний-хислатларнинг келиб чиқиши таҳлил этилса ҳам, уларни ёзишдан кутилган олижаноб мақсадни сезиб турдимиз: кишилик жамияти аслида бундай иллатлардан ҳоли яшashi лозим. Чунки, ярамас қилиқ ва одатлар, инсон шаъни, обрўсими ерга урадиган иллатлар ёмон тарбиянинг оқибат-натижаси бўлиб, моҳиятан инсон зотида бу каби ахлоққа зид хатти-ҳаракатлардан қутулиш, йироқлашиш, покланиш имкониятлари беҳисоб берилган. Булар – инсондаги ақл-идрок, ор-номус, уят, меҳр-муруват, саховатдир. Табиийки, мазкур барча инсонпарварлик фазилатлари оила тарбияси замираida вужудга келади.

Меҳр-муруват маданияти гарчи инсонпарварлик хислатининг ажралмас бир қисми, марҳаматли шахс ғояси ҳалқимизнинг азалий орзуси, тарихантаркиб топган муқаддас тушунчалардан бири, ҳалқимиз дунёқараши,

<sup>1</sup> Навоий А., Маҳбубул-қулиб. – Тошкент: F. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 61-63 б.

онгу тафаккури ва феъл-авторига мос ва хос фазилатлар мажмуи бўлишига қарамай, оила ва жамиятда уни қарор топтириш ҳеч қачон осон кечмаган. Жамият ва ҳаёт шундай ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, маънавий-маърифий муносабатлар йиғиндики, унда меҳр ва қаҳр, эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, саховат ва баҳиллик ҳамиша ёнма-ён яшайди. Бироқ масаланинг мураккаб томони шундаки, оиласи тарбияда меҳр-мурувват хислатларини таркиб топтиришга ҳар қачон саъй-ҳаракат қилиниб, унинг аҳамияти қайта-қайта уқтирилмасин, жамиятда унинг аксига дуч келинса, кундалик ҳаётда бемеҳрлик, оқибатсизлик шафқатсизлик ҳоллари содир этилаверса, киши характерида уларнинг салбий оқибатлари из қолдириши, ижобий хусусиятларни ичдан емириши, бора-бора манқуртлик иллатларига ўхшаш ижтимоий хасталикларнинг юзага келишига шарт-шароит туғдириши мумкин. Ҳолбуки, 2004 йилнинг «Меҳр-мурувват йили» деб аталишининг замираида олисни кўзлаб ўртага қўйилган улуғвор мақсад турибди. «Меҳр-мурувват йили» Дастури тўғрисида»ги ҳукумат қарорида биз барпо этаётган ҳуқуқий, эркин фуқаролик жамиятининг меҳр-мурувватли бўлишидан манфаатдор эканлигимиз, бу борада амалга оширилаётган ишларимиз, яъни оила ва шахс манфаатларини ҳимоя қилиш ҳали етарли эмаслиги ўз ифодасини топди, галдаги вазифалар белгилаб берилди. Қарордан келиб чиқадиган муҳим хуоса шуки, Дастурда белгиланган вазифаларни бажаришдан бутун жамият манфаатдор. Бинобарин, давлат сиёсати даражасида эътироф этилаётган бу қарордан жамиятимиздаги мавжуд барча ижтимоий институтлар, жумладан, аввало, оила, маҳалла наф кўради. Дастурда меҳр-мурувват халқимизга хос бўлган азалий ноёб қадрият экани уқтирилиб, уни янада жонлантириш, камол топтириш нафақат жорий йилнинг, балки, келгуси йилларнинг ҳам асосий вазифаси бўлиб қолиши таъкидланади.

Мустақил республикамизда аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш асосий тамойиллардан бири қилиб белгиланганлиги, оила, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, уларнинг ҳар томонлама камол топиши ва фаровонлиги учун зарур шарт-шароит яратишнинг давлат томонидан кафолатланганлиги, ногиронлар, етим-есирлар, кам таъминланган оиласарни ҳамда кексаларни моддий-маънавий қўллаб-қувватланаётгани – меҳр-мурувват кўрсатишнинг давлат сиёсати даражасига кўтарилган намунасиdir. Мустақиллик йилларида «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида», «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий муҳофаза этиш тўғрисида», «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида», «Хотин-қизларга қўшимча имтиёзлар тўғрисида»ги ва бошқа бир қатор қонунларнинг қабул қилиниши оила, оналик-болалик ва умуман фуқаролар манфаатларининг ҳуқуқий муҳофаза этилишида, муҳтоҷ оиласарни қўллаб-қувватлашда муҳим аҳамиятга эга бўлди. А. Мухсиева таъкидлаганидек, «Оила ҳуқуқий ва маънавий ахлоқий асослар негизида барпо этилади, демократик тарбия негизларига асос солинади. Оила муҳитида янги авлодларнинг маънавий-ахлоқий талаб ва эҳтиёжлари қарор топади, оиласавий анъана ва қадриятлар шаклланади».<sup>1</sup>

Мустақиллик даврида ижтимоий кўмак беришнинг тубдан янги ишончли ижтимоий кафолатлари ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг табақалантирилган тизими шакллантирилди. Болали, кам таъминланган, ногирон фарзанди бор оиласар, ота-оналарга давлатнинг ижтимоий кўмаги тизимининг вужудга келиши Президентимиз олға сурган мамлакатимиз тараққиётини белгиловчи тамойиллардан бири – «кучли ижтимоий сиёсат» тамойилининг амалдаги инъикоси, меҳр-муруvват маданиятига асосланган жамият барпо этиш сари таш-

<sup>1</sup> Мухсиева А.Ш. Оиласада миллий тарбия жараёнининг методик асослари: Дис. ... пед. фан. номзоди: 13.00.06/ ЎзР Олий ва ўрта маҳсус таълим vazirligi, Низомий номидаги ТДПУ. – Т., 2005. 21-бет.

ланган дадил қадамдир. «Ўтган давр мобайнида, –dehydi Президентимиз ўз нутқида, – биз олдимизга қўйган буюк вазифа – замонавий ривожланган демократик давлатлар сафига кириш, фуқаролик жамияти барпо этиш, ҳаётимизни, иқтисодиётимизни модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобидан қўлга киритган ютуқ ва юксак мэрраларимизнинг халқаро майдонда эътироф этилаётганини, Ватанимиз салоҳияти, мөддий, иқтисодий ва интеллектуал куч-қудратимиз тобора ошибб, шаҳар ва қишлоқларимизнинг қиёфаси ва чеҳраси ўзгариб, очилиб бораётганини бугун ҳеч ким инкор этолмайди».<sup>1</sup>

Истиқлол йилларида Ўзбекистон иқтисодиёти қарийб 3,7 баробар, аҳоли реал даромадлари жон бошига 7 баробар, ўртача пенсия миқдори қарийб 9 баробар, ойлик иш ҳақи 18 баробар ошгани, аҳолининг ўртача умр кўриш даражаси 7 йилга узайгани, уй-жой ҳажмининг кўрсаткичи қарийб 2 баробар ошгани, оиласаларнинг 98,5 фоизи ўзининг шахсий уй-жойи ёки квартирасига, қишлоқларда яшаётган оиласаларнинг 97,5 фоизи шахсий томорқасига эга бўлгани бунга яққол далилдир. Президентимиз Ислом Каримов «Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзод ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди»<sup>2</sup>.

Жамиятнинг энг муҳим бўлгаги ҳисобланган оила мустаҳкамлиги никоҳ воситасида юзага келиши, кўп асрлар мобайнида халқимиз орасида риоя қилиниб келинаётган никоҳ асли умуминсоний қадрияллар асосида оиласи мустаҳкамлашга қаратилгани, никоҳ туфайли оиласи барқарорлик ва соғлом муҳит ҳукм суриши, бу эса, жамият ва давлат тараққиётининг асоси эканига катта

<sup>1</sup> Президент И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси мустаҳкамлигининг йигирма бир йилингига бағишиланган тантанали маросимдаги нутқи. // Халқ сўзи, 2012 йил 11 сентябрь, № 172 (5592)

<sup>2</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент «Маънавият» 2008. 56-бет.

эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Халқимизда эр-хотин муносабатларини тартибга солишда, ривожлантиришда оилавий мұхитнинг муқаддаслигини ҳимоя қилишдек қадрият мавжуд. Агар әркак оила учун маңқул бўлмаган ишни қиласа, келин ёки аёл киши бақирчақирларсиз аразлаб ота-онасиникига кетиб қолади, бу билан оила аъзоларини, қариндошларни оиласда ноўрин ҳолат пайдо бўлганлигини билдиради. Натижада ҳамма бирлашиб, иқтисодий ва маънавий, руҳий қийинчиликка дучор бўлган оиласи тиклаш ишига киришадилар. Муҳтасар қилиб айтганда, «ҳаммамизга аён бўлиши табиийки, оила соғлом экан, жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир»<sup>1</sup>.

Юқорида айтиб ўтилган фикр-мулоҳазалардан шундай хуносаларга келиш мумкин:

- замонавий оила тарбияси, энг аввало, миллий ахлоқий маданият бағрида, у билан диалектик узвий боғлиқликда таркиб топади;
- миллий ахлоқий маданиятга хос илғор тамойиллар, етакчи хусусиятлар замонавий оила тарбиясига мунтазам таъсир этувчи ягона бирламчи манба бўлиб, бу бой манба оила тарбиясини бойитиб, янгилаб, ўзгартириб боради;

- миллий ва умуминсоний ахлоқий маданият уйғунылиги меҳр-мурувватлилик фазилати намоён бўлишида кўринади;

- миллий хусусиятлар ҳамиша умуминсоний қадриятлар билан узвий боғланган экан, оила тарбияси орқали халқимиз умумбашарий, қадриятлар такомилига ўз ҳиссасини қўшган, бинобарин, умуминсоний маданиятдан ажralиб қолган алоҳида миллий маданиятнинг бўлиши мумкин эмас, бу фикрлар оила тарбиясига ҳам бевосита боғлиқ бўлиб, унда миллий ва умуминсоний маданият тамойиллари бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

<sup>1</sup> Каримов.И.А Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: «Маънавият» 2008. 58-бет.

### ІІІ БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ОИЛА ТАРБИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ОБЪЕКТИВ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА СУБЪЕКТИВ ОМИЛЛАРИ



#### **3.1. Ўзбекистонда оила манфаатларини ҳимоя қилишга оид олиб борилаётган ислоҳотлар стратегияси**

**О**ила тарбиясини такомиллаштиришнинг объектив шарт-шароитлари ва субъектив омиллари бизнинг фикримизча қўйидагилар:

- моддий-иқтисодий омиллар (оила аъзоларининг даромадлари, қўшимча даромадлари, уй, уй жиҳозлари, техник ҳамда алоқа воситалари);
- сиёсий омиллар (давлат олиб бораётган сиёsat, бошқарув принциплари);
- хуқуқий омиллар (Конституция, Оила кодекси, давлат дастурлари);
- диний омиллар (муқаддас китоблар – Таврот, Забур, Инжил, Қуръон ва ҳадислар, диний маросимлар ва байрамлар);
- эстетик омиллар (саноатнинг барча турлари, уйни, уй жиҳозларини юқори эстетик дид билан чиройли ҳамда қулай, оила аъзоларига маънавий, руҳий, жисмоний фойда келтирадиган этиб жойланиши);
- оилаский муҳит (ота-она, фарзандлар, боболар, бувилар ва оиланинг бошқа яқинларининг бир-бирларига бўлган муносабатлари, уларнинг иноқлиги, аҳиллиги, тотувлиги, бир-бирларини яхши тушунишлари, ҳурмат қилишлари, ёрдамлашишлари, ардоқлашлари);

- оила аъзолари яшаётган жой (табиат, иқлим, минтақа, шаҳар, қишлоқ);
- замон, давр;
- ота-онанинг насл-насаби, миллати, руҳияти, соғлиғи ва дунёқараши, касб-хұнари (билим даражаси, ахлоқий маданиятга эга эканлуклари даражаси, савияси, диний әътиқоди, қизиқиши, диidi, ишончи, ният-мақсадлари ва орзу-умидлари);
- таълим ва тарбия муассасалари; оммавий ахборот воситалари;
- илмий-техник тараққиёт.

Оила тарбияси, оилавий муносабатлар жонли, ўсиб-ўзгариб борувчи жараён экани, улар жамият таъсирида, уларга узвий боғлиқ ҳолда янгиланиб бориши айтиб ўтилди. Бинобарин, ҳар бир жамият ўзининг муайян давр ёки босқичга хос ривожланиш қонуниятларидан келиб чиқиб, ўзига хос ва ўзига мос оила турини ўзи танлайди, оилавий тарбия негизларига ўзгартиришлар киритади, ўзидан олдинги оила тарбиясини ислоҳ қилиб, бойитиб боради. Мазкур фикрларимизнинг яққол далили шундан иборатки, мустақилликка эришганимиздан сўнг, миллий-маданий меросга муносабат ҳам, оила тарбияси маъно-моҳияти ҳам ўзгарди. Асрлар давомида ота-боболаримиз ва аждодларимиз қон-қонига сингиб кетган қадриятларга, ажойиб анъаналарга муносабатнинг ўзгариши натижасида жамиятда ва унинг узвий қисми бўлган оилаларда маънавий-руҳий, ижтимоий, ҳуқуқий юксалиш аломатлари кўзга ташланди.

Шу ўринда, мустақиллик йилларида оила феноменига давлат аҳамияти даражасида жиддий әътибор қаратилганлиги, оилани ҳар тарафлама ривожлантириш, уни қўллаб-қувватлаш ҳамда ижтимоий-маънавий ҳимоя қилишга астойдил киришилганлигини алоҳида таъкидлаш зарур. Бу, аввало, Асосий қонунимиз бўлган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўз ифо-

дасини топди. Жумладан, Конституциямизнинг учинчи бўлим, XIV боби «Оила» деб номланган бўлиб, ундаги 63–66-моддаларда оиланинг ижтимоий-тариҳий роли, аҳамияти ҳуқуқ ва бурчлари ҳамда аҳамияти қонуний асосларда аниқ-равшан белгилаб берилган.<sup>1</sup> Бу моддаларда оиланинг «жамиятнинг асосий бўғини» эканлиги ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эгалиги, оила қуришга асос бўлувчи никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асослашиши (63-модда), ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурлиги (64-модда), давлат ва жамият етим болаларни ёки ота-оналари васийлигидан маҳрум бўлган фарзандларни ўз қарамоғига олишни, шунингдек, болаларга бағишлиланган хайрия фаолиятларини рағбатлантириши (64-модда), фарзандлар ота-оналар насл-насаби ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенг эканлиги (65-модда), оналик ва болаликнинг давлат томонидан муҳофаза қилиниши (шу модда) каби ғоят муҳим масалаларга ҳуқуқий мақом берилди.<sup>2</sup> Айниқса, 66-моддадаги «Вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар» каби фикрлар жаҳон қонунчилигига ўзига хос янги ҳодиса сифатида эътироф этилди.<sup>3</sup>

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1998 йил 30 апрелдаги қарори билан янги Кодекс Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси қабул қилинди ва 1998 йил 1 сентябрдан бошлаб янги кодекс амалга киритилди.

Мазкур Оила кодекси моҳияти, мазмуни жиҳатидан 1969 йил 6 июнда қабул қилинган Ўзбекистон ССРнинг Никоҳ ва оила кодексидан тубдан фарқ қилди. Жумладан, эски кодексда Иттифоқдош республикалар аҳоли-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. 12-6.

<sup>2</sup> Шу манба, 12-13 бетлар.

<sup>3</sup> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. 12-13 бетлар.

сининг ўзига хос урф-одатлари, маҳаллий ва миллий хусусиятлари инобатга олинмаган ҳолда барча учун нафақат шакл, шунингдек, мазмун жиҳатдан ҳам бир хил бўлган қоидалар жорий қилинар эди. Янги Кодексда биз орзу қилган янги жамиятнинг табиатини ифода этувчи, унинг асосий хусусиятларини ўзида мукаммал акс эттирадиган ҳамда замонавий оиласидан ҳаётнинг камол тошиига, оиласидан муносабатларнинг ривожланиши ва мустаҳкамланишига фаол таъсир кўрсатишга қаратилган қоидалар мужассам бўлди. Айни пайтда, ушбу Кодексда замонавий оила қонунларини такомиллаштиришда узоқ йиллар давомида ҳаёт синовидан ўтган ва ижобий маъно-мазмун касб этган қоидалар ҳам сақланиб қолган. Янги Кодексга киритилган нормаларда мамлакатимизда барпо этилаётган ҳуқуқий-демократик, инсонпарвар давлат вазифаларини бажаришга, умуминсоний ва миллий қадриятлар асосида замонавий оиласарнинг барқарорлигини таъминлаш тизимини яратишга қаратилган қоидалар ўз аксини топган.<sup>1</sup>

Янги Кодексда, жумладан 1-модда – «Оила тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ҳамда уларнинг вазифалари»да шундай дейилади: Ҳуқуқий давлатларда оиласидан муносабатларга оид ахлоқий нормалар ҳуқуқий қоидалар билан узвий боғлиқдир. Ҳуқуқий нормаларнинг муайян муносабатларга тадқиқ қилиниши умуминсоний ахлоқ талабларини амалга оширишни таъминласа, ахлоқий нормалар эса, ўз навбатида, қонунларни бузмасдан, тўғри амалга ошириш, қонун талабларига оғишмай риоя қилиш учун зарур ҳиссиётларни туғдиради.

Адолат ва тенглик қарор топган демократик жамиятда оиласидан муносабат юксак идеаллар – муҳаббат, дўстлик, биродарлик, ўзаро ҳурмат-иззат тамойиллари асосида тузилиши муқаррар никоҳнинг озод бўлиши, эр ва хотин никоҳга ўтишининг эркин бўлиши оила муносабатларининг мустаҳкам ва абадий бўлиши учун гаровдир.

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. – Тошкент: Адолат, 2000, 3-4 бетлар.

**2005-2013 йиллар мобайнида  
Ўзбекистон Республикасида тузилган  
никоҳлар сони<sup>1</sup>**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
<b>Ўзбекистон Республикаси</b>	<b>184,0</b>	<b>208,5</b>	<b>254,2</b>	<b>250,2</b>	<b>272,1</b>	<b>292,3</b>	<b>287,8</b>	<b>299,0</b>	<b>304,9</b>
шу жумладан:									
Қорақалпоғистон Республикаси	9,7	11,3	15,7	16,3	16,5	17,8	17,9	16,7	16,5
Андижон	15,8	17,2	22,5	23,7	29,5	27,9	26,7	29,0	30,6
Бухоро	11,9	12,7	14,5	14,5	16,4	18,3	17,7	17,7	17,5
Жиззах	7,5	7,9	9,0	8,8	9,7	10,9	10,6	11,2	12,0
Қашқадарё	16,0	19,6	24,2	23,6	23,8	26,7	27,4	29,6	31,2
Навоий	7,2	7,5	9,2	7,8	8,8	9,6	10,0	9,8	9,3
Наманган	15,0	17,1	22,3	20,0	21,1	23,7	23,1	24,1	25,1
Самарқанд	20,0	26,0	29,1	30,5	33,2	36,3	34,4	34,8	36,3
Сурхондарё	11,6	13,9	19,1	18,7	19,4	22,3	22,8	26,9	24,5
Сирдарё	4,4	4,9	5,9	5,7	6,1	7,0	7,1	7,2	7,7
Тошкент	17,6	18,8	20,9	21,2	21,5	24,2	24,1	24,1	24,5
Фарғона	21,1	22,9	28,5	26,4	32,5	33,4	31,5	32,1	33,4
Хоразм	11,2	12,6	15,1	14,3	15,1	15,3	16,1	16,7	17,5
Тошкент шаҳри	15,0	16,1	18,2	18,6	18,5	18,9	18,4	19,1	18,8

Оила жамиятимиз таянчи, никоҳ эса, унинг пойдевори саналади. Фарзанднинг келажакда нечоғли комил инсон бўлиб вояга етиши, ҳеч шубҳасиз, оиласда берилган тарбияга боғлиқ. Шу боис, халқимизда оиласга қадимдан муқаддас даргоҳ сифатида қаралади ва эъзозланади. Фарзанд тарбиясига масъуллик, ота-онага ғамхўрлик халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган миллий қадриятлардан ҳисобланади. Дарвоҷе, Буш қомусимизда «Оила» деб номланган алоҳида боб мавжуд. Унда оила

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари [www.stat.uz](http://www.stat.uz)

муҳим ижтимоий институт сифатида давлат муҳофазасига олинганинг ўзиёқ, оила ва унинг мустаҳкамлиги жамиятимиз учун нечоғли аҳамиятли эканлигининг исботидир. Асосий қонунда белгиланган оиласига муносабат «Оила кодекси», «Фуқаролик кодекси», Президентимиз Ислом Каримовнинг «Она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш, соғлом авлодни шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ва «2009-2013 йилларда аҳолининг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, соғлом бола туғилиши, жисмоний ва маънавий баркамол авлодни вояга етказиш борасидаги ишларни янада кучайтириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари Дастири тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 августдаги «Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўриқдан ўтказиш тўғрисида»ги қарорида тўла-тўкис ўз аксини топди, десак хато қилмаймиз. Ушбу ҳужжатларнинг ижроси баркамол авлодни тарбиялаш, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, аҳолининг репродуктив саломатлигини муҳофазалаш, бир сўз билан айтганда, оилани мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Мустақил Ўзбекистонда бу борада ҳам аввал бошдан тўғри йўл танланди ва оилани мустаҳкамлашга, ёш авлодни жисмоний ва руҳий соғлом қилиб тарбиялашга ғоят катта аҳамият бериб келинмоқда. Айниқса, 1998 йилнинг «Оила йили» деб эълон қилиниб, оила манфаатларини таъминлаш борасида давлат дастирининг тасдиқланиши ижтимоий-маънавий ҳаётда муҳим воқеа бўлди. Дастурда, жумладан, қуйидаги стратегик йўналишлар белгиланди:

- оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини тақомиллаштириш, оила манфаатларининг ҳуқуқий ҳимоя қилинишни таъминлаш, оналик ва болалик ҳуқуқларини муҳофаза қилиш;

- оиланинг ижтимоий манфаатларини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратиш, аъзоларнинг соғлиғини

муҳофаза қилиш ва таълим даражасини ошириш учун шарт-шароитларни яхшилаш;

- оиланинг иқтисодий манфаатларини таъминлаш, оила даромадларини, оила аъзоларини иш билан таъминлаш даражасини ошириш ва турмуш шароитларини яхшилаш, кам таъминланган оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

- оиланинг маънавий-ахлоқий асосларини ва маданий манфаатларини такомиллаштириш;

- оиланинг соғлом, ақл-заковатли ёки авлодни тарбиялашдаги ролини ошириш, ҳар томонлама камол топган авлодни тарбиялашда оила ва жамиятнинг вазифаларини такомиллаштириш;

- оила муаммоларини илмий ва ижтимоий тадқиқ этишни чуқурлаштириш, оила, хотин-қизлар ва болаларнинг иқтисодий ва ижтимоий аҳволини кўрсатувчи статистика ахборотини тўплаш тизимини такомиллаштириш.<sup>1</sup>

Истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ, мамлакатимизда оила манфаатларини ҳимоялашнинг ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий асосларини умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклигида янада бойитиш, чуқур билимли, касб малакаси шаклланган маънавий ва жисмоний соғлом авлодни вояга етказиш борасида кенг қамровли ишлар бошлаб юборилди. Хусусан, Конституциямизда алоҳида бобда оиланинг ижтимоий мақоми аниқ белгиланди. Оила, Фуқаролик, Уй-жой кодекслари, бошқа қонун ҳужжатларида оилавий муносабатларнинг азалий қадриятлари ўз ифодасини топди. Шунингдек, ўтган йиллар давомида Президентимиз Ислом Каримовнинг аҳоли даромадларини ошириш, ёш оилаларни уй-жой билан таъминлаш, тадбиркорлик, касаначилик, ҳунармандчилик ва оилавий бизнес-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. – Тошкент: Адодат, 2000, 6-6.

ни ривожлантиришга қаратилган фармон ва қарорлари қабул қилинди, мақсадли давлат дастурлари ҳаётга татбиқ этилди. Ҳар бир фуқаронинг ҳалол йўл билан фойда олиши, оиласининг тўкинлиги, фаровонлигини таъминлаши учун зарур шарт-шароитлар яратилди.

Оилавий бизнесни ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини эътиборга олган ҳолда унинг бир қанча афзаликлари ни қуидагилар билан белгилашимиз мумкин: оила аъзолари ва қариндошларнинг умумий мақсад ва оиласа бўлган садоқати асосида фаолият юритиши; оиласаги мустаҳкам қариндошлиқ алоқаларининг мавжуд бўлиши бизнесни юритишнинг бошқа шаклларига ходимлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни шакллантириш ва ривожлантириш борасидаги жараёнларга нисбатан енгил кечиши, чунки бу муносабатлар оиласа азалдан шаклланган бўлади; оилавий бизнеснинг кейинги авлодларга мерос бўлиб ўтиши; мулкий муносабатларда зиддиятларнинг вужудга келмаслиги; манфаатдорликнинг оила аъзолари учун бир хиллиги ва умумийлиги; иш берувчи ва ишга ёлланувчи ўртасида муаммолар, низолар келиб чиқмаслиги; тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ қарорларнинг ўзаро маслаҳат асосида, биргаликда қабул қилиниши; бизнеснинг ўзаро ишонч асосида ташкил этилиши ва юритилиши ва ҳ.к.

Мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва кичик ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил этиш мақсадида жорий йилнинг биринчи чорагида кичик бизнес субъектларига 2,8 триллион сўм, жумладан, 590 миллиард сўмдан зиёд миқдорда микрокредитлар ажратилди ва ўсиш 2014 йилнинг шу даврига нисбатан 1,3 баробарни ташкил қилди. Шунингдек, ҳалқаро молия институтларининг кичик бизнесни ривожлантириш учун 38,3 миллион долларлик кредит линияси ўзлаштирилди. Айни пайтда Ўзбекистон Банклар уюшмаси ҳузуридаги инвестиция лойиҳалари бўйича лойиҳа ҳужжатлари-

ни тайёрлашни молиялаштириш жамғармаси қўмагида қиймати 10 миллиард сўмдан ортиқ 14 лойиҳа молиялаштирилди<sup>1</sup>.

Мамлакатимизда мустақиллик шарофати билан оиласнинг ижтимоий, маънавий, ҳуқуқий асосларини та-комиллаштириш, оила манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлаш, оналиқ ва болаликни муҳофаза қилиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Шунингдек, Ўзбекистон Мингийиллик ривожланиш мақсадларига эришиш бўйича глобал жараённинг фаол иштирокчиси сифатида 2000 йилда БМТнинг Мингийиллик саммитида мамлакатлар олдига қўйилган вазифаларни бажариш борасида кўплаб кўрсаткичлар бўйича етакчилик қилмоқда. Жумладан, мамлакатимиз 2015 йилгача мўлжалланган мазкур тарихий декларация мажбуриятларининг аксарият қисмини ҳозирнинг ўзидаёқ бажарган.

Оналиқ ва болаликни муҳофазалаш борасида қилинаётган кенг қамровли ишлар туфайли юртимизда оналар ва болалар ўлими З баробарга камайди. Бундай кўрсаткич бўйича бугун Ўзбекистон нафақат МДҲ, балки дунёдаги етакчи давлатлар сафидан жой олган. Маълумотларга қараганда, агар 2005 йилда республикамизда мутлақо соғлом болалар кўрсаткичи 52,7 фоизни ташкил этган бўлса, 2012 йилда бу рақам 63 фоиздан ошди. Дунёнинг ривожланган давлатларида бу кўрсаткич 70-72 фоизни ташкил этишини инобатга оладиган бўлсак, мамлакатимизда бу масала бўйича ҳам юқори ўсиш суръатларига эришилаётганига гувоҳ бўламиз. Бир қатор халқаро институтларнинг баҳосига кўра, аёлларга қулай шароитлар яратиш ва оналиқни ҳимоя қилиш бўйича Ўзбекистон жаҳоннинг 125 та давлатлари орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллаган. Бугунга келиб, ушбу кўрсаткич Марказий Осиёда энг яхши, МДҲ ва Осиё-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари [www.stat.uz](http://www.stat.uz)

да эса, юқори ҳисобланади. Шунингдек, ЮНИСЕФнинг Шарқий Европа, Болтиқбўйи ва МДҲ бўйича ҳудудий идораси томонидан республикамизнинг оналик ва болаликни муҳофаза қилиш соҳасидаги дастурлари регионал модель сифатида тан олинди.

Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари орасида биринчилардан бўлиб БМТнинг «Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция»га қўшилди. Шунинг билан бир қаторда, 1995 йилда «Тинчлик, тараққиёт ва тенглик» шиори остида Пекинда ўтказилган Бутунжаҳон хотин-қизларининг IV конференциясида мамлакатимиз хотин-қизларидан вакиллар иштирок этиб, хотин-қизлар аҳволини яхшилашга қаратилган Пекин Декларацияси ва Ҳаракатлар Платформасига қўшилдилар. Шу асосда республика хотин-қизларини ҳуқуқий ижтимоий муҳофазасини кафолатловчи ҳукумат даражасидаги «Ўзбекистон Республикасида хотин-қизлар масалалари бўйича Концепция ва дастурий ҳужжатлар» ишлаб чиқилди.

Халқаро ҳуқуқ меъёрларига кўра, аёллар ҳам жамиятдаги муҳим масалаларни ҳал этишда бевосита иштирок этиши кенгая бориши лозим. Конституциямизнинг 18-моддасида ҳам бу ҳуқуқ қонун йўли билан мустаҳкамлаб қўйилган. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида»ги Қонуннинг З-моддасида эса, «Фуқаролар жинси, ирқий ва миллий мансублиги, тили, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеи, маълумоти, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар» дейилган. Бугунги кунда хотин-қизларнинг сиёсий ва ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, сайлаб қўйиладиган вакиллик ва бошқа давлат ҳокимияти идоралари фаолиятидаги кенг иштирокини таъминлаш борасида хотин-қизлар қўмиталари мавқеини мустаҳкамлаш, халқаро хотин-

қизлар ҳаракатидаги иштирокини таъминлаш каби ма-  
салаларга алоҳида эътибор қаратишни талаб этади.

Ҳозирги даврда дунё миқёсида хотин-қизлар ора-  
сидан машҳур сиёсатчи ва жамоатчилар, турли соҳа  
олималари етишиб чиққан бўлиб, улар жамиятдаги  
барқарорликни таъминлашга катта ҳисса қўшиб кел-  
моқдалар. Улар қайси миллат, дин ва маданиятга ман-  
суб бўлмасинлар, ўзларида бунёдкорлик фазилатлари-  
ни мужассам этиб келмоқдалар. Мисол тариқасида, жа-  
сур саркарда Тўмарис, давлат бошқарувида муваффа-  
қиятга эришган Бибихоним, Ҳиндистон халқининг мада-  
ний равнақига алоҳида таъсир кўрсатган Индира Ганди,  
мамлакатни бошқаришда қатъият кўрсатганилиги ту-  
файли «темир хоним» номини олган Маргарет Тетчер,  
Германия канцлери Ангела Меркель ва бошқаларни  
кўрсатиб ўтишимиз мумкин. Бу ижтимоий-сиёсий кўр-  
саткичлар жамият феменизациялашуви жараёнининг  
ижобий жиҳатлари ҳисобланиб, хотин-қизларнинг жа-  
мият соҳаларига шаҳдам ва фаол кириб келаётганли-  
гидан далолат беради.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Конституциясининг 63-мод-  
дасида «Оила – жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда  
жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга»<sup>1</sup>, –  
деб белгилаб қўйилган. Жамият тараққиётида маъна-  
вий омилларнинг аҳамияти ниҳоятда ортиб бораёт-  
ган ҳозирги даврда оилани мустаҳкамлаш ҳар бир  
миллатнинг бу борадаги қадриятлари ва анъаналари-  
ни ўзлаштириш ва уйғунлаштириш биринчи даражали  
вазифаси бўлиб қолмоқда. Шу маънода, давлатимиз  
раҳбари И.А. Каримов: «Шу ҳақиқатдан келиб чиққан  
ҳолда, ёшлиаримизни ҳар томонлама соғлом ва баркамол  
этиб тарбиялаш, ҳаёт агадийлиги, авлодлар давомийли-  
гини таъминлайдиган маънавият қўрғони бўлган оилани  
мустаҳкамлаш бутунги кунда барчамизнинг наинки асо-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент, Ўзбекистон, 2012.  
63-модда.

сий вазифамиз, балки инсоний бурчимизга айланишини истардим»<sup>1</sup>, деган эди.

Ватанимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг негизини ташкил этувчи 5 тамойилдан бири – кучли ижтимоий ҳимоя масаласига жамият тараққиётининг ҳар бир жабҳасида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунда, айниқса, ижтимоий йўналтирилган Давлат дастурлари орқали оиласар ижтимоий ҳимоясининг доимий равишда давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотлари диққат марказида бўлишига эришилмоқда. Бу борада амалга оширилаётган тизимли ишлар ёш оиласарнинг мустақил ҳаётдаги паст-баландликларни енгид ўтишида, мустаҳкам оёққа туриб олишларида зарур кўмак ва маслаҳат кўрсатиш имконини кенгайтирди.

Оиласар саломатлигига кўрсатилаётган эътиборнинг энг юксак намунасини жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилган ва «ўзбек модели» дея тан олинган «Соғлом она – соғлом бола» йўналишида амалга ошириб келинаётган тизимли ишлар, бу соҳада қўлга киритилаётган улкан ютуқ ва муваффақиятлар ҳам кўрсатиб турибди. Бевосита Давлатимиз раҳбари ташаббуси билан амалга оширилаётган мазкур саъй-ҳаракатлар натижасида Ўзбекистон «Болаларни асройлик» халқаро ташкилоти томонидан тузилган 161 мамлакатдан иборат жаҳон рейтингида ўсиб келаётган ёш авлод саломатлиги ҳақида энг кўп ғамхўрлик кўрсатилаётган давлатлар орасида 9-ўринни эгаллади. Юқорида таъкидланган ишларнинг барчаси инсон манфаатларини таъминлашга, инсон омилига қаратилганлиги билан янада аҳамиятлидир.

Мустақилликни мустаҳкамлаш йиллари республикамиизда замонавий оиласарнинг жамият таянчи ва бош бўғини сифатидаги ижтимоий ролини назарий асослаш ва уни мустаҳкамлашга, ёш авлодни жисмоний ва

<sup>1</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент, Маънавият, 2008. 56-6.

руҳий соғлом қилиб тарбиялашга катта аҳамият берилди. Гап шундаки, замонавий оилани жамиятнинг табиий ва асосий қўйи ҳужайраси сифатида эътироф этиш, ушбу фикрни илмий-назарий ҳамда методологик жиҳатдан асослаш собиқ Иттифоқ даврида мумкин бўлмаган нореал гап эди. Бу борада 2001 йилдан бошлаб республикамизнинг барча таълим тизимида ўқитишга жорий этилган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчаси ва тамойиллар» фанида оила омилига алоҳида эътибор қаратилгани муҳим аҳамият касб этди. Чунончи, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласининг «Миллий истиқлол мафкурасини халқимиз онгига сингдириш» бобида оиласа мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан бири деб баҳо берилади. Унинг жамият негизи сифатида кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга эканлиги таъкидланиб, миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало, оила муҳитида сингиши, бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошиши ўқтирилади. «Оиладаги соғлом муҳит, – дейилади мазкур рисолада, – соғлом мафкура-ни шакллантириш манбаидир. Жамиятда ҳар бир оиласининг мустаҳкамлиги, фаровонлигини, ўзаро ҳурмат ва аҳилликни таъминлаш-миллий мафкурада кўзда тутилган мақсадларни амалга оширишда таянч бўлади».<sup>1</sup> Шу билан бирга, ушбу рисолада, замонавий оила билан узвий боғлиқ равишда, ўзини ўзи бошқаришнинг миллий модели бўлган маҳалла омилига, инсон умрининг асосий қисми ўтадиган, унинг тафаккури, ҳаётга муносабатини шакллантирадиган ўзига хос ижтимоий-маънавий муҳит бўлган меҳнат жамоалари омилига ҳам алоҳида аҳамият берилади. Чиндан ҳам, замонавий оила – маҳалла билан яхлит ва бир бутунлик касб этади. Шунинг учун ҳам Президент Ислом Каримов «Бундан

<sup>1</sup> Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001, 66-6.

хулоса шуки, соғлом ва мустаҳкам оила, биринчи навбатда, янги қурилаётган ёш оилалар масаласини давлатимиз ва жамиятимиз, маҳалларимизнинг доимий эътиборида турадиган устувор вазифа, деб билишимиз даркор»<sup>1</sup>, деган эди.

Ўзбек оиласи ҳеч қачон маҳалладан айрим ҳолда яшаган ёки воқе бўлган эмас. Оиланинг оилалик фазилатлари ҳамиша маҳалла ҳаётида намоён бўлган. Рисолада алоҳида уқтирилганидек, маҳалла – халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари ва анъаналарига таянган ҳолда, улкан тарбиявий вазифани бажарган. «Кексаларнинг панд-насиҳати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида кишилар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади. Маҳалла, аввало, соғлом ижтимоий муҳит масканидир».<sup>2</sup>

Шунингдек, давлатимиз раҳбари Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганинг 21 йиллигига бағишлиланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида соғлом боланинг дунёга келиши, бақувват бўлиб ўсиб-улғайиши қўпгина талаб ва омилларга боғлиқлигини таъкидлаш баробарида ўта муҳим, ҳал қилувчи мезонларга алоҳида тўхталиб ўтган эдилар. Хусусан, соғлом бола тарбиясида маҳалла ва ижтимоий тузилмаларнинг ўрни катта эканлигини яна бир бор эътироф этдилар. Дарҳақиқат, оила институтини янада мустаҳкамлаш, никоҳ муносабатлари маданиятини ошириш, шу билан бирга, хотин-қизлар ўртасида жиноятчилик, шунингдек, қизларни эрта турмушга узатиш, оилавий низолар каби салбий ҳолатларининг олдини олиш масалалари ўзини ўзи бошқариш органдарининг кундалик муҳим вазифаларига айланган. «Маҳалла» хайрия жамоат фонди республика бошқаруви ва унинг ҳудудий тузилмалари томонидан бу борада кенг кўламли тарғибот-тушунириш ишлари олиб бо-

<sup>1</sup> «Баркамол авлод йили» Давлат дастури. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 7-бет.

<sup>2</sup> Шу рисола, 67-б.

рилмоқда. Ҳусусан, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмита-си, «Камолот» ЁИХ, Олий ва ўрта маҳсус таълим, Соғлиқ-ни сақлаш, Ҳалқ таълими вазирликлари, Республика Маънавият тарғибот маркази, Дин ишлари бўйича қў-мита, Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси билан ҳамкорликда 2012-2013 йилларга мўлжалланган ком-плекс чора-тадбирлар Дастури асосида маҳаллаларда 35 мингдан ортиқ тарғибот-тушунтириш тадбирлари таш-кил этилди.

Мамлакатимиздаги ўрта маҳсус, касб-хунар таълими муассасаларида ўқувчилар давоматини яхшилаш ва на-зорат қилиш орқали таълим-тарбия самарадорлигини ошириш мақсадида Олий ва ўрта маҳсус таълим, Ҳалқ таълими вазирликлари, Ўрта маҳсус, касб-хунар таълими маркази ҳамкорлигида тасдиқланган қўшма қарорга асо-сан май-июнь ойларида барча ҳудудларда семинарлар ташкил этилди.

«Оила-маҳалла-таълим муассасаси» ҳамкорлигини янада кучайтириш бўйича тасдиқланган чора-тадбир-лар мажмуаси доирасида фарзанд тарбиясида ва таълим олишида ота-оналарнинг масъулиятини оши-риш, ўқувчиларнинг давоматини таъминлаш бораси-да ҳам муайян ишлар амалга оширилмоқда. Жумла-дан, биргина жорий йилнинг ўтган даври мобайни-да таълим муассасаларидағи таълим-тарбия сифатини ўрганиш мақсадида 25 мингдан ортиқ, ўқувчиларнинг дарс жараёнига жалб этилиши бўйича 21 мингта тад-бирлар ўtkазилиб, ўқишга мунтазам қатнамайдиган болаларнинг ота-оналари билан 30 мингдан ортиқ ту-шунтириш ишлари олиб борилгани ҳам юқоридаги фикрнинг исботидир.

2013 йилнинг ўтган даври давомида «Маҳалла» хайрия жамоат фонди ташаббуси билан 9-синф бити-рувчиларини таълимнинг кейинги босқичига қамраб олиш, касб-хунар коллежлари ва академик лицей

ўқувчилари давомати ҳамда таълим муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлаш бўйича жамоатчилик назоратини ташкил этиш мақсадида фуқаролар йиғинлари учун махсус намунали дафтарни юритиш тартиби жорий этилди. Уни юритишдан асосий мақсад – фуқаролар йиғинларида йиғин раислари, таълим муассасалари раҳбарлари, профилактика инспекторлари ҳамкорлигида умумтаълим мактаблари битирувчиларини таълимнинг кейинги босқичига қамраб олиш, касб-хунар коллежлари ва академик лицей ўқувчилари давомати ҳамда ушбу муассасалар битирувчилари бандлигини таъминлашда жамоатчилик назоратини тизимили ташкил этишдан иборат.

Фуқаролар йиғинларида юритиладиган мазкур дафтар туман (шаҳар) ҳокимлиги ҳузуридаги вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссия раиси, ички ишлар бошқармаси (бўлими) бошлиғи, «Маҳалла» хайрия жамоат фондининг ҳудудий бўлинмаси раиси томонидан имзоланиб, назоратга олиниши белгиланди.

2013 йилнинг ўтган даври давомида амалга оширилган чора-тадбирларга биноан фуқаролар йиғинлари томонидан жами 9765 та умумтаълим мактабарининг 500 мингдан ортиқ битирувчилари рўйхатлари тузилди. Шунингдек, маҳалла фаоллари томонидан 378 мингдан ортиқ битирувчининг хонадонига ташриф буюрилиб, 424 мингга яқин ота-онага Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунига асосан умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг мажбурийлиги, бунда ота-онанинг жавобгарлиги, улар бажарилмаган тақдирда, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 47-моддасига асосан кўриладиган чора тушунтирилди.

«Мустаҳкам оила йили» Давлат дастури доирасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қошида ташкил этилган «Ота-оналар университетлари» томонидан маҳаллаларда фарзанд тарбияси бўйича ота-оналар-

нинг ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, физиологик билимларини ошириш борасида 45 мингдан ортиқ тадбирлар ташкил этилди. Ушбу университет фаолиятини изчил йўлга қўйиш ва иш самарадорлигини ошириш мақсадида Фонднинг республика бошқаруви томонидан 140 минг нусхада «Ота-оналарнинг фарзанд тарбиясидаги роли» ва «Ота-оналар университетларининг мақсад ва вазифалари» мавзусида буклет ҳамда плакатлар тайёрланиб, барча маҳаллаларга етказилди.

Юртбошимиз алоҳида таъкидлаганлариdek, соғлом бола – аввало соғлом ва аҳил оиланинг мевасидир. Ана шу мантиқдан келиб чиқсан ҳолда маҳаллаларда аҳолига кўрсатиладиган тиббий хизмат сифатини янада яхшилашга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширилишида соғлиқни сақлаш муассасалари мутахассислари билан ҳамкорликда тарғибот ишлари изчил амалга оширилмоқда. Бу борада жорий йилнинг ўтган даври мобайнида маҳаллаларда 60 мингдан ортиқ давра суҳбатлари ва учрашувлар ўтказилди.

Маҳаллаларда никоҳланувчи ёшлар ҳамда ёш оилалар билан саломатлик йўналишида тушунтириш ишлари мунтазам амалга оширилмоқда. Жумладан, шу йилнинг ўтган даврида 131 мингдан ортиқ ёш оиланинг тиббий кўриқдан ўтказилишига кўмаклашилди. Шунинг билан бир қаторда маҳаллаларда оилаларнинг ижтимоий-маънавий муҳитига таҳдид солаётган, эрта туғуруқлар, оналар ва гўдаклар ўлими, ногирон фарзанд туғилиши, никоҳдан ажралишлар каби салбий ҳолатларнинг олдини олиш бўйича 40 мингдан ортиқ тарғибот тадбирлари уюштирилди.

Худудлардаги барча ўқув ва таълим муассасалари, маҳаллаларда юқори малакали мутахассислар иштироқида «Тиббий кўрикнинг аҳамияти», «Оила – муқаддас даргоҳ» ва «Турмуш қуришга тайёрмисиз?» каби мавзуларда учрашув, мулоқот, давра суҳбати, семинарлар ўтказилди. Ҳамкор ташкилотлар билан биргаликда ту-

зилган «Оила институтини янада мустаҳкамлаш, никоҳ муносабатлари маданиятини ошириш, шунингдек, эрта никоҳларнинг олдини олиш бўйича 2012-2013 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар Режаси»да белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш борасида ҳам қатор ишлар амалга оширилди. Хусусан, ёш оиласарнинг аж-ралиб кетишига йўл қўймаслик, никоҳланувчиларни тиббий кўриқдан ўтказиш бўйича тарғибот тадбирлари кучайтирилди. Шунингдек, давлат ва нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорликда тегишли мутахассисларни жалб этган ҳолда аҳоли кенг қатлами ва айниқса, ҳомиладор аёллар ўртасида микронуриент етишмаслиги, фоли кислотаси мавжуд поливитаминлар қабул қилинишининг аҳамияти масалаларида 287 маротабадан ортиқ ўқув-семинарлар, 24 мингдан зиёд давра суҳбатлари, учрашувлар ўтказилди.

2013 йил давомида республикадаги барча маҳаллаларда аҳоли ўртасида ва «Ёш оила қурувчилар» мактаблари доирасида репродуктив саломатликни мустаҳкамлашга қаратилган 21 мингдан ортиқ тушунтириш, тарғибот ишлари олиб борилди.

«Микрокредитбанк» очиқ акциядорлик-тижорат банки, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси билан ҳамкорликда «Агар аёл тадбиркор бўлса...» лойиҳасини амалга ошириш борасида мамлакатимизнинг асосан чекка ҳудудларидағи 28 та тумандаги 84 та қишлоқ фуқаролар йиғинида семинарлар ташкил қилиниб, уларда тадбиркорликни йўлга қўйиш ва кредит олиш истагидаги б мингдан ортиқ хотин-қизлар иштирок этди.

«Маҳалла» хайрия жамоат фонди томонидан ҳамкор ташкилотлар билан биргаликда тўй-ҳашамлар, маърака ва маросимларни тартибга солиш ҳамда ихчам тарзда ўтказиш ишларини янада кучайтириш тўғрисида қўшма қарор тасдиқланди. 573 та ижтимоий ҳимояга муҳтоҷ ёш оиласарга никоҳ тўйларини ташкил этиш ва турмуш

шароитларини яхшилаш мақсадида ҳомийлик ёрдамла-ри кўрсатилди.

Шунингдек, Президент Ислом Каримов «Соғлом бо-ла йили»да амалга оширилиши лозим бўлган усту-вор йўналишларга тўхталиб, жумладан шундай деган эдилар: «...маҳалла оқсоқоллари, диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича мас-лаҳатчилар, маҳалла посbonларининг жамиятимиз ҳаётида тинчлик ва осойишталик, ўзаро ҳурмат ва ҳамжиҳатлик, ҳушёрлик ва огоҳлик муҳитини мус-таҳкамлашдаги масъулияти янада ортади. Айниқса, қиз болаларни тарбиялаш, уларнинг замонавий би-лим ва касб-ҳунарларни эгаллашига ёрдам бериш, эрта никоҳларнинг, оиласи низоларнинг олдини олиш, урф-одат ва маросимларни ихчам ва тартибли ўтказиш каби вазифаларни ҳал қилишда биз кўпни кўрган, таж-рибали маҳалла фаолларига таянамиз.

Ўғил-қизларимизни тури тўгаракларга жалб этиш, кам таъминланган оиласарга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш, ўз ҳудудида тадбиркорликни ривожлантириш ва яна бошқа масалалар бўйича маҳалла фаолиятини кучайтириш, уларга янги ваколат ва имкониятлар бериш лозим. Ўз-ўзидан равшанки, юқорида баён этилган бар-ча устувор вазифаларни амалга ошириш учун мавжуд норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш та-лаб этилади».

Умуман олганда, бугунги замонавий ўзбек оиласи жаҳонда содир бўлаётган барча ижобий ўзгаришу янги-ликлардан ўз вақтида боҳабар бўлиб бораётган, тараққий топган мамлакатлар оиласари тарбиясига алоқадор бўл-ган илғор тенденциялар хусусида ўз вақтида эшитиб, англаб, тушуниб олаётган оила эканлигини таъкидлаш жоиз. Ҳозирги замон алоқа воситаларининг ўта тако-миллашуви, алоқа коммуникацияларининг ҳаддан зиёд кенгайиши натижасида юксак ривожланиш йўлига ту-шиб олган мамлакатлар оиласарининг маданияти, ички

маънавий муҳити, ота-она ва фарзандлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар, хорижий мамлакатлар жамиятида аёлларнинг тутган ўрни ва мавқесига алоқадор муҳим далил, лавҳа, тадқиқот, кузатиш ва сафар хотиралари республикамиз оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилмоқда, улар ҳақидаги фикр-мулоҳазалар кўпчиликнинг диққат-эътиборини тортмоқда.

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув жараёни жамиятнинг барча қатламлари, ижтимоий институтлари қатори оиласи мұхитига ҳам ўз таъсирини ўтказиб, оиласи тарбия омилларини ислоҳ қилмоқда, унга янги маъно-мазмун кирилмоқда. Масалан, Японияда миллий урф-одат ва қадриятлар, жумладан, меҳнат кўникмаларини оила тарбиясидан бошлаб ёшлар онгига сингдериб боришнинг мукаммал тизими ишлаб чиқилган. Шу боис, кунчиқар мамлакатда кўплаб оиласи дўкон, бадиий устахона, кичик ресторон ҳамда минглаб оиласи корхоналар фаолият юритади. Чунки, оиласи бизнесга унинг барча аъзолари ёшлигиданоқ жалб этилади ҳамда бу борадаги анъаналар авлоддан-авлодга ўтиб боради. Шу сабабли япон оилаларида халқнинг энг яхши меҳнат қадриятлари сақланиб қолган. Одатда, япон ёшлари асосан ўз меҳнати эвазига топган пулга ўқийди, уйланади, оиласи турмушда ота-онасига оғирлиги тушмаслигига интилади.<sup>1</sup> Шунинг учун ҳам В.М. Каримова тўғри қайд этганидек, «жамият ва оиладаги ҳар қандай ўзгаришлар бир-бирига ўзаро таъсир кўрсатади. Ҳозирги улкан ўзгаришлар даври ҳар бир кишининг ҳаётига таъсир этиши билан биргаликда унинг оиласи муносабатларида ҳам ўз аксини топмоқда»<sup>2</sup>.

«Оила ва жамият» газетасининг 2005 йил 26 январь сонида чоп этилган «Австрияда аёллар масаласи» мақоласида эса, мазкур мамлакатда аёллар ҳуқуқи бўйича

<sup>1</sup> Раҳимов М. Оиласда меҳнат тарбияси // Оила, 2004, 1-сон, 57-6.

<sup>2</sup> Каримова В.М. Ёшларда ўзбек оиласи тўғрисидаги ижтимоий тасаввурлар; Фарғона Давлат университети. – Фарғона, 1994. 4-бет.

олиб борилаётган сиёсат масалалари таҳлил этилган. Унда айтилишича, ўзбекистонлик бир гуруҳ аёллар делегацияси Австрияда бўлиб, Ўзбекистон ва австриялик аёлларнинг маданият, маърифат, тибиёт, ҳуқуқшунослик ва тадбиркорлик борасидаги ўзаро тажрибалари алмашилган, Австрия Федерал Иқтисод Палатаси, Федерал Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва хотин-қизлар ишлари бўйича Австрия Миллий Кенгаши депутатлари билан бўлган учрашувлар юқори даражада ташкил этилган. Мазкур мақоланинг аҳамияти шундаки, оила ва аёл масаласи ҳамиша бир-бирига узвий боғлиқ бўлиб, аёлларга бўлган тўғри муносабатда оила ва оила тарбиясига онгли, маданий муносабат намоён бўлади.

Шундай экан, аёлнинг жамиятда тутган мавеи, фаоллиги, улар хизмат даражасининг қўллаб-қувватланиши, саломатлиги, гендер тенглиги, тадбиркор аёлларга шартшароитлар яратилиши, аёл ҳуқуқининг ҳимоя қилиниши, ижтимоий муҳофаза қилиниши каби ғоят долзарб масалалар бўйича жаҳондаги илғор тажрибаларнинг ўз вақтида ўрганилиб, республикамиз хотин-қизлари ҳаётига олиб кирилишини ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда. Мақолада таъкидланганидек, аёллар ҳуқуқи бўйича сиёсат Австрияда 25 йилдан буён олиб борилмоқда. Бу ерда БМТ томонидан қабул қилинган қоидалар амалда ва давлатнинг бутун сиёсий жамияти уни қўллаб-қувватлайди. Ушбу сиёсатнинг энг катта ютуғи шуки, бугунги кунга келиб Австрия ишлаб чиқариш корхоналарининг анчагина қисмида аёллар раҳбар бўлиб, уларнинг ўртача ёши 44 ни ташкил қиласди. Тадбиркор аёллар 34 фоиз бўлиб, уларнинг 17 фоизи ўз тижоратларини мустақил ташкил этганлар. Бундан ташқари, аёллар Австриянинг сиёсий ҳаётида ҳам фаолдиrlар. Давлат сиёсий тизимида ўнг ва сўл ҳаракатлардан 4 та партия мавжуд. Парламентнинг 40 фоизи аёллардан ташкил топган.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Адилова З. Австрияда аёллар масаласи, // Оила ва жамият, 2005, 26 январь, 2-6.

Бинобарин, жаҳондаги тараққийпарвар мамлакатларда оила ва аёл масаласига оид муаммолар бўйича тўпланган тажрибалар, шунингдек, миллий истиқол ғоясини халқимиз онгига сингдиришда, азал-азалдан халқимизнинг эзгу орзуси бўлган ҳамда маънавиятимизнинг узвий бир қисми бўлиб келган комил инсон ғоясини рўёбга чиқаришда замонавий оила ва маҳалланинг тутган ўрни ҳамда қадр-қиммати беқиёсdir. Зеро, миллий мафкурада кўзда тутилган улуғвор мақсадлардан бири, юқорида айтилганидек, оиласда соғлом муҳитни шакллантиришдан иборат бўлиб, ана шу соғлом муҳитда жамиятдаги ҳар бир оиласинг мустаҳкамлиги, фаровонлиги ва ниҳоят ўзаро ҳурмати ҳамда аҳиллиги шакллантирилади. Бу тарихий жараёнга Республика Маънавият тарғибот маркази, Инсон ҳуқуқлари миллий Маркази, Маърифатпарварлар жамияти, «Оила» илмий-амалий маркази, Файласуфлар миллий жамияти, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази каби нодавлат ташкилотлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Оиласий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишдан асосий мақсад оиласинг мустаҳкам бўлишидан, оиласий муносабатларни ўзаро муҳаббат, ишонч, ҳурмат ва ҳамжиҳатлик замирида, барча аъзоларининг масъуллиги ҳисси асосида қуришдан иборат. Ушбу мақсад Оила кодексининг ва бошқа қонун ҳужжатларининг асосий ғояси ҳисобланади.

Оила қонунларининг муҳим вазифаларидан ва мақсадларидан бири – фуқароларнинг оила олдидаги ўз масъулиятларини ҳис қилишдан иборат.<sup>1</sup>

Ушбу модданинг давомида эса, оила жамиятнинг бошланғич асосий ҳужайраси сифатида муқаддас эканлиги, оила муносабатларига бирон-бир шахснинг ўзбoshimchалик билан аралashiшига йўл қўйилмаслиги, оила-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. – Тошкент: Адолат, 2000, 11-6.

ни муҳофаза қилиш фақат оила ҳуқуқий нормалари билан эмас, балки ижтимоий таъминотга оид ҳуқуқлар, меҳнат ҳуқуқи, турар-жой нормалари билан ҳам ҳимоя қилиниши уқтириб ўтилади.<sup>1</sup>

Кодекснинг 2-моддасида оилавий муносабатларни тартибга солиш эркак ва аёлнинг ихтиёрий равиша никоҳланиб тузган иттифоқи эканлиги, эр ва хотиннинг шахсий ҳамда мулкий ҳуқуқлари тенглиги, ички оилавий масалаларнинг ўзаро келишув йўли билан ҳал қилиниши, оиласида болалар тарбияси, уларнинг фаровон ҳаёт кечириши ва камолоти ҳақида ғамхўрлик қилиш, вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз оила аъзоларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш устуворлиги тамойиллари асосида амалга оширилиши белгилаб қўйилган.<sup>2</sup>

Шунингдек, кодекснинг II бобида оилавий ҳуқуқларни амалга ошириш ва ҳимоя қилиш, III бобида никоҳ тузиш тартиблари ва шартлари, IV бобда эр-хотиннинг шахсий ҳуқуқ ва мажбуриятлари, V бобда эр ва хотиннинг мулкий ҳуқуқ ва мажбуриятлари, IX бобда қариндошлиқ, қайин-бўйинчилик ва қуда-андачилик, IV бўлимда ота-она ҳамда вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари кўрсатилган.

Маълумки, «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»да оиланинг давлат муҳофазасида бўлиши ҳақидаги қоида давлатлар зиммасига юклатилган муҳим вазифалардан деб белгиланган, у моҳиятан кенг маънони ифодалайди. Бу қоидада жамиятнинг асосий бўғини оиланинг дахлсизлигини таъминлаш, болаларни хушахлоқ ва комил инсонлар қилиб тарбиялаш, уларга замонавий таълим-тарбия бериш, оналар ва ишга яроқсиз оила аъзолари учун зарур бўлган моддий имтиёзлар туғдириш, уларни маънавий қўллаб-қувватлаш,

<sup>1</sup> Шу манба, 12-6.

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. – Тошкент: Адолат, 2000, 13-6.

оилани мустақкамлаш чора-тадбирларини белгилаш бо-расидаги муҳим масалалар назарда тутилади.

Оилавий муносабатларнинг чин инсонийлигининг, юксак ахлоқий талаблар даражасида бўлишининг, ижтимоий вазифаларини (функцияларини) тўла-тўкис бажарилишининг асосий шарт-шароити ва омили оилавий маънавиятдир. Президентимиз Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида миллий маънавиятимизни шакллантириш ва юксалтиришда оиланинг ўрни ва таъсири тўғрисида сўз юритар экан, «оиланинг маънавий олами», «оиладаги маънавий муҳит», «хонадондаги маънавий иқлим», «оила – маънавият қўрғони» тушунчаларини<sup>1</sup> ишлатади. Ёш авлод тарбиясида маънавият бетакрор ва қудратли омил эканлиги ва долзарблигини зинҳор унутмаслик керак, чунки «бу масалага эътибор бермаслик нафақат айрим ота-оналар, балки, бутун жамият учун жуда қимматга тушиши»<sup>2</sup> тўғрисида давлатимиз раҳбари бизни огоҳлантиради. Оила маънавиятининг ёш авлод тарбиясидаги ўрни ва аҳамиятини ўрганишда Президентимизнинг юқорида қайд этилган тушунчаларига алоҳида эътибор қаратмоғимиз лозим.

Маълумки, оила инсоннинг ўзлигини англаши, қобилияти ва иқтидорининг шаклланиши, эркин шахс сифатларини намойиш эта олиши учун муҳим бўлган ижтимоий макондир. Оила нафақат инсонга, балки жамиятга ҳам жуда зарур бўлиб, у ижтимоий муносабатларнинг такомиллашувига, авлодлар давомийлигини таъминлашга ва тарбиялашга хизмат қиласди. Оила ўзининг барча аъзолари – катталарда ҳам, болаларда ҳам узоқни кўзлаган меҳнат кўникмаларини, тадбиркорликни шакллантира олади. Хоҳ ишга, хоҳ ижодга нисбатан табиий эҳтиёжларни баҳолаш ва ривожлантиришга имконият

<sup>1</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008, – 53-57-6.

<sup>2</sup> Ўша ерда, – Б. 55-56.

бера олади. Инсон ҳеч қаерда ўзини оиладагидек эркин ҳис қила олмайди.

Қомусий олим Абу Райхон Беруний ўз асарларида оила муҳити ва оилавий тарбия масалаларига алоҳида урғу берган, унинг фикрича: «Оилада тарбиянинг яхши усууларидан тўғри фойдаланилса, оила баҳтли бўлади»... «турмушдаги табиий гўзаллик инсон аҳлоқида, феъл-атворида». Айниқса, олим хотин-қизлар тарбиясига жуда катта эътибор қаратган. Унинг назарида хотин билимли, жасур, шарм-ҳаёли, эрини севиши бола тарбияси ҳақида ўйлаши, эрига бўйсуниши, камтар ва фаросатли бўлиши ўзининг ва уй-рўзғорининг доимо покиза бўлишига эришиши, барча яхши феъл-атвори билан эрига маъқул бўлиш кераклигини айтади.<sup>1</sup> Дарҳақиқат, инсон барча эзгулик уруғини ҳам ёвузлик уруғини ҳам оила муҳитида шакллантиради. Руҳий-маънавий соғлом оила муҳитида эзгулик уруғлари қадалади, маҳалла, жамият равнақига бу уруғлар сочилади. Шундай экан, оила маънавиятини миллий ва диний қадриятлар билан уйғунлигини янада мустаҳкамлаш зарур. Ўзбекистон мустаҳкамликка эришиши шарофати билан миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз этномаданий анъаналаримиз тиклана бориши билан фарзандларимизнинг тарбияси яхшиланишида дастлабки мевасини бермоқда. Мамлакатимизда Оила кодекси яратилди, унга кўра, оилавий муносабатларда маҳаллий урф-одатлар ва анъаналарни қўллаб-қувватлаш қоидаси биринчи марта қонуний тартибга солинди.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, республикамизда оиланинг ижтимоий, маънавий, ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, оила манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш ҳамда оилавий тарбияни юксалтиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

<sup>1</sup> Э. Тўракулов, С. Раҳимов «Абу Райхон Беруний (руҳият ва таълим тарбия ҳақида)». Ўқитувчи 1992. 65-бет.

## **3.2. Маънавий ислоҳотларнинг оила тарбияси ва жамиятни ахлоқий жиҳатдан янгилаш жараёнидаги ўрни**

**М**устақиллик йилларида инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга доир 8 та конституциявий қонун, 16 та кодекс ва 600 дан ортиқ қонун қабул қилинган бўлиб, бу қонун ҳужжатлари инсон, хусусан, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга хизмат қиласди. Бу борада пухта иқтисодий замин ҳам яратилган. Мисол учун, мустақиллик йилларида Ўзбекистон иқтисодиётининг 4,1 баробар ўсишига эришилди. Мамлакатимиз аҳолиси айни шу даврда қарийб 9,7 миллион нафарга кўпайиб, бугунги кунда 30 миллион 500 мингга яқин кишига етган ҳолда, аҳоли жон бошига нисбатан ўсиш 3 баробардан зиёдни ташкил этмоқда.

Глобаллашув шаротида жаҳон миқёсида ҳали-бери давом этаётган молиявий-иктисодий инқирознинг жиддий таъсирига қарамасдан, ҳалқимизнинг ҳаёт даражаси тобора ўсиб бораётир. Кейинги 23 йилда аҳолининг реал ялпи даромадлари жон бошига 8,2 баробар ошгани буни яққол тасдиқлайди. Бу ҳақда сўз борганда, ўтган йил билан боғлиқ айрим рақамларга тўхталиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, 2013 йилда ижтимоий соҳага ажратилган маблағлар бюджет умумий харажатларининг 60 фоизини ташкил этган бўлиб, бу 2012 йилга нисбатан 1 триллион сўмга кўп, деганидир.

Ўтган йили ёш оиласарга уй-жой қуриш ва уларнинг шу борадаги интилишларини молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида 346 миллиард сўмдан ортиқ, яъни 2012 йилга нисбатан 10 фоиз кўп ипотека кредитлари ажратилган. Энг муҳими, касб-хунар коллежларини битирган 500 мингдан зиёд йигит-қизлар ишга жойлаштирилгани энг катта ютуқларимиздандир. Яна бир муҳим рақам: ўтган йили юртимизда 756 та таълим маскани,

мусиқа ва санъат мактаблари, болалар спорти обьектлари янгитдан қурилган, реконструкция қилинган ва капитал таъмирланган. Замонавий компьютер синфлари, ўқув лабораториялари, устахоналар ташкил этилиб, зарур асбоб-ускуналар билан жиҳозланган. Айниқса, мамлакатимизда хорижий тилларни ўқитиш тизимини янада такомиллаштириш дастури доирасида жорий ўқув йилидан эътиборан умумтаълим мактабларининг 1-синфидан бошлаб хорижий тилларни чуқур ўрганиш йўлга қўйилганлиги эътирофга сазовордир. Бундай муҳим қадам, ҳеч шубҳасиз, фарзандларимизнинг жаҳон илмфани ва маданияти ютуқларини эгаллаши, етук ва малакали кадрлар бўлиб етишиши учун янги имкониятлар эшигини очиб бериши тайин.

Умуман олганда, «Обод турмуш йили» Давлат дастурида белгиланган чора-тадбирлар ижроси доирасида барча манбалар ҳисобидан 6 триллион 930 миллиард сўм ҳамда 471 миллион доллардан ортиқ маблағ сарфланган. Бундай самарали ижтимоий-иқтисодий сиёsat ўз натижаларини бермоқда.

Бугунги кунда юртимиздаги ҳар учта оиланинг биттасида шахсий енгил автомобиль мавжуд. Ҳар 100 та оиласа ўртача 146 та телевизор тўғри келмоқда. Ҳар бир оиласа ўртача 3 та уяли телефон бор. Интернет абонентлари сони 2012 йилга нисбатан 18,3 фоизга ўсиб, 2013 йилда 7 миллион 100 минг нафарга етган. Албатта, ушбу рақамлар кейинги йилларда халқимизнинг нафақат турмуш даражаси ошиб, аввало, ҳаётимиз сифати тобора юксалиб бораётганидан далолатdir. Мазкур ислоҳотларнинг аҳамиятли томони шундаки, одамларимизнинг дунёқараши ва кайфияти, фикру зикри, уларнинг ҳаётга, ўз меҳнати натижасига муносабати тубдан ўзгариб, гражданлик ва сиёсий онги, ҳуқуқий маданияти юксалиб бораёттир. Бинобарин, мамлакатимизда замонавий демократик жамият қарор топмоқда ва изчил

ривожланмоқда. Иқтисодиётимиз барқарор суръатлар билан ўсмоқда. Ватанимизнинг халқаро майдондаги обрў-эътибори тобора ортиб бормоқда.

Шу ўринда Президентимизнинг ташаббуси билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталирининг қўшма мажлисида 2010 йил 12 ноябрдаги «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлашириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» номли маъruzасига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ўз моҳият-эътиборига кўра, узоқ муддатга мўлжалланган стратегик дастур ҳисобланувчи ушбу Концепция юртимизда амалга оширилаётган демократик янгиланиш ва модернизация жараёнларининг қонуний ҳамда мантиқий давоми бўлди. Концепцияда бугунги глобаллашув замонида, дунё шиддат билан ўзгариб бораётган бир шароитда ўзаро узвий боғлиқ бўлган сиёсий ва иқтисодий ислоҳотлар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви тизимини демократлашириш ва эркинлашириш, суд ҳокимиятининг мустақиллигини, сўз ва ахборот эркинлигини, сайлов эркинлигини таъминлаш, сайлов тизимини такомиллашириш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича устувор вазифалар белгилаб берилган.

Ҳозирги даврда мамлакатимизда «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамиятияга» ўтиш жараёнида аҳолининг турли ижтимоий ва социал групчалири манфаатларини ифодаловчи, изчил шакланаётган фуқаролик жамиятининг асосий институтлари нуфузи ҳамда таъсирини кучайтириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Шу маънода, истиқлол йилларида мамлакатимизни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик институтларининг роли ва аҳамиятини кучайтиришга, фуқароларнинг энг муҳим социал-иктисодий муаммоларини ҳал этишга қаратилган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинганини дикқатга сазовордир. Мамлакатимизда фуқаро-

лик жамиятини ривожлантиришда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг «Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қўшма қарори алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Ўз навбатида, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳузурида Нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ҳамда ушбу Жамоат фонди маблағларини бошқарадиган, таркибига ваколатли вакиллари билан бирга депутатлар, молиявий тузилмаларнинг мастьул ходимлари кирган Парламент комиссияси ташкил қилинган бўлиб, айни вақтда самарали фаолият олиб бормоқда. Мазкур комиссиянинг фаолияти «учинчи сектор» деб ном олган фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлашга давлат бюджетидан ажратилган молиявий маблағларни янада очиқ, ошкора, аниқ йўналтирилган ва энг муҳими, демократик асосда тақсимлашни таъминлаш имконини бермоқда.

Олий Мажлис ҳузуридаги Жамоат фонди томонидан грантлар бўйича берилаётган маблағлар миқдори сўнгги уч йилда 2 баробар кўпайди. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 12 декабрда қабул қилинган «Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга қўмаклашиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллигини янада оширишга қаратилгани билан алоҳида эътиборга моликдир. Ушбу Қарорда белгиланган бир қатор имтиёз ва енгилликлар, такомиллаштирилган ва соддалаштирилган ташкилий-ҳуқуқий механизм ва тартиб-таомиллар нодавлат нотижорат ташкилотлари тизимини янада кенг ривожлантириш имконини беради. Бу, ўз навбатида, мамлакатимизни демократик янгилаш ва модер-

низациялаш бўйича ислоҳотларни амалга оширишда мазкур тизимнинг роли ва аҳамиятини тубдан кучайтиришга хизмат қилиши тайин.

Бугунги кунда фуқаролик жамияти институтлари Ўзбекистонда демократик қадриятлар, одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини оширишнинг муҳим омилига айланмоқда. Биргина нодавлат нотижорат ташкилотлари мисолида олиб қарайдиган бўлсак, бу тузилмалар соғлиқни сақлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, бандликни таъминлаш ва аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтоҷ қатламларини, айниқса, ёшларни қўллаб-қувватлаш соҳаларидаги долзарб муаммоларни ҳал қилиш бўйича дастурларни амалга оширишга, шунингдек, ҳуқуқий меъёрларни ишлаб чиқиш жараёнига кенг жалб қилинмоқда.

Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида фарзандларимизни ҳеч кимдан кам бўлмаган инсонлар этиб тарбиялаш, уларнинг маънавиятини юксалтириш, ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш, таълим-тарбия олиши, саломатлигини мустаҳкамлаш йўлида ғамхўрлик ва эътибор кўрсатиш олиб борилаётган кенг қўламли ислоҳотларнинг пировард мақсадини ташкил этади.

Зотан, йигирма икки йиллик янги тарихимида мустақилликка эришиш, Ўзбекистонимизнинг ривожланган демократик давлатлар қаторига кириши, жаҳон майдонида муносиб обрў топишида, бошқа мезонларни инкор этмаган ҳолда, Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, энг муҳим омил – бу ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан соғлом, ҳеч кимдан кам бўлмасдан, бошини баланд кўтариб яшайдиган, Ватанимизнинг тақдири ва келажаги учун масъулиятни ўз зиммасига олишга, халқимиз интилаётган келажаги буюк давлатни барпо этишга қодир бўлган баркамол авлодимиздир.

Оила Ватан ичидаги Ватанимиздир аслида. Оила – кичик бир мамлакатдир. Унинг муҳофазаси эса, давлат ҳимоясидадир. Ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида оила алоҳида муҳим функцияларни бажаради. Энг аввало, у комил инсонни камол топтиради, ижтимоий қадриятлар ва миллий анъаналарни авлоддан авлодга ўтказишда асосий занжир вазифасини ўтайди. Оила инсон ижтимоийлашувининг асосий илдизи жамиятнинг ривожланиши, қадрият ва анъаналарни авлоддан-авлодга ўтказиб берувчи, шу билан бирга, ҳар бир даврда ва маконда ўзига хос тарбия институти ҳамдир. Шу нуқтаи назардан ҳам В.М. Каримова «ижтимоий тасаввурлар доирасида оила тўғрисидаги тасаввурлар ўзига хос муҳим ўрин эгаллайдики, бу шахснинг ижтимоийлашуви, камол топиши ва ҳётий муҳим сифатларининг шаклланишида оила институтининг алоҳида ижтимоий ўрни ва аҳамияти билан белгиланади»<sup>1</sup>, деб ёзади.

Гап ахлоқ тарбияси ҳақида кетар экан, аллома А. Авлонийнинг бу ҳақида айтган: «Инсонларга энг муҳим зиёда шараф баланд даража бергувчи ахлоқ тарбиясидир»<sup>2</sup>, деган фикри ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Оила жамиятнинг муҳим таркибий қисмидир. Оила-нинг шаклланиши ва ривожланиши жамият, миллат ва давлат ҳаётидаги сиёсий-иқтисодий, ижтимоий, маънавий муносабатлар билан боғлиқ равишда амалга ошади. «Юртимизда ҳар бир инсон учун, – дейди И.А. Каримов, – «Ватан» тушунчаси, аввало, оиласдан бошланади. Шу боис оила ва мафкура тушунчалари чамбарчас боғлиқдир. Оиланинг жамиятдаги ўрни, тарбиявий-ахлоқий аҳамияти, қадр-қимматини англаб етмасдан, оиласга

<sup>1</sup> Каримова В.М. Ёшларда ўзбек оиласи тўғрисидаги ижтимоий тасаввурлар; Психология. фанлари номзоди. ...дис Фарғона Давлат университети. – Фарғона, 1994. 63-бет.

<sup>2</sup> Ватан ва миллат муқаддасдир.(тўплам). – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 44 б.

миллат манфаати нуқтаи назаридан ёндашмасдан туриб, халқчил мафкура яратса олмаймиз»<sup>1</sup>.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳалари сингари маданият, таълим-тарбия соҳаларини ҳам тубдан ислоҳ қилиш вазифаси жамият олдида кўндаланг бўлди. Негаки, собиқ шўролар давлати сиртдан маданий юксалишлар, соғлом турмуш тарзи, таълим-тарбия бирлиги ва узвийлиги йўналишида ғоят улкан ишларни амалга ошириб келаётгандек кўринса-да, амалда маданият ва таълим-тарбияда ҳам турғунлик ва депсиниш аломатлари кўзга ташланана бошлаган эди.

Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлига ўтгач, маданий-маърифий соҳада юз берган ўзгаришларнинг энг муҳими, халқимизнинг минг йиллар давомида яратган ва тўплаган бой тарихий-маданий меросига муносабатининг тубдан ўзгариши бўлди. Қарийб бир асрдан ортиқроқ давр ичида оёқ ости қилиниб, топталган халқимиз урф-одатлари, анъаналари ва маданияти қайта тиклана бошлади, қувғин ва қатағонга учраган ижодкорларнинг фожиаларини рўй-рост очиб берувчи тадқиқотлар яратила бошлади, юртимиздан талаб кетилган бебаҳо китоблар, қимматли ашё – ёдгорликлар тақдирини ёритувчи мақолалар эълон қилинди. Ҳолбуки, ушбу маданий бойликлар ноёб маънавий мероснинг узвий бир қисми бўлиб, у шафқатсизларча талон-торож қилинган, улардан халқимизнинг баҳраманд бўлиш имконияти йўқотилган эди. Миллий бойлигимиз бўлган ўзбек тилининг қўлланиш доираси ғоят чеклаб қўйилган, маданий ҳаётда рус тилини тарғиб-ташвиқ қиласевриш натижасида тилларга бўлган муносабатда аллақачон бирёқламалик вужудга келган эди.

Д.Р. Холиқовнинг фикрича «Оила жамиятнинг бир бўлаги, уни бошқаришнинг ўзига хос илми, маданияти

<sup>1</sup> Қаранг: Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустақам иродасига ишонаман. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.

мавжуд. Оиладаги иқтисодий, ижтимоий ва руҳий, маънавий муҳитнинг таркиб топиши бошқариш даражасига боғлиқ»<sup>1</sup>. Айни ҷоғда, маданий-маърифий ислоҳотлар ҳамда жамиятдаги янгиланиш, покланиш жараёни миллий ўзбек оиласидан ҳақиқий аҳволнинг мураккаблигини, ҳал этилиши зарур бўлган муаммолар кутилганидан кўп ва долзарблигини ҳам кўрсатди. Оиладаги мавжуд маънавий муҳит, унинг маҳалла, жамият билан алоқаси, ўзаро таъсири, оиласада эр-хотин муносабатлари, оила ва жамиятда фарзанд ўрни ва тарбияси, умуман, тарбияда оналарнинг мавқеи, ишлаб чиқариш ва иқтисодий ислоҳотларда аёлнинг роли, уларнинг ижтимоий меҳнатда бандлиги оқибатида ўз оиласидан бегоналашуви, бу масалаларнинг ёш авлодни тарбиялаш жараёнига таъсири каби муаммоларни атрофлича ўрганиш ва зудлик билан чора-табдирлар белгилаш зарурлиги ойдинлашди. Негаки, собиқ шўролар тузуми даврида юритилган бирёқлама сиёsat оила маънавий муҳитини ҳам бир қадар қашшоқлаштириб ултурган, оила маданияти ҳамда уруғчилик муносабатлари ҳам синфиийлик, ғоявийлик мезонларига мослаштириб талқин этилар, қизил империя манфаатлари нуқтаи назаридан ёритилар эди.

Оиласавий сулолалар тарихига, умуман, авлод-аждод диалектик муносабатларига менсимай қараш ҳоллари хукм сурар эди. Ибрат намунаси, замонавий оила тимсоли сифатида тарғиб этиладиган оиласалар эса, асосан, Ғарб маданияти асосида шаклланган оиласалардан иборат эди. Ҳолбуки, асрлар давомида ўзининг бой тарихий анъаналарига эга бўлган миллий ўзбек оиласарини чинакамига илмий тадқиқ этиш, унинг маънавий муҳитини ўрганиш, оиласавий муносабатларни чуқур тадқиқ этиш асосида соғлом ва баркамол авлод тарбиялаш жараёнини асослаб бериш, шубҳасиз, Ўзбекистонни катта тараққиёт

<sup>1</sup> Холиқов Д.Р. Ўқувчиларни миллий урф-одатлар асосида оиласавий ҳаётга тайёрлаш/жинсий тарбия мисолида.: Дис ... пед. фан. номзоди/ Низомий номидаги ТДПИ. – Т, 1993. 54-бет.

йўлига олиб чиққан бўлар эди. Табиийки, бу оламшумул вазифалар мустақилликдан сўнг асосий ҳал этувчи масала деб қабул қилинди.

Модомики, ҳар қандай жамият соғлом фарзанд туғилишидан ҳамда ушбу фарзандларнинг эмин-эркин, маънавий жиҳатдан баркамол бўлиб вояга етишидан манфаатдор экан, демак жамиятда оила муҳити ва тарбияси, аёл соғлиғи, унинг ижтимоий меҳнат билан бандлиги ғоят муҳим аҳамият касб этади. Ана шу теран ҳаётий ҳақиқатни тушуниб етган мамлакатимиз Президенти ўзининг 1992 йилда чоп этилган дастлабки «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номли рисоласидаёқ бу долзарб масалани кун тартибига қўйди. Жумладан, мазкур рисолада янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши таъкидланиб, бу борада, айниқса, ижтимоий ва маънавий соҳада амалга ошириладиган вазифалар аниқ-равshan санаб ўтилди. Улар орасида оила тарбиясининг ҳал қилувчи ролига алоҳида аҳамият қаратилди:

- инсонпарварлик ғояларига содиқлик. Бу ғояларнинг олий мақсади инсон, унинг ҳаёти ва шахсий дахлсизлиги, эркинлиги, шон-шарафи ва қадр-қиммати, яшаш жойини танлаш ҳуқуқи;

- маънавият ва ахлоқийликни қайта тиклаш. Халқларнинг маданий меросига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш. Ноёб тарихий ёдгорликларни сақлаш ва таъминлаш, ўзбек халқи яратган ва миллий бойлик бўлган саноат асарларини излаб топиш ва Ўзбекистонга қайтариш;

- қадимги ва замонавий маданий бойликларни, адабиёт ва санъатни билиш ҳамда кўпайтириш. Халқ миллий маданияти ва ўзига хослигини ифода этувчи восита бўлган ўзбек тилининг давлат мақомини изчил ва тўлиқ рўёбга чиқариш. Республика ҳудудида яшовчи халқларнинг мил-

лий маданиятлари ва тилларига ўзаро ҳурмат билан муносабатда бўлиш;

- ҳурфикрлилик, виждан ва дин эркинлиги қоидаларини қарор топтириш. Якка мафкура ҳукмронлиги янгилangan жамиятга ёт эканлигини доимо ёдда тутиш, ҳар бир инсоннинг ўз эътиқоди ва динига амал қилишига имконият яратиш;

- ижтимоий адолат қоидаларини рўёбга чиқариш, аҳолининг меҳр-мурувватга муҳтоҷ қатламлари – кексалар, ногиронлар, етим-есирлар, кўп болали оиласлар, ўқувчи ёшларни давлат томонидан ижтимоий муҳофаза қилиш;

- ҳамма учун маъқул сифатли тиббий хизматни таъминлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, чақалоқлар ўлимини камайтириш, одамлар умрини узайтириш бўйича самарали чора-тадбирларни амалга ошириш;

- умумий таълим олиш, янги демократик таълим концепциясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- ижоднинг барча турларини ривожлантириш, одамларнинг истеъдод ва қобилиятларини намоён этиш учун шарт-шароитлар яратиш, маънавий мулкни ҳимоя қилиш<sup>1</sup>.

Таъбир жоиз бўлса, ушбу тезисларда жамиятнинг барча ижтимоий институтлари, жумладан, оила муҳитида баражарилиши кўзда тутилган туб ислоҳотлар мазмуни белгилаб берилди. Чунки, «Оила турмуш ва виждан қонунлари асосига қурилади, ўзининг кўп асрлик мустаҳкам ва маънавий таянчларига эга бўлади, оиласда демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб-эҳтиёжлари ва қадрияtlари шаклланади»<sup>2</sup>.

Шуни алоҳида мамнуният билан қайд этиш лозимки, республикамиизда шу ўтган йиллар мобайнида оиласлар, анъаналар, унинг буюк яратувчилик манбаи сифатидаги

<sup>1</sup> Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқолол ва тараққиёт йўли. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998, 19–20 бетлар.

<sup>2</sup> Шу асар, 21-6.

ролини ижтимоий-сиёсий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга йўналтирилган улкан ишлар амалга оширилди. Аввало, Асосий Қонунимиз бўлган Ўзбекистон Конституциясида оиласабатларга «Оила» деб номланган XIV боб ажратилади. Шунинг ўзи мустақил республикамизда оила феноменига давлат томонидан қанчалик жиддий эътибор берилаётганига яққол далил бўла олади. Конституцияда белгиланган ижтимоий тузум билан оила ўртасида узвий боғланиш мавжудлиги, оиласининг давлат муҳофазасида бўлиши, жамиятнинг табиий ва асосий қуий ҳужайраси сифатида, болаларга таълим-тарбия бериш, оналар ва ишга яроқсиз оила аъзолари учун зарур бўлган моддий имтиёзлар туғдириш ва оиласи мустаҳкамлаш каби муҳим масалалар мазкур моддаларда аниқ-тиник ифодалаб берилди. Ҳолбуки, собық шўролар тузуми давридаги Конституцияларда, хусусан, 1978 йилда қабул қилинган Конституцияда оила масаласига бор-йўғи фақат битта, 51-модда ажратилган эди, холос. Республикамиз Президентининг 1992 йил 12 сентябрдаги «Республика Махалла ҳайрия жамғармасини ташкил этиш тўғрисида»ги, 1993 йил 4 марта «Соғлом авлод учун» орденини таъсис этиш тўғрисидаги Фармонлари, 1993 йил апрелда «Соғлом авлод учун» халқаро ҳайрия жамғармасининг ташкил этилиши оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, ёш авлод саломатлигини мустаҳкамлаш, уни маънавий ва жисмоний жиҳатдан тарбиялаш, уларда ватанпарварлик ва ўз юритига меҳр-муҳаббат туйғуларини тарбиялашда янги босқични бошлаб берди.

Эътироф этиш жоизки, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда оила институтини амалда мустаҳкамлаш борасида талай ижобий ишлар амалга оширилди. Энг аввало, оила ва никоҳ муносабатларини такомиллаштиришнинг қонуний базаси яратилди. 1998 йилда қабул қилинган Оила кодексида ушбу муносабатларнинг барча жабҳалари регламентация қилинган. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан

қабул қилингандан бошқа қатор кодекс ва қонунларда ҳам бевосита оила аъзоларининг, жумладан, хотин-қизлар ва болаларнинг манфаатлари ҳимоя қилингандар. Дарҳақиқат, оила – ижтимоий институтларнинг энг қадимгисидир. Оила жамиятнинг ажралмас бўлаги. Бирор-бир ҳалқ, миллат ёки жамият йўқки, у ўзининг ривожланиш тарихида ва тараққиёт истиқболини белгилашда оила ва унинг атрофидаги муаммоларни, қадриятларни инобатга олмаган бўлса.

Оиланинг ҳуқуқий мақоми ҳам ушбу масъулиятили вазифаларни бажаришни таъминлаши лозим. Шу сабабли ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIV боби маҳсус равишда оиласа бағишлилангани бежиз эмас. Унда оила давлат муҳофазасида эканлиги, ота-оналар ва болалар ўртасидаги ўзаро муносабатлар мазмуни, вояга етмаганлар тўғрисида жамият ғамхўрлиги алоҳида таъкидланади. Ушбу конституциявий нормалар 1998 йил 30 апрелда қабул қилингандар. Оила кодексида ҳар томонлама ва батафсил чуқурлаштирилди ва мустаҳкамланди.

Оиланинг жамиятда тутган ўрни ва иштирокини яна-да оширишга қаратилган мазкур Фармонларнинг эълон қилиниши, жамғарма ва орденларнинг таъсис этилиши билан, шубҳасизки, оилаларнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий-ахлоқий манфаатларини ҳимоя қилиш бошланди. Бу борада кўп асрлик анъаналар ва диний қадриятларнинг тиклана бориши, 1994 йилда Мирзо Улуғбек, 1996 йилда Соҳибқирон Амир Темур таваллуд топган кунларнинг кенг нишонланиши ҳам оила муҳити ва тарбиясига кучли таъсир этди. Халқаро миқёсда ўтказилган бу анжуманларда Темурийлар су-лоласи ҳукмронлиги даврида равнақ топган илм-фан, эл-юрт ривожи ҳақида янги рисолалар яратилди, айни пайтда, темурийлар хонадонларида мавжуд шартшароит, расм-русум, аёллар мавқеи, бола тарбияси атрофлича ўрганила бошлади. Жаҳон илм-фани, мада-

нияти ва санъатига бебаҳо истеъдолларни ҳадя этган бу тарихий сулолага мансуб оилалардаги мавжуд турмуш тарзи, насл-насад тозалигини сақлашда ўзига хос қонун-қоидаларга риоя қилингани маълум бўлди.

Республикамиз маданий ҳаётида ўзига хос туб бурилишни бошлаб берган «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ҳамда янги таҳрирдаги «Таълим ҳақида»ги Қонун ўз навбатида оила тарбиясига кучли таъсир этган омиллардан бири бўлди. Бу тарихий ҳужжат қабул қилингач, тез суръатларда мактаб-маориф ва таълим-тарбияда катта ўзгаришларга йўл очилди, таълим сифатига катта эътибор қаратилиб, дарслик ва қўлланмалар, янги техника воситалари, хусусан, компьютерларнинг янги авлоди мактабларга кириб келди. Оилаларда таълим, илм-фанинг маълум соҳалари бўйича таҳсил олиб, етук мутахассис бўлишга янгича муносабат шаклланди. Миллий дастурда оиласа хос анъаналар, қадриятлар, урфодатлар бола зуваласини шакллантириши, энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англаши ва ҳис қилиши алоҳида таъкидланади, чинакам маърифатли одамгина инсон қадрини, миллий қадриятларни, бир сўз билан айтилса, ўзлигини англаши, эркин ва озод жамиятда яшаши, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидан ўзига муносабиб, обрўли ўрин эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкинлиги кўрсатиб ўтилади. Бинобарин, узлуксиз таълимнинг бошланғич нуқтаси ҳам, Кадрлар тайёрлаш тизимини шакллантириш ҳам оила тарбиясидан бошланиши ажабланарли эмас.

Оила тарбиясининг анъаналари, унинг буюк яратувчилик ролини чуқур ҳис этиш республикамизнинг кейинги йиллардаги тараққиёт йўлини белгилаб беради. Айниқса, 1998 йилнинг «Оила йили» деб эълон қилиниши ва шу йилнинг ўзидаёқ Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси қабул қилиниши Ўзбекистонда оиласа нисбатан доимо ва алоҳида эътибор бериб ке-

линаётганининг яққол ҳаётий далилу ифодаси бўлади. Оила кодекси ижтимоий ҳаётдаги энг муҳим ва кўпқиррали масалалардан иборат бўлган оилавий ҳаёт масалаларини ҳуқуқий тартибга солди, унинг ижтимоий, иқтисодий манфаатларини таъминлаш учун шартшароитлар яратা бошлади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 2 февралда қабул қилган қарори билан Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси ҳузурида Республика «Оила» илмий-амалий марказининг ташкил этилиши билан оиласга тааллуқли бой ва сермазмун миллий анъаналарни авайлаб-асраш, уларни умумбашарий қадриятлар билан уйғунлаштириш, оила ва никоҳнинг муқаддаслигини ёш авлод онгига чуқур сингдириш йўли билан янги қурилаётган оилаларнинг мустаҳкамлигини таъминлаш, оила аъзоларининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш муаммоларини илмий ўрганишни ҳамда фуқароларга бу муҳим масалаларни ижобий ҳал этишда амалий ёрдам бериш йўлга қўйилди. Айниқса, Оила кодексига Ўзбекистон қонунчилиги учун янгилик бўлган никоҳ шартномаси, қон-қариндошлик ва болаларнинг насл-насабини белгилаш, алиментлар тўлаш тўғрисида келишиш, болаларнинг оиладаги ҳуқуқлари ва ота-оналарини моддий таъминлаш тўғрисидаги мажбуриятлар, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш каби муҳим қоидаларнинг киритилиши катта аҳамиятга эга бўлди<sup>1</sup>.

1996 йил – «Амир Темур йили», 1997 йил – «Инсон манфаатлари йили», 1998 йил – «Оила йили», 1999 йил – «Аёллар йили», 2000 йил – «Соғлом авлод йили», 2001 йил – «Оналар ва болалар» йили, 2002 йил – «Қарияларни қадрлаш йили», 2003 йил – «Обод маҳалла йили», 2004 йил – «Мехр-мурувват йили», 2005 йил –

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. - Тошкент: Адолат, 2000, 7-6.

«Сиҳат-саломатлик йили», 2006 йил – «Хомийлар ва шифокорлар йили», 2007 йил – «Ижтимоий ҳимоя йили», 2008 йил – «Ёшлар йили», 2009 йил – «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги», 2010 йил – «Баркамол авлод йили», 2011 йил – «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили», 2012 йил – «Мустаҳкам оила йили», 2013 йил – «Обод турмуш йили», 2014 йил – «Соғлом бола йили» муносабати билан қабул қилинган давлат дастурларида, жуда кўп ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий масалалар қамраб олинишига қарамасдан, биринчи навбатда, оиланинг маънавий-ахлоқий асосларини ва маданий манбаатларини такомиллаштириш ҳам назарда тутилди, оиланинг соғлом, ақл-заковатли, ёш авлодни тарбиялашдаги мураббийлик ролини янада ошириш, ҳар томонлама камол топган баркамол авлодни тарбиялашда оила ва жамиятнинг ўзаро таъсири, узвийлигини янада ривожлантириш мақсад қилиб қўйилди. Ташибийки, бу ҳуқуқий ҳужжатлар ва дастурлар оила муҳити ва тарбиясига, оилавий муносабатларга кучли таъсир этувчи омиллардан бўлди. Кези келганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мустақиллик йилларида маданий-маърифий ислоҳотларни олиб бориша ҳар бир йилни миллий давлатчилигимизни барпо этиш йўлидаги муҳим бир тарихий босқич деб билиб, шу йилнинг бош мақсадини ифодаловчи бирор ном билан аташ, шунга асосан давлат дастури қабул қилиш ҳамда мазкур дастурда белгилаб олинган вазифаларни амалга ошириш мустақил республикамизнинг ўзига хос миллий-маданий анъанасига айланди. Чуқур мулоҳаза қилиб кўрилса, босиб ўтилган ушбу йиллар бир-бири билан мазмунан боғланиб, яхлит мантиқий тизимни ташкил этаётганини сезиш қийин эмас. Чунки, «Оила йили» масалалари «Аёллар йили»да янада кенг кўламда давом эттирилди, ўз навбатида «Аёллар йили» муаммоларини ҳал этиш «Соғлом авлод йили»да мантиқан давом эттирилиб, бири иккинчисини тўлдирди ва ривожлантирилди.

Үндан кейинги йилларнинг «Қарияларни қадрлаш йили» ҳамда «Обод маҳалла йили» деб аталиши ҳам шу жиҳатдан оқилона бўлиб, оиласабатларни тўлалигича қамраб олди, оила-маҳалла муносабатларини янада ривожлантириди ва бойитди. Гап шундаки, Шарқда оила маданияти ёки тарбияси ҳақида гап кетганда, ҳеч қачон алоҳида оила тушунилган эмас. Оила, яъни Шарқона оила ҳамиша маҳалланинг узвий бир бўллаги, унинг ажралмас бир таркибий қисми деб англашган. Маҳалладан ажралиб қолган оила доимо танқид остига олиниб, уни маҳалла иш-юмушларига, маросимларига қайта фаол иштирок этишга даъват этилган. Маҳалла жамоаси ва оқсоқоллари гуруҳига қулоқ тутмаган, бебош ва нопок оиласалар кўпчилик талаби билан ҳатто бошқа ёққа бадарға қилиниб, маҳалладан четлаштирилгани ҳам тарихдан маълум.

Республикамиздаги ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий муносабатларни бошқариб турувчи демократик институтлардан бири бўлган оила институти шу ўтган йилларда жамиятдаги ижтимоий барқарорликни таъминловчи механизmlардан бири, жамият ҳаётини эркинлаштириш жараёнларининг пассив кузатувчиси эмас, балки тезлаштирувчиси, сиёсий тизимни янада ислоҳ қилувчи ислоҳотчиси вазифасини ўтай бошлади. Бироқ ушбу ижтимоий фаоллик ўз-ўзидан юзага келмади, албатта. Юқорида санаб ўтилган муҳим тарихий ҳужжатлар, дастурлар ва чора-тадбирлар билан бирга, кенг миқёсда олиб борилган моддий-маърифий ислоҳотлар оила маданий мұхитини ўзgartириб юборди, оила тарбиясига янгича маъно-мазмун бахш этди. Хусусан, 1991 йилда Тошкентда Алишер Навоий ҳайкали ва миллий боғ барпо этилиб, улуғ шоир ва мутафаккирга халқимиз эҳтиромининг ифода этилиши, 1992 йилда шоир Машраб таваллудининг 350 йиллиги, тасаввуфчи олим Баҳоуддин Нақшбанднинг 675 йиллигининг нишонланиши, 1993 йилда «Наврўз – умумхалқ байра-

ми» ҳақидаги қарорнинг эълон қилиниши, шунингдек, Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги, Бобур таваллудининг 510 йиллиги, Абдулла Қодирийнинг 100 йиллиги, Замахшарийнинг 920 йиллиги тантаналари фуқаролар онги-тафаккурини ўзгартириб, маданий мерос ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириб юборди. Улар номларининг абадийлаштирилиши, асарларининг чоп этилиши, улар ҳақидаги тарихий хотираларнинг эълон қилиниши маънавий меросимизга, ўтмиш улкан аждодларимиз хотирасига ҳурмат-эҳтиром, миллий ғурур-ифтихор туйғуларини уйғотди. Жумладан, Президентимиз Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида 1997 йил 29 августда сўзлаган «Баркамол авлод – келажак пойдевори» номли маърузасида Абдулла Қодирий қаҳрамонларидан бири тилида жаранглаган «Бу хона-дондан ҳеч ким норизо бўлиб кетган эмас», деб айтган сўзларини эслатиб, унда элимизга хос катта ҳаётий фалсафа мужассамлигини алоҳида таъкидлайди<sup>1</sup>. Ёки Баҳоуддин Нақшбанд таълимотидаги «Дил ба ёру даст ба кор» шиори ўз даври учун ҳам, ҳозирги кунларимиз учун ҳам илғор ғоя бўлиб ҳисобланиши тасаввуф таълимотига нисбатан ватандошларимиз қалбида эътиқод туйғуларини шакллантирди.

Гап маданий-маърифий ислоҳотларнинг жамиятни маънавий-ахлоқий жиҳатдан янгилаш жараёнидаги роли ҳақида борар экан, диний қадриятларга муносабат тубдан ўзгаргани, яъни бу соҳада ҳам улкан ишлар амалга оширилганлигини таъкидлаб ўтиш зарур бўлди. Маълумки, ўзбек хонадони ҳеч қачон ҳеч қайси даврда диний эътиқоддан айри ҳолда яшаган эмас. Тарихда яшаб ўтган барча алломаларимиз, файласуф ва ижодкорлар ислом таълимотини чуқур билиши билан фахрланганлар, пайғамбарлар, авлиёлар ва пири комил инсонларга ҳурмат бажо этганлар. Агар уларнинг оиласиий

<sup>1</sup> Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: 1997, 4-6.

шажарасига туташган нуқталар бўлса, фахр билан тарих китобларида қайд этганлар. Ҳар қандай миллий ўзбек оиласига хос бўлган чақалоқ қулоғига аzon айтиш, шаръий никоҳ ўқитиш, майитга жаноза ўқитиш ва фотиҳа зарурати, марҳумларни ёд этиш, Рамазон ва Қурбон ҳайитларида иштирок этиш каби одатлар халқимизнинг ислом динига меҳр-муҳаббати, имон-етиқоди на-мунаси сифатида ҳатто қатағонлар беҳад авж олган машъум йилларда ҳам яшаб келди. Характерли жойи шундаки, оила тарбиясига мазмунан ва моҳияттан сингиб кетган мусулмончилик қонун-қоидалари юксак событ эътиқодни вужудга келтирган, пок яшаб пок ишлашга ўргатган. «Энг муҳими, биз бу ишларни намойиш учун эмас, иймонимиз, эътиқодимиз амри билан адо этамиз. Демак, дин бизнинг қон-қонимизга, онгу шууримизга шу қадар теран сингиб кетганки, уни ҳеч қандай куч, ҳеч қандай ташвиқот билан чиқариб бўлмайди»<sup>1</sup>.

Бинобарин, халқ маънавий меросининг узвий бир қисми бўлган диний қадриятларнинг қайта тикланиши, Қуръон ва ҳадисларнинг, диний асар ва тўпламларнинг, ислом тарихи ва ҳуқуқшунослигига оид фундаментал китобларнинг нашр этилиши ва таржима қилиниши оила тарбиясидаги мавжуд кемтикликни тўлдириди, оиласи муносабатларда инсонпарварлик, эзгулик, поклик, тўғрилик, ўзаро дўстлик ва биродарлик ҳис-туйғуларини шакллантиришга ўзининг бетакрор ҳис-сасини қўша бошлади.

Мухтасар қилиб айтганда, мустақиллик шарофати билан олиб борилган кенг миқёсдаги маданий-маъри-фий ислоҳотларнинг оқибат-натижасида оила муҳити-да қуидаги каби янгича ижобий ўзгаришлар вужудга келди:

- аввало, республикамизнинг қайси ҳудудида яшаёт-ган бўлишидан қатъи назар, оила саводхонлиги кенга-

<sup>1</sup> Каримов И. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000, 7-б.

йиб, замонавий маъно-мазмун ҳамда моҳият касб этди. Бу ўринда, оила саводхонлигининг кўп асрлик бой таж-рибага эгалиги, айни ҷоғда, мустақиллик йилларида амалга оширилган ислоҳотлар туфайли у кенг мазмунга эга бўлган тушунчалардан бирига айланганлигини таъкидлаш мақсадга мувофиқдир. Масалан, мустақил ҳаётга қадам қўяётган ёшларнинг оила ва никоҳ масалаларидаги саводхонлиги, маънавият билан йўғрилган мулоқот ва чиройли муомала одоби, ота-она ибрати, оиладаги катта авлод вакиллари бўлган бобо ва момоларга муносабат, соғлом авлодни тарбиялаб, вояга етказиш каби ғоят муҳим масалалар ижтимоий саводхонликнинг яна бир ўзига хос шаклини талаб қилдики, бу оила саводхонлигини ташкил этди<sup>1</sup>. Оила муҳитидаги саводхонлик масаласи, айниқса, «Она ва бола» Давлат дастури доирасида кўп жиҳатлардан ўз ечимини топди ва топаётir:

- ўзига хос мураккаб ижтимоий муносабатлар маж-муасидан иборат оилавий бирликда жамиятда олиб бо-рилаётган маданий-маърифий ислоҳотларнинг таъсири ва роли бениҳоя катта бўлди, жамиятни маънавий-ах-лоқий жиҳатдан янгилаш жараёни оиладаги маданий му-носабатларга янгича мазмун, ранг, жило берди;

- ўз навбатида, оилавий бирликнинг янгича маъно-мазмунга эга бўлиши оилавий муносабатлар мадани-ятининг такомиллашувига олиб келди, натижада жа-мият тараққиёти, оила-никоҳ муносабатлари ҳамда ҳар бир оила аъзоларининг оила ва жамоада тутган ўрни, мавқеи, ўз масъулиятини англаб етиш, бир-бирини тўғ-ри тушуниши ва ҳурмат-эътибори ўзгарди, ижобий ху-сусиятлар касб этди;

- жамиятда ва ундаги табиий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий-маърифий муносабатларда оилавий таъсир яққолроқ намоён бўла бошлади. Яъни, миллий шаън-

<sup>1</sup> Каримова В. Оила мағкуравий тарбиянинг таъсир йўналишлари. // Фар-занд – азиз, она – мўътабар. Тўплам. - Тошкент: Ўзбекистон, 2001, 137-б.

шавкати, обрў-эътиборини юқори мартабага кўтариш ғоясининг оила заминида пайдо бўлиши ҳамда бу ғояга алоҳида аҳамият берила бошлиши кундалик ижтимоий-маънавий муносабатларда намоён бўлди, бу ўринда оммавий ахборот воситаларида эълон қилинаётган ижобий ўзгаришлар ҳақидаги мақолалалар фикримиз далилидир;

- оилавий маданиятнинг давомийлиги, изчиллиги, анъаналарини ифода этувчи оилавий сулолаларни аниқлаш, қон-қариндошлик муносабатларини тиклаш, уларни илмий тадқиқ этиш кучайди. Бу борада, айниқса, тарихий хотиранинг тикланиши, олис ва яқин ўтмишнинг қайта идрок этилиши, тарих ва тарихий сиймоларга муносабатнинг тубдан ўзгариши муҳим аҳамият касб этади. Чунончи, Темурийлар даврининг чинакамига кенг ўрганилиши, Темур ва Темурийзодалар, хусусан, Бобурийлар сулолалари тарихининг чуқур тадқиқ этилиши оила тарбиясининг нечоғлик муҳим жараён эканлигини яна бир бор тасдиқлади;

- баркамол авлод тарбиясида оила тарбиясининг ўзига хос бетакрор ўрни борлиги, айниқса, озод ва эркин, мустақил фикрловчи шахс тарбияси оиласдан бошланажаги янада яққолроқ намоён бўла бошлади. Масаланинг мураккаблиги шундаки, сиртдан қараганда анча консерватив кўринишда бўлган шарқона одоб-ахлоқ муносабатлари аслида мустақил фикрлашни рад этмаслиги тадқиқотларда эътироф этилди. Мустақиллик шарофати билан шарқона тарбияга хос барча ижобий жиҳатларни сақлаб қолган ҳолда Ғарб тарбия мактабининг илғор, ижобий анъаналари ҳам инобатга олина бошлади, бу эса, оиласда миллий истиқлол ғояларини фарзандларга сингдиришда муҳим роль ўйнади.

Бу жараён саломатликка зиён етказувчи, исталмаган ҳомиладорликнинг олдини олиш ва туғиши ёшидагиларни ёппасига соғломлаштириш ҳисобига юз берди, нати-

жада соғлом чақалоқлар туғилиши даражасининг кес-кин ошишига ёрдам берди.

2014 йилнинг «Соғлом бола йили» деб номланиши ҳар томонлама баркамол авлодни вояга етказиш Юрт-бошимиз раҳнамолигидаги давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши эканлиги ва бу изчиллик билан амалиётга жорий этилаётганини яна бир бор намоён этди. Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституяси қабул қилинганлигининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимда устувор вазифа сифатида халқимиз саломатлигини муҳофаза қилиш, соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш ва самарасини ошириш, профилактика ишларини кучайтириш бўйича бажарган ишларга алоҳида урғу қаратиб, таҳлил қилиб берди. Жумладан, маърузада туғруқ ёшидаги 7 миллион аёл ҳамда 7 миллион 300 минг нафар бола тиббий кўрикдан ўtkazилганлиги, 195 минг нафар ёлғиз қариялар, ногирон ва пенсионерларга малакали тиббий ёрдам кўрсатилганлиги таъкидланган эди.

Ҳозирги даврда социологлар аҳолиси соғлом мамлакатлар рўйхатини тузиб чиқди. Унга кўра, сингапурликлар дунёдаги энг соғлом одамлар бўлиб чиқди. Иккинчи ўринни италияликлар, учинчи ўринни эса, австралияликлар эгаллади. Шунингдек, биринчи ўнталиқдан Швейцария, Япония, Истроил, Испания, Нидерландия, Швеция ва Германия аҳолиси ҳам ўрин олди. Рейтингни тузиш пайтида эксперtlар аҳолининг яаш давомийлигини, болалар ўлими даражасини, тамаки ва алкоголь истеъмолини, ортиқча вазнга ва юқори қон босимига эга аҳоли улушкини инобатга олди. Тадқиқот натижаларига кўра, Мозамбик, Чад, Лесото ва Свазиленд аҳолисининг саломатлиги энг ёмон кўрсаткичга эга эканлиги маълум бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра 2005-2013 йиллар мобайнида ўлим ҳолати мамлакатимиз ҳудудлари бўйича қуйидагича кўрсаткичлар қайд этилган:

## Ўлим ҳолати<sup>1</sup>

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
<b>Ўзбекистон Республикаси</b>	<b>140 585</b>	<b>139 622</b>	<b>137 430</b>	<b>138 792</b>	<b>133 610</b>	<b>138 411</b>	<b>143 253</b>	<b>145 988</b>	<b>145 672</b>
шу жумладан:									
Қарақалпоғистон Республикаси	9199	8594	8438	8610	8172	8342	8184	8208	8134
Андижон	12213	12519	12481	12576	12135	12862	13933	14160	14188
Бухоро	6864	7109	6982	7189	6923	7383	7521	7486	7662
Жиззах	4459	4431	4550	4566	4533	4440	4554	4746	4895
Қашқадарё	9938	10111	10222	10208	9990	10271	10895	11010	11044
Навоий	4328	4190	4127	4095	4005	3984	4107	4153	4103
Наманган	10210	10146	10022	10153	9695	10553	11174	11551	11407
Самарқанд	14469	14193	14486	14377	13771	14262	14605	15002	15227
Сурхондарё	8529	8266	7972	7949	8130	8446	9023	9309	9503
Сирдарё	3716	3790	3541	3531	3397	3449	3465	3645	3648
Тошкент	16771	16261	15651	15300	14800	15385	15455	15990	15809
Фарғона	14941	14911	15025	15703	15166	15870	16708	16824	16696
Хоразм	6671	6923	6924	7298	6871	7022	7084	7675	7269
Тошкент шаҳри	18547	18178	17009	17237	16022	16142	16545	16229	16087

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда оналар ўлими 3,1 баробар, гўдаклар ўлими 3,2 баробар камайди. «Она ва бола скрининги» дастури амалга оширилиши натижасида туғма нуқсонли болалар туғилиши 2000 йилдан бўён 1,8 марта камайди. Бугунги кунда мамлакатимиз болаларининг 92 фоизи ривожланиш кўрсаткичлари бўйича Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти стандартларига тўла мос келади. «Save the children» халқаро ташки-

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари [www.stat.uz](http://www.stat.uz)

лоти рейтингига кўра, Ўзбекистон дунёдаги болалар саломатлиги тўғрисида энг кўп ғамхўрлик кўрсатадиган ўнта мамлакат қаторидан жой олди. Албатта, бу каби қувончли ва фахрланса арзийдиган ютуқларимизни кўплаб келтириш мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, мазкур маъruzada келтирилишича, 2013 йил мобайнида мамлакатимиз бўйича 311 миллиард сўмлик бюджет маблағи ҳисобидан 146 та замонавий тиббиёт муассасаси фойдаланишга топширилган. Жумладан, Андижон вилояти кўп тармоқли тиббиёт марказида янги даволаш корпуси ва диагностика бўлими, болалар касалликлари санаторийси барпо этилди. Қашқадарё вилоятининг Чироқчи тумани тиббиёт бирлашмаси, Сурхондарё вилоятида кўп тармоқли болалар ва катталар тиббиёт марказлари, Фарғона вилоятининг Ўзбекистон ва Қўштепа туманлари тиббиёт бирлашмалари ва бошқа ўнлаб касалхоналар тубдан реконструкция қилинди.

Шу билан бирга, Тошкент педиатрия тиббиёт институти клиникасида ҳамда Республика педиатрия ихтиослашган илмий-амалий тиббиёт марказида янги жарроҳлик корпуслари ишга туширилди. Албатта, юритимизда педиатрия хизмати тобора такомиллаштирилиб, репродуктив саломатликни муҳофаза қилиш, самарали перинатал ёрдам, чақалоқларнинг бирламчи реанимацияси, болалар касалликларини даволашга оид дастурлар муваффақиятли амалга оширилмоқда. Республикаизда МДҲ мамлакатлари орасида биринчи бўлиб «Она ва бола скрининги» Давлат дастурининг ҳаётга татбиқ этилаётганлиги даволаш муассасаларини энг замонавий ускуна ва жиҳозлар, дори-дармон ҳамда препаратлар билан таъминлаш ирсий, туғма хасталикларнинг олдини олишда муҳим омил бўлмоқда.

«Ўзбекистонда ҳатто глобал инқизорзлар даврида ҳам аҳолининг саломатлик кўрсаткичлари муттасил ошиб, умр кўриш давомийлиги юксалмоқда. Ўзбекистон бу

билин ҳақли равишда фахрланса арзийди», дейди Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти Бишкек директори Маргарет Чен пойтахтимизда бўлиб ўтган «Ўзбекистонда она ва бола саломатлигини муҳофаза қилишнинг миллий модели: «Соғлом она – соғлом бола» мавзуидаги халқаро симпозиумнинг очилиш маросимидаги нутқида. Бу каби эътирофларни кўплаб келтириш мумкин. Энг қувончлиси, Ўзбекистон оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тажрибаси бўйича етакчи мамлакатлар орасида юқори кўрсаткичларни қўлга киритган, наомуна олса арзийдиган давлат сифатида халқаро даражада мунособ баҳоланди.

XXI аср – оила муаммоларини ижобий ҳал этиш, соғлом авлод тарбиясини тўғри йўлга қўйиш борасида ҳам ўзаро ҳамкорликлар ва халқаро ҳамкорликлар сари дадил қадам қўйиш аспи бўлди. Жумладан, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш давлат дастуридан келиб чиқсан ҳолда айрим долзарб йўналишлар бўйича бир қатор халқаро жамоалар, жумладан, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, БМТнинг Болалар жамғармаси ва Аҳолишунослик жамғармаси, АҚШ ва Япониянинг халқаро ривожланиш агентликлари, Германиянинг Техник ҳамжамиятлик ташкилоти ва бошқа халқаро бирлашмалар билан алоҳида дастурлар тузилиб, босқичмабосқич республикамиз ҳаётига жорий этилмоқда.

Жаҳондаги мавжуд тарихий тажрибанинг кўрсатишича, жамият ҳаётидаги барча муҳим масалаларни пировард натижада иқтисодиёт, яъни моддий бойликлар ишлаб чиқариш ҳал этади. Иқтисодий асослари мустаҳкам бўлган, саноати ривож топган жамият – илғор ва бой жамият ҳисобланиши табиийдир. Гап шундаки, жамиятнинг иқтисодий тараққиёти, бу борада муайян қонун-қоидаларнинг ишлаб чиқилганлиги ҳамда уларга оғишмай риоя этилиши оила тарбиясига кучли таъсир этувчи омиллардандир. Айни чоғда, соғлом турмуш тарзи, соғлом авлод тарбияси инсон яшаётган ижтимоий-

табиий муҳитга бевосита боғлиқдир. Чунки инсоннинг муайян оиласидар муносабатлар ўрнатишига, фаровон ҳаёт кечиришга, соғ-саломат, эмин-эркин яшашига уни ўраб турган ташқи муҳитнинг таъсири ғоят каттадир. Бироқ атроф-муҳитга инсон кашфиётлари маҳсулни бўлган техника инқилобининг технологик таъсири ҳам шу қадар катта эканлигини унутиб бўлмайди. Бинобарин, тоза, мусаффо ижтимоий муҳит ҳам соғлом авлодни тарбиялашнинг бирламчи шартларидандир.

Ҳозирги пайтда ялпи ядро уруши хавфи камайганига қарамай, экологик, биогенетик бузилишлар хавфи ҳамон сақланиб турибди. Табиатга турли салбий таъсир этиш кўринишлари ва шакллари: антропоген, антротехноген, антропогенетик, антрополитик ва бошқа сунъий таъсир йўналишларининг комплекс характеристери турли минтақалардаги вазият ва ахволни оғирлаштириши кузатилмоқда. Бу эса, инсон саломатлиги ёмонлашувига жиддий таъсир этмоқда. Ҳолбуки, инсон саломатлиги ҳам, табиат мусаффолиги ҳам энг қимматли миллий бойлиқдир. «Шуни унутмайликки, – дейди Президентимиз, – дунёда ҳар бир онгли инсон, миллатидан қатъи назар, ўз зурриёти, насл-насаби соғлом бўлишини истайди. Лекин маънавий соғлом бўлган миллатгина соғлом авлодни тарбиялай олади»<sup>1</sup>. Бинобарин, мамлакатимизда маънавий-маърифий ислоҳотларни янада чуқурлаштиришга киришилгани, соғлом авлод тарбиясида маданий-маърифий меросимиз ўрни, таъсири ғоят муҳимлигининг кенг жамоатчилик томонидан қайта-қайта эътироф этилаётганлиги қувонарлидир. Маълумки, БМТ Бош Ассамблеяси 1993 йилнинг 20 сентябридаги ийғилишда ҳар йилнинг 15 май кунини Халқаро оила куни сифатида нишонлаш тўғрисида қарор қабул қилди. Шунингдек, 1994 йил Халқаро оила йили деб эълон қилинди.

<sup>1</sup> Каримов И. Соғлом авлод тарбияси – барчамизнинг муқаддас инсоний бурчимиз // Тафаккур, 2000, 2-сон, 16-6.

БМТ томонидан эълон қилинган оила масаласида-  
ги умумий ва асосий муаммолар қуидагилардан ибо-  
ратдир:

- жинсий тенглик;
- меҳнат фаолиятида аёлларнинг тенг иштироки;
- бола тарбиясида ота-она масъулиятининг баравар-  
лиги;
- ночор, кам таъминланган, муҳтоҷ оиласаларга доимий  
ғамхўрликни амалга оширишга диққатни қаратиш.

Ҳозирги кунда республикамиизда 7 миллиондан ортиқ  
оиласалар мавжуд.

Биз ҳам ўз тадқиқотимизда бозор иқтисодиёти ша-  
роитида республикамиизда амалга оширилаётган исло-  
ҳотларнинг оила тарбиясига таъсири масаласига диқ-  
қатимизни қаратдик.

Тадқиқот мавзуси сифатида мустақиллик йилларида  
оиласаларда фарзандларнинг тадбиркорлик ишлари би-  
лан шуғулланишлари, билим ва тажриба олиш мақсади-  
да хорижий давлатларга сафарлар уюштириш, интернет  
тармоғидан фойдалана олиш, маҳалла ва меҳнат жа-  
моалари ҳаётида иштирок этишлари, маҳаллий ҳоки-  
мият фаолиятига ўз муносабатларини билдира олиш-  
лик кабилар танлаб олинди.

Тадқиқот обьекти сифатида 2004 йилнинг март-ап-  
рель ойларида Фарғона шаҳри Навбаҳор, Турон, Наврӯз  
маҳаллаларида 285 нафар (кейинчалик № 1 обьект деб  
аталади), Тошлоқ тумани Яққатут қишлоғининг Ёшлар,  
Чорлар, Сувлар маҳаллаларида (№ 2 обьект) 233 нафар,  
Қўқон шаҳридаги Усталар, Тадбиркорлар маҳаллаларида  
(№ 3 обьект) 262 нафар респондентлар танлаб олин-  
ди. Уларнинг ёшлари 17-35 ни ташкил этиб, фаолияти  
ўрганилганда қуидагилар аниқланди:

Натижалар таҳлили шуни кўрсатадики, тадбиркорлик  
 билан шуғулланиш ҳар уч обьектдаги 17-24 ёшдагилар  
кўпроқ рағбат кўрсатган бўлсалар, 25-30 ёшдагилар ора-  
сида № 1 обьектида фақат 10 та, № 2 ва № 3 обьект-

лар эса, энг юқори күрсаткични эгаллайди (61 ҳамда 54 та), ёши 31-35 да бўлганлар орасида эса № 1 да 57 та, № 2 ва № 3 обьектлар паст кўрсаткичга эга эканлиги ўрганилди.

Хорижий мамлакатларда билим ва малакага эга бўлишни истовчилар орасида 17-24 ёшда бўлганлар кўп иштиёқ билдирган бўлсалар, унга «Умид» жамғармаси орқали эришмоқчи бўлганлар сони № 1-62 та, № 2-71, № 3-48 тани ташкил этади.

Корхона (ташкилот) ёки хусусий йўл билан боришга истак билдирганлар орасида эса, ёши 25-35 да бўлганлар кўпчиликни ташкил этадилар.

Интернет тармоғидан маълумотга эга бўлишга интилиш шаҳарларда 25-30 ёшдагилар орасида юқори бўлса, (№ 1-23, № 3-2) бу кўрсаткич қишлоқда 31-35 ёшдагиларда кўпчиликни ташкил этади (№ 2-20).

Ташвишланарли томони, бу тизимдан 17-25 ёшдагилар вақт ўтказиш учун фойдаланар эканлар.

25-30 ёшлилар эса, интернет тизимидан фойдаланишни шароит тақозо этганлигини тушуниб етганлар.

Маҳаллада ўтказилаётган маънавий-маърифий тадбирларда қатнашишлари сўралганда, № 1, № 2 ва № 3 обьектларда ёши ўсиб боргани сари фаолликдан кўра, вақти-вақти билан қатнашиб туришни маъқул кўрмоқдалар, қатнашмайдиганлар эса, 17-24 ёшдагилар орасида кўпчиликни ташкил этмоқда.

Маҳаллий ҳокимият фаолиятига танқидий, қисман танқидий муносабат ҳар уч обьектда ҳам 25-30 ёшлилар орасида салмоқли ўринни эгаллайди, аксинча, ижобий муносабатда бўлганлар сони 31-35 ёшдагилар орасида кўпчиликни ташкил этмоқда.

Оила аъзоларининг маънавий камол топишида китобхонликнинг ўрни катта, албатта. Шу мақсадда Фарғона шаҳри маҳаллалари ҳамда Қува туманидаги Қуш-кичик қишлоғида маҳаллалар, жами 136 та хонадонда оила кутубхонаси мавжудлиги ўрганилди. Бу қуйидаги жадвалда кўринади:

Маълумотлардан кўриниб турибдики, ҳар икки обьектда ҳам бадий, тарихий ҳамда болалар адабиётларига қизиқиш катта. Қанчалик зарур бўлмасин, сиёсий, иқтисодий адабиётлар мураккаблиги туфайли қизиқишни пасайтириб юбораётган бўлиши мумкин. Шунинг учун сиёсий, иқтисодий ўқишлар жамоа бўлиб, ўқув юртлари ҳамда мутахассислар билан ҳамкорликда ташкил этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

### **3.3. Баркамол авлод – оила тарбиясининг мақсади**

Ўзбекистонда амалга оширилаётган маънавий-маърифий ислоҳотлар баркамол авлодни тарбиялаш ва янгича мустақил тафаккур тарзини шакллантиришда ўзига хос ўрин тутмоқда. Айни вақтда биз дунёни янгича кўз билан кўриб, янгича, мустақил тафаккур билан идрок этаяпмиз. Буғунги кунда ҳар бир шахс ижтимоий жараёнларни ўзида мужассам этувчи куч сифатида маънавий, маданий, маърифий эҳтиёжлар ва миллий манфаатларни теран англай оладиган, миллий ғоя ва жамиятимиз мафкурасини онги ва қалбига сингдира олган янгича тафаккурга эга бўлиб бормоқда.

Ҳозирги кунда «Комил инсон», «Баркамол авлод» тушунчалари алоҳида мазмун касб этади. Мустақил Ўзбекистон шароитида «Баркамол авлод» деганда қандай авлодни тушунамиз? Мамлакатимиз келажагини, миллий юксалишимизни белгилайдиган авлод қандай сифатларга эга бўлиши лозим? Шу ўринда таъкидлаш керакки, Ўзбекистон мустақиллигига, юртимизда яшаётган барча фуқоролар учун муносиб ҳаёт шароитини яратишига қаратилган барча ислоҳотларнинг самарасини йўқ қилишга, юртимизда қарор топган тинч-осуда ҳаётни издан чиқаришга ҳаракат қилаётган кучлар бор экан, «одамларнинг онги ва тафаккури учун кураш ҳал қилув-

чи аҳамият касб этаётган бир вазифа» сақланиб қолмоқ-да экан, бугунги кунда комил авлод, аввало, ана шу ички ва ташқи таҳдидларга тўсиқ бўлишга қодир, маънавий жиҳатдан мукаммал, ўзлигини анлаган, иймон-эътиқоди мустаҳкам, муқаддас қадриятларни ўзига сингдирган, иродаси бақувват бўлмоғи керак. Бундай фазилатларга эга бўлмоқ учун инсоннинг иродасини тоблайдиган, эътиқодини мустаҳкамлайдиган ажододларимизнинг маънавий меросидан ўз ўрнида самарали фойдаланиш асосида авлод тарбиясини йўлга қўйиш зарур.

Баркамол авлодни шакллантириш инсоннинг ақлий, жисмоний, маънавий, ахлоқий жиҳатдан етуклиги, Ватан тараққиёти, эл-юрт фаровонлиги учун жон кўйдириши, эзгу ғоя ва ниятлар билан бунёдкорлик ва яратувчанлик фазилатлари мажмуини англатади. «Биз фарзандларимизнинг нафақат жисмоний ва маънавий соғлом ўсиши, балки уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган, уйғун ривожланган бўлиб, XXI аср талаблари га тўлиқ жавоб берадиган баркамол авлод бўлиб вояга этиши учун зарур барча имконият ва шароитларни яратишни ўз олдимиизга мақсад қилиб қўйганмиз»<sup>1</sup> – деган эди Президентимиз И.А. Каримов.

Таниқли файласуф олим, академик Эркин Юсупов миллий тарбиянинг ўзига хос жиҳатларини қўйидагича кўрсатган эди:

- миллий тарбияда юксак ахлоқий фазилатларни шакллантириш;
- ёшларга миллий мерос ва қадриятларни ўргатиш;
- кишиларнинг ҳалол меҳнат қилишга, ишбилармонлик ва тадбиркорликка ихлосмандлигини ошириш;
- ёшларда миллий ғурур туйғусини тарбиялаш;
- таълим ва тарбиянинг узвийлигини таъминлаш.

Олимнинг фикрича, миллий тарбиянинг бу хусусиятлари замонавий таълим тизими билан муштарак бўлган

<sup>1</sup> Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтириш. – Тошкент: Ўзбекистон. 2010. – 74-б.

тақдирдагина, самарали натика беради. Бұжараён бугунғи кунда дунё мамлакатлари тараққиёт эволюцияси, унга таъсир қиласынан технологик жараёнлар, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-мағкуравий жараёнларнинг глобаллашуви билан ҳам узвий алоқадорликда ке-чади. «Бугун, – деган эди И.А. Каримов – замон шиддат билан ўзгарайпти, унга ҳамқадам бўлиб яшаш ва ишлаш керак. бунинг учун эса аввало, интеллект, ақл-заковат керак».

Интеллект, ақл-заковатнинг кучи, муайян шахснинг билиш иқтидори глобаллашув жараёнида цивилизациялар-аро таъсир моҳиятини англай олишда кўринади. Демак, ёшларимизнинг мустақил фикри ва дунёқараси шаклла-нишига қўмаклашиш, ҳаётда ўз позицияси ва ёндашуви-ни билиб олишга ёрдамлашиш, уларни онгли ва билим-ли қилиб тарбиялаш, ён-атрофдаги воқеаларга бепарво бўлмаслик, дахлдорлик туйғуси билан яшашга ўргатиш, бугунги кундаги энг муҳим вазифадир. Фақат ана шу йўл билангина келажагимиз бунёдкорлари бўлган баркамол авлодни тарбиялаймиз.

Шунинг учун ҳам истиқололимизнинг дастлабки йил-лариданоқ маънавият, ёшлар тарбияси, баркамол авлод, комил инсонни шакллантириш масалалари давлат сиё-сатининг устувор йўналишлари қилиб белгиланди. Чун-ки, ҳар қандай давлатнинг, ҳар қандай жамиятнинг кела-жаги, унинг тараққиёти, жаҳонда ўз ўрнига эга бўлиши масалалари унинг ёшларининг билими, салоҳияти, дунё-қараси, маънавиятига тўғридан-тўғри боғлиқдир. Дав-латимиз раҳбари И.А. Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» номли китобида комил инсон тарбия-сига кенг тўхталиб, қўйидагиларни таъкидлайди: «Ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсо-лида, аввало, шахсни кўриши зарур. Ана шу талабдан келиб чиқсан ҳолда, фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш – таълим-тарбия

соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим, деб қабул қилишимиз керак».<sup>1</sup> Ўз тақдири ва келажаги учун қайғурувчи ҳар қандай жамият, ҳар қандай мамлакат ёшларга муносабат масаласида уларнинг ҳаётини маънавий бой, сермазмун қилиш, ҳар томонлама етук, баркамол инсон бўлиб етишишидан манфаатдордир. Шунинг учун ёшларнинг жисмоний, маънавий ва интеллектуал қобилияtlарини намоён қила олишлари учун кенг имкониятлар яратиб берилмоқда. Ёшларимизнинг маънавий баркамол, шарқона одоб-ахлоқли, фаол, масъулиятли, она-Ватанга садоқатли бўлиб етишиши жамият, давлат тақдири учун ғоят муҳимdir.

Инсон ҳамиша эзгуликка, маънавий юксакликка инилиб келган, баъмани, гўзал ҳаёт кечиришга, келажак авлодларга ўзидан яхши ном, ҳаётбаҳш қадриятлар қолдиришга интилган. Биз олдимизга демократик жамият қуриш, биздан озод ва обод Ватан қолсин, деган шиорлар қўйган эканмиз, бу буюк мақсадларга эришишнинг бош омили – комил инсонларни вояга етказишdir<sup>2</sup>. Маънавият ва маърифат соҳасидаги вазифаларимиз ана шу эзгу мақсадни амалга оширишга даъват этилган. Маънавий баркамол инсон тарбияси биз учун ҳам миллий, ҳам умумбашарий аҳамият касб этади, бу масала умумдавлат миқёсидаги кечикириб бўлмайдиган вазифадир.

Маънавий баркамол инсон тушунчасининг мазмун-моҳиятини ёшларни тўғриликка, ҳалолликка, покликка, ватанпарварлик ва инсонпарварликка, эзгуликка, юксак ахлоқлиликка йўллаш ташкил этади. Инсоният тарихи шундан далолат берадики, иймон-эътиқоди, ахлоқий фазилатлари, маънавияти кучли, миллий масъулият туйғуси қалбида жўшиб турган, маънавий баркамол инсонларга эга давлатнинггина мустақиллиги абадий

<sup>1</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., «Маънавият», 2008, 61–62-бетлар.

<sup>2</sup> Улуғжонов Н., Юнусова М., Убайдуллаев Ў. Маънавият – инсон кўрки. Андижон; 2007. 108-бет

бўлади ва барқарор ривожлана олади, жаҳон цивилизациясига ўзининг муносиб ҳиссасини қўша олади. Бошқача қилиб айтганда, маънан баркамол, жисмонан соғлом, ўз тарихини, кимнинг авлодлари эканлигини билган инсонгина ўз халқи, ўз Ватанини юксакликка кўтара олади. Шундан келиб чиқиб, бизнинг асосий вазифамиз маънан баркамол – соғлом авлодни тарбиялаш, ўзбек халқи жаҳон майдонида кечагина тасодифан пайдо бўлган давлат эмаслигини, маънавий меросимиз, маданий бойликларимиз, кўхна тарихий ёдгорликларимиз ҳақиқатан ҳам bemisл, дунёда тенги йўқ эканлигини ёшларимизга етказа олишдир. Президентимиз таъкидлаб ўтганидек, биз соғлом авлодни тарбиялаб, вояга етказишимиш керак. Соғлом киши деганда фақат жисмоний соғломликни эмас, балки шарқона одоб-ахлоқ ва умумбашарий ғоялар руҳида камол топган инсонни тушунамиш.

Маънавий баркамоллик инсоннинг дунёқарashi, эътиқоди, руҳияти, хулқ-атвор нормалари, ахлоқ-одоби билан ажралиб туради. Комил инсон халқ тақдири, Ватан фаровонлиги ва барқарорлигига бефарқ қарамайди. У илмий ва амалий фаолияти, ўй-фикрларини ҳамиша халқининг тинч-тотув яшашига қаратади. Бугунги кундаги асосий вазифамиз ҳам айнан шундай етук шахсларни тарбиялашга қаратилгандир. Президентимиз Ислом Каримов таъбири билан айтганда: «...биз ўз ҳақ-хуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айни замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган, эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак»<sup>1</sup>.

Маънавий баркамол инсон мансаб, шон-шуҳрат кетидан қувмайди, қийинчиликларга дуч келганда, қад-

<sup>1</sup> Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999 й. 17-бет.

ди букилмайди, сабр-бардошли, ташаббускор, ҳар соҳада бошқаларга намуна бўлади. Ўз халқи тарихи, қадриятлари, тили, тақдиди, мустақилликни ҳурмат қилмайдиган инсонларни комил инсон деб бўлмайди ва бундай инсонлардан Ватани фаровонлиги, давлат равнақи учун ҳеч қандай наф тегмайди. XIII асрда яшаган тасаввуф илми намоёндаси Азизиддин Насафий «Инсони комил» номли асарида шундай ёзади: – «Билгилки, комил инсон деб шариат, тариқат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айтайин: билгилки, комил инсон шундай инсондирки, унда қуидаги тўрт нарса камолотга етган бўлсун: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф»<sup>1</sup>.

Жамиятимиз баркамол инсон шаклланишига нечоғлик ижобий таъсир қилса, баркамол инсон ҳам жамият тараққиётига шунчалик самарали таъсир кўрсатади. Жамиятдаги эркин муҳит, инсон талант ва қобилиятларини ривожлантириш имкониятлари, унинг конституцион, қонуний ҳуқуқларини амалда кафолатлаш баркамол инсонни шакллантиришнинг энг муҳим ва зарурий омилидир. Бундай омиллар бўлмаган жойда маънавий баркамол инсон етишиб чиқиши мумкин эмас. Шу боис республикамида маънан баркамол инсонни тарбиялашга қаратилган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-маърифий тадбирлар давлат сиёсати даражасига кўтарилиган ва демократик давлат, фуқаролик жамияти барпо этишнинг устувор йўналиши сифатида белгиланган. «Қаердаки, бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзи-бўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча – қаерда ҳушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл-идрок ва тафак-

<sup>1</sup> Улуғжонов Н., Юнусова М., Убайдуллаев Ў. Маънавият – инсон кўрки. – Андикон, 2007. 41-бет.

кур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади»<sup>1</sup> – деган эди Президентимиз.

Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса, кўзланган олий мақсад – озод ва обод жамиятни барпо этувчи баркамол авлод тарбиясини тўлиқ амалга ошириб бўлмайди. Шу боис, ёш авлодни ҳар жиҳатдан комил қилиб тарбиялаш, уларнинг замонавий илм сирларини ўрганишлари учун барча шароитларни яратиб бериш давлат сиёсатининг устувор соҳасига айланди. Бу борада таълим тизимини ислоҳ қилиш, жамоат ва нодавлат ташкилотлари, энг аввало, жамиятнинг муҳим бўғини бўлган оиланинг олдига ёшларни ҳар жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялаш вазифаси қўйилди. Ўтган йиллар давомида ёшларга оид давлат сиёсатида белгилаб олинган принципларга мувофиқ ёш авлод тарбиясининг маромида кечишини таъминлаш мақсадида оила, маҳалла ва таълим муассасаларининг ҳамкорликда иш олиб боришларига барча шароитлар яратилди ва бу тизимнинг самарадорлигини ошириш учун давлат томонидан тегишли ҳуқуқий, моддий-техник база мустаҳкамланди.

Бугунги кунда ҳам хориж эксперплари Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилиш принциплари ва ёндашувларини тўла-тўкис қўллаб-қувватламоқдалар. Шу билан бирга, мамлакатимизда баркамол авлодни тарбиялаш масалалари кенг жамоатчилик ва бутун халқнинг иштирокини ҳамда қўллаб-қувватлашини талаб қиласидиган умуммиллий вазифа эканлиги қайд этилмоқда. Бу муҳим стратегик вазифани ҳал этиш бугунги кунда оила, маҳалла ва таълим муассасаларининг биргалиқда самарали иш юритишига кўп жиҳатдан боғлиқ. Аввало, фарзандларимизнинг дунёқарashi, маънавий фазилатлари ва фуқаролик позициясини, ота-она ва катталарга, оилавий анъаналарга, миллий урф-одатларга ҳамда умуминсоний қадриятларга ҳурмат туйғусини шакллантиришда оила-

<sup>1</sup> Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият. 2008 й. 116-бет

нинг роли ва аҳамияти ниҳоятда бебаҳодир. Маълумки, маҳалла фуқаролик жамияти институтларининг бир шакли сифатида бугунги кунда миллий-маънавий қадриятлар ўчоғига айланган. Шу боисдан ҳам бугун ёшларнинг маънавий ва ҳуқуқий онгини ривожлантиришда маҳалланинг салоҳияти тобора кучайиб бормоқда. Дарҳақиқат, таълим муассасаларида фарзандларимизнинг ўқиши ва ўз иқтидорларини ҳар томонлама ривожлантириши учун барча шарт-шароитлар яратилган.

Давлат тараққиётида малакали кадр, юксак заковатли мутахассисларнинг ўрни беқиёс ҳисобланади. Шу боисдан ҳам, истиқолимизнинг дастлабки кунлариданоқ, таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, баркамол авлодни муносиб тарбиялаш устувор вазифалардан бири этиб белгиланди. Бу эса, ўз ўрнида, таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатмоқда. «Соғлом бола йили» Давлат дастурида ҳам таълим тизимини янада такомиллаштириш назарда тутилгани ҳам эътиборга молиқдир. Масалан, унда бошланғич синфларда ўқитиш сифатини янада яхшилаш мақсадида 1 – 4 синф ўқувчилари учун ўқув дастурлари ва дарсликларнинг қайта кўриб чиқилиши, шунингдек, ўқитувчилар учун тегишли услубий қўлланмалар ишлаб чиқилиши назарда тутилганлиги, 2014 – 2015 ўқув йилида 2,6 миллион ўқувчи 575 номдаги 25 миллион нусха дарслик ва ўқув-услубий қўлланмалар билан таъминланиши, «Миллий умумтаълим электрон кутубхона» лойиҳасининг амалга оширилиши белгиланганини келажакда болаларимизнинг интеллектуал ривожланишига янада кучли туртки беради. Бизга ҳаёт тажрибасидан маълумки, ҳеч қачон бошланғич синф ўқувчиларини қўллаб-қувватлашга бугунгидек эътибор қаратилмаган. Бундай ғамхўрлик Давлат дастурида ҳам ўз ифодасини топганлиги, жумладан, 2014 йилда 500 мингдан ортиқ 2-синф ўқувчиларига чет тиллар бўйича мультимедиали иловали дарсликлар бепул берилиши катта олижаноблик, ғамхўрлик ва эъзоз, десам, айни ҳақиқат. Ушбу

Дастур айни пайтда жамиятда ўқитувчилик касбининг нуфузига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Зеро, ёш авлоднинг истиқлол ғоялари асосида тарбияланиб, улуғ аждодларимизга муносиб тарзда вояга етишлари, энг аввало, ўқитувчи бераётган сабоқ, унинг изланиш ва интилишига ҳам бевосита боғлиқ. Жонкуяр, билимдон, юксак ақлзаковатли мутахассислар эса, соҳа ривожига улкан ҳисса қўшишлари турган гап. Шунга кўра, энди ўқитувчилар ўз қобилияtlарини тўла ишга солиб, касбий маҳоратларини янада такомиллаштирадилар. Бунинг учун эса, барча имкониятлар бор, шароитлар етарли.

Мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, мусиқа ва болалар спорт мактаблари, болалар ижодиёти марказлари, академик лицейлар, касбхунар коллажлари ва олий ўқув юртлари мустаҳкам ўқув-моддий базага эга: улар замонавий жиҳозлар, таълим беришнинг техник воситалари билан таъминланган, стадионлар ва спорт майдонлари, сузиш ҳавзалари ва бошқаларга эга. Миллионлаб йигит-қизлар бугунги кунда ўқиш билан бирга спорт, бадиий ҳаваскорлик, хорижий тилларни ўрганиш билан муваффақиятли шуғулланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов ташаббуси билан 1998 йил – «Оила йили», 1999 йил – «Аёллар йили», 2000 йил – «Соғлом авлод йили», 2001 йил – «Оналар ва болалар йили», 2002 йил – «Қарияларни қадрлаш йили», 2008 йил – «Ёшлар йили», 2009 йил – «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги» деб эълон қилинди. Хукумат томонидан ҳар йили тегишли Давлат дастурлари қабул қилиниб, событқадамлик билан амалга оширилиб келинмоқда. 2010 йилнинг «Баркамол авлод йили» деб белгиланиши муносабати билан олимлар зиммасига ҳам янгидан-янги вазифалар юклатилди. Айни шу маънода, «Баркамол авлод йили» Давлат дастури ишлаб чиқилди ва унда давлатимиз раҳбари Ислом Каримов «Соғлом ва баркамол авлодни тарбиялашда жамиятимизнинг мухим,

мен айтган бўлардимки, ҳал қилувчи бўғин бўлмиш оила-га алоҳида эътибор бериш ва уни ҳар томонлама асраб-авайлаш тадбирларини бўлажак дастурнинг узвий қисми сифатида кўришимиз зарур»<sup>1</sup>, деб таъкидлаган ҳолда мазкур масалага алоҳида эътибор қаратди.

Оилавий таълим-тарбия масалалари ҳам ана шу вазифалар қаторига киради. Шу маънода, оила масалалари-га тўғри муносабатда бўлиб, уни мустаҳкамлаш учун илмий асосланган таклифлар бериш долзарб масалалардан ҳисобланади. Зеро, баркамол авлодни тарбиялаб, вояга етказиш дунёдаги мавжуд барча миллат ва халқларнинг азалий орзуси бўлган. Қандай чора-тадбир кўрилса, туғиладиган фарзанд соғлом, ақлли-хушли, тўрт мучаси соғ, ҳам жисмоний, ҳам маънавий етук, зеҳни ўткир, иқтидорли, бир сўз билан айтганда, баркамол болалар бўлиб етишади, деган савол ҳамма тарихий даврларда олиму уламолар фикрини банд этган. Бу ўринда «баркамол» сўзи ҳам жисмоний, ҳам маънавий етук фарзандларни шакллантириш мазмунини англатиб, ғоят муҳим ижтимоий вазифани бажаришга даъват этилганини пайқаш қийин эмас. Яъни, баркамол авлод – бизнинг эртанги порлоқ кунимиз, эл-юрт келажаги, тараққиёт пойдеворидир. Бинобарин, ҳар жиҳатдан соғлом, бенуқсон, иқтидорли авлодни вояга етказиш – келажаги буюк бўлган давлат асосини, фаровон ҳаёт тагзамиинини барпо этиш демакдир. Шубҳасиз, баркамол авлодни вояга етказишда оила тарбиясининг тутган ўрни ғоят муҳимдир. Инсон маълум бир жамиятнинг онгли аъзоси сифатида турли ижтимоий вазифаларни адо этиши, айниқса, ўз умрининг давомчиларини соғлом қилиб тарбиялаш учун биринчи навбатда ўзи соғ-саломат бўлиши, соғлом оилавий муҳитда яшashi, фарзандларининг маънавий камолоти учун зарур бўлган барча шарт-шароитларни яратмоғи лозим. Бунинг учун, табиийки, оила тарбиясини такомиллаштириш ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

<sup>1</sup> «Баркамол авлод йили» Давлат дастури. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 7-бет.

Жамият ва давлатнинг оила хусусидаги ғамхўрлиги авваламбор, давлат юритаётган кучли ижтимоий сиёсатда намоён бўлмоқда. Давлат раҳбарлигига амалга оширилаётган иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий ислоҳотларнинг бош мақсади инсон, оила манфаатларини қаноатлантиришдан иборатдир. Президентимиз томонидан 2007 йил 18 майда қабул қилинган «Ёш оиласарни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашга доир чора тадбирлар тўғрисида»ги Фармонининг эълон қилиниши, уларнинг ижтимоий ҳимоя қилиш учун зарур ҳуқуқий асосини яратди.

Ўзбекистон Республикасининг Асосий Қонуни ҳисобланган Конституциянинг 63-моддасида: «Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга», деб алоҳида модда билан белгилаб қўйилган. Президентимиз томонидан эълон қилинган фармонга мувофиқ ёши 30 дан ошмаган, илк бор расмий никоҳдан ўтган ёш оиласарга ғамхўрлик кўрсатиш йўллари белгилаб берилди. Бунга қўра мамлакатимизнинг барча вилоят, туман ва қишлоқларида истиқомат қилаётган кам таъминланган ёш оиласарнинг сонини аниқлаш вазифаси ФХДЁ, маҳалла фуқаролар йиғинлари зиммасига юклатилди. Бундай оиласарга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш мақсадида банклар ҳисобидан пул маблағлари билан таъминлаш йўлга қўйилди. Ҳар бир ёш оила ўз эҳтиёжлари учун керакли бўлган уй-рўзғор буюмлари, мебеллар ва шунга ўхшаш бошقا жиҳозларни сотиб олишда имтиёзли кредитлар олиш имконига эга бўлди. Ҳатто ўzlари истиқомат қилаётган жойлардан яшаш учун уй қуриш ва уй-жой сотиб олиш учун керакли моддий ёрдамларни олишди. Жорий йилнинг биринчи ярим йиллигига мамлакатни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлагрига бағишлиланган мажлисда «Ёш оиласарни моддий ва маънавий рағбатлантириш мақсадида 20,4 миллиард сўм кредит, ўз бизнесини амалга оширишлари учун

10,6 миллиард сўмлик имтиёзли микрокредитлар давлат томонидан ажратиб берилди<sup>1</sup>. Аввал турмуш қурган ёш оиласарнинг моддий манфаатларини қондириш отона, қариндош-уруғлар зиммасига тушар эди. Эндиликада ёш оиласар давлат томонидан бериладиган имтиёзли кредитлар асосида ўз моддий эҳтиёжларини қондириш имкониятига эга бўлдилар.

Ёш оиласарга кичик бизнес билан шуғуланишлари учун керакли кўрсатмалар ва тавсиялар берилмоқда. Ушбу кредитни олган оиласар, биринчидан, ўз моддий масалаларини ҳал қилиш имкониятига эга бўладилар. Иккинчидан, узоқ йиллар мобайнида маблағ жамғарив эришадиган моддий неъматларига бирданига эга бўладилар. Пул кредитларини олган оиласар иш билан машғул бўлишга ўзлари ҳаракат қилиб, қарзларини вақтида тўлаш учун имкон қидирадилар. Туман, шаҳар ҳокимияти, «Камолот» Ёшлар ижтимоий ҳаракати ва Хотин-қизлар қўмиталари биргалиқда ёш оиласарни қўллаб-кувватлаш мақсадида уларнинг бир гуруҳига танлов асосида юртимизнинг сўлим гўшаларида маданий дам олишлари ва соғлиқларини тиклаш учун етарли имкониятларни яратиб бердилар.

Инсон эмин-эркин, озод, баҳтли ҳаёт кечириш учун зарур бўлган энг муҳим шартлардан бири – унинг соғомонлиги, саломатлигидир. Жамият тарраққиёти, бино-барин, аҳоли турмуш сифати ва саломатлиги даражаси билан белгиланиб, фуқаролар саломатлиги – инсоннинг озод турмуши, эркин фаолиятини белгиловчи мезон ҳисобланади. Бироқ инсон соғ-саломатлиги билан белгиланувчи эркинлик ва фаолият, аввало инсоннинг ўзига, яъни соғлом турмуш тарзи, хулқ-атвори, маданияти, одат ва қилиқлари, оиласавий муносабатларига узвий боғлиқдир. Демак, инсоннинг эркин фаолият кўрсатиши унинг соғ-саломатлигига ўз ифодасига эга бўлиб, жисмоний ва руҳий соғломликнинг асосий ижтимоий-мил-

<sup>1</sup> «Туркистон» газетаси. 2007 йил 9-сони.

лий қадриятлардан ҳисобланиши ўз-ўзидан тушунарлидир. Лўнда айтиладиган бўлса, фуқаролари соғ-саломат яшайдиган юрт, бунинг акси – турли ёвуз касаллик ва бало-ю, оғатларга юз тутган мамлакат – ночор, нотавон, толеси паст мамлакатдир. Бизнинг назаримизда, оила, унинг асрлар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларда оиласатан эътиқод, масъулият туйғуси тобора юксалиб боради. Бу ишни асосан ҳар бир ўзбек оиласидаги тарбия анъаналари ва уларни такомиллаштириш, миллий қадриятларни турмуш тарзининг ажралмас бўлагига айлантириш, ахлоқий маданиятнинг Шарқона кўринишлари билан замонавий шаклларини уйғунлаштириш, меҳнат тарбияси, унинг фарзандлар фаровон турмуш кечиришининг муҳим таъмойили сифатида қадрланишига эришиш орқали амалга ошириш мумкин. Давлатимиз раҳбари И.А. Каримов таъкидлаганлариdek, «Инсоннинг энг соғ ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олийжаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир»<sup>1</sup>.

Оила – жамиятнинг баркамол авлодни вояга етказувчи муҳим омили, асосий таянч нуқталаридан биридир. Маълумотларга кўра, аҳоли соғлиғи ночорлашувининг 10-20 фоизигина, жаҳон миқёсида олганда, соғлиқни сақлаш ташкилотлари ҳамда уларнинг аҳолига хизмат кўрсатиш сифатининг пастлигига боғлиқ экан. Аҳоли соғлиғи ночорлашувининг 50 фоизи, яъни асосий сабабларидан бири, кишиларнинг ўз соғлиғига эътиборсизлик билан қарashi, носоғлом турмуш тарзи, меҳнат шароитининг ёмонлиги, сифатсиз овқатланиш, оилавий ички муносабатларнинг мураккаблиги, шахсий гигиена-

<sup>1</sup> Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008 – 52 6.

га риоя этмаслик ва экологик маданиятнинг пастлигидир. Ҳозирги кунда кўп давлатларда одамларнинг бевақт ўлими сабабининг 23 фоизи тиббий хизмат кўрсатишнинг пастлигига боғлиқ бўлса, 71 фоизи ижтимоий ва оилавий шароитга боғлиқ<sup>1</sup>. Маълумки, Президентимиз томонидан 2000 йил мамлакатимизда «Соғлом авлод йили» деб эълон қилинди, шу муносабат билан маҳсус Давлат дастури қабул қилинди. Бу борада амалга оширилган ишлар «Оила йили», «Аёллар йили»даги чора-тадбирларнинг мантиқий давоми бўлди ҳамда мустақил давлатимизнинг эртанги кунига бевосита дахлдор бўлган соғлом авлод тарбиясига, оналик ва болаликни янада муҳофаза қилишга яқиндан ёрдам берди, фарзандларимизнинг жисмоний, ақлий ва маънавий камол топиши учун қулай шарт-шароитлар яратишдек ҳайрли ишга кучли таъсир этди. Жумладан, «Соғлом авлод йили»да:

- ёшларни турмуш қуришдан аввал тиббий кўриқдан ўтказиш амалиёти ҳаётга жорий қилинди;
- ногиронликнинг ва ногирон фарзандлар туғилишини олдини олиш мақсадида республикамизнинг барча ҳудудларида ҳомиладор аёллар чақалоқларни скрининг кўригидан ўтказиш йўлга қўйилди;
- ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, оилаларни мустаҳкамлаш бўйича ҳамда балоғатга етмасдан турмуш қуриш, қариндошлар ўртасидаги нигоҳларнинг олдини олиш юзасидан тарғибот ва ташвиқот ишлари кучайтирилди;
- Республика Акушерлик ва гинекология илмий-текшириш институтининг минтақавий филиаллари ташкил этилди ҳамда институтнинг поликлиникаси ишга туширилди;
- ёш оилаларни 5 йил давомида, болаларни 1 ёшгача ҳамда 1 ёшдан 5 ёшгача тиббий-ижтимоий жиҳатдан ўрганувчи патронаж тизими жорий қилинди;

<sup>1</sup> Холматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Тошкент: 2000, 95-б.

- болалар организмидайод танқислиги оқибатидакелиб чиқадиган касалликларнинг олдини олиш бўйича чоратадбирлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда. Сурхондарё ва Навоий вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасидаги туз конлари маҳсус йодловчи жиҳозлар билан таъминланди;

- Республикаизда ёш авлодни маънавий жиҳатдан баркамол қилиб вояга етказиш мақсадида турли йўналишларда кўрик-танловлар, мусобақалар ва бошқа тадбирлар ўюштириб келинмоқда.

Чуқур мулоҳаза қилиб кўрилса, «Соғлом авлод йили»да белгиланган, амалга оширилган ҳамда амалга ошириб келинаётган барча чора-тадбирлар оила тарбияси муаммолари билан узвий боғлиқ ҳолда олиб борилди. Бу борада олиб борилган барча иш ва ислоҳотларнинг негизига оила маданияти қўйилди ҳамда Президентимизнинг «Бахтли ҳаётнинг шарти соғлом муҳитда эзгу умидлар билан яшайдиган ёш авлод эмасми?» деган сўзлари бош шиор қилиб олинди. Асосий диққат-эътиборни Ўзбекистоннинг келажак авлоди генофондини яхшилашга қаратилди. Чунки наслий тозалик ҳақида фикр-мулоҳаза қилмасдан, у ҳақда қайғурмасдан туриб, том маънодаги соғлом авлод хусусида орзу қилиш пуч хаёл экани аён бўлди. Маълумотлар тасдиqlанишича, ҳозирги кунда одамзодда 2000 дан зиёд наслий касаллик турлари учрайди. Шундан 200 хили Ўзбекистонда ҳам учраши эътироф этилган<sup>1</sup>. Генетика биргина ирсий касаллик ёки нуқсоннинг келиб чиқиш сабаби, манбаини топиш ва аниқлаш учун генетик тадқиқоти шу оиласуб ҳар бир авлодни, уларда наслдан-наслга ўтиб келаётган белги-хусусиятларни баъзан ҳатто ўн йиллаб диққат билан ўрганишига тўғри келади. Ҳозир инсон танасида мавжуд генларнинг З мингдан ортиқ патологик ўзгарувчанлик (яъни, тери, суяқ, мускул, қон

<sup>1</sup> Саъдуллаев З. Инсон наслига тортадур. // Соғлом авлод учун, 1996, 2-сон, 10-6.

ва бошқаларга оид касалликлар) чиқаришга мойиллиги аниқланган.

Инсон танасидаги генетик ўзгаришлар (яъни, генлар мутацияси) баъзан шундай ачинарли ҳолларга ҳам сабаб бўладики, бундай тақдирга дуч келган кишилар ҳатто баъзан бошқалар каби оддий турмуш тарзига муяссар бўлиб яшай олмайдилар. Оддий бир мисол: танадаги пигментларнинг йўқлиги ёки мутлақо етиш маслиги (бундай кишилар фанда альбинослар деб атаб келинган) натижасида баъзи одамлар қўёш нурига чидай олмай, фақат тунда ўзларини эркин, соғлом ҳис эта дилар. Бундай кишилар кўпроқ Африка жунглиларида яшашади, улар «Ой болалари» деб аташади<sup>1</sup>.

Насл тозалигига қадим аждодларимиз ҳамиша тийран кўз, ҳушёр ақл-идрок билан муносабатда бўлиб, авлодлар давомийлигига салбий таъсир этувчи омилларни имконияти борича бартараф этишга интилишган. Бу ҳақда Қуръонда «Ўз уруғингизга яхши зотлардан танланг, чунки аёллар ўз биродарлари ва ҳамшираларига ўхашшларни туғадилар»<sup>2</sup>, – деб таъкидланиши, ёки Абу Али ибн Сино асарларида «агар одам бақувват ва соғлом бўлиб, ҳар хил насл касаллигидан холи бўлса, унинг авлоди ҳам соғлом бўлади»<sup>3</sup>, – дейишининг, ёхуд Соҳибқирон Амир Темур ўғитларида келин изламоқ ташвишини давлат юмушлари билан баравар кўргани ҳақидаги фикрлари яқъол далиллар бўла олади.

Ирсий касалликларнинг руҳий таназзул, эртанги кунга ишончсизлик каби бир қанча иллатларни келтириб чиқариши, оила муҳитига салбий таъсир этиши, оиласвий муносабатларни боши берк кўчаларга олиб кириши мумкинлиги назарда тутилиб, «Соғлом авлод йили» ҳамда унинг мантиқий давоми бўлган «Она ва бола» дастурларида оила соғломлиги, мустаҳкамлиги, оила бирли-

<sup>1</sup> Бочков Н. Гены и судьбы. – М.: Молодая гвардия, 1990, 122-б.

<sup>2</sup> Қуръони карим. – Тошкент: Чўлпон, 1992, 245-б.

<sup>3</sup> Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. – Тошкент: Мерос, 1992, 59-6.

ги масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Жумладан, 2001 йилда қабул қилинган «Она ва бола» дастурига:

- она соғлиғини мустаҳкамлаш ва соғлом бола туғи-лиши масалаларига эътиборни кучайтириш, замонавий тиббий асбоб-ускунлар ва профилактика тадбирларини ўтказиш орқали она ва болани парвариш қилиш тизи-мини яратиш;

- ҳар томонлама жисмоний, маънавий ва ақл-заковатли болалар камол топиши учун шарт-шароитлар яратиш, уларда педагогика ва психологиянинг замонавий усууларини қўллаш асосида қатъий билимлар, эркин фикрлаш кўнилмаларини шакллантириш; атроф-муҳитнинг бойлиги ва хилма-хиллиги, жаҳон маданияти билан кенг таништириш;

- энг яхши анъаналаримиз ва урф-одатларимиз асосида болаларни Ватанга ва халқقا муҳаббат, садоқат, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялашда ота-оналар, таълим муассасалари ва маҳаллаларнинг ролини кучайтириш;

- мустаҳкам ва соғлом оилани шакллантириш учун зарур шароитлар яратиш, болани тарбиялаш, жисмоний ва маънавий ривожлантиришда она ва оиланинг ролини кучайтириш<sup>1</sup> каби ғоят долзарб масалаларнинг киритилиши оилаларни мустаҳкамлаш, оиласда соғлом авлодни вояга етказиш борасида амалга оширилаётган ишларни муайян бир тартибга, тизимга солди, ижтимоий ислоҳотларнинг янги босқичини бошлаб берди. Агар Давлат дастурига киритилган мазкур масалаларнинг ҳар бири чуқур мулоҳаза қилиб кўрилса, улар обдон ўйлаб кўрилганлиги, ижтимоий ҳаётнинг ғоят жиддий муаммоларини ўз ичига қамраб олганлиги, ниҳоят, энг муҳими, оила тарбияси билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ижобий ҳал этилиши мумкинлиги аён бўлади. Масаланинг ғоят

<sup>1</sup> Она ва бола. Давлат дастури тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори // Маърифат, 2001, 7 феврал, 11-сони. 1-6.

долзарбилигини шундан билса ҳам бўлади: 1995 йилдаги маълумотларга қараганда, мамлакатимизда аёллар, ишга бандлик бўйича, саноат ишлаб чиқаришида ишчи-хизматчиларнинг 44,3 фоизини, қишлоқ хўжалиги ишларида 49,0 фоизни ташкил этган. Саноат соҳасида банд бўлган аёлларнинг 18 фоизи тунги сменаларда ишлаган. Табиийки, уй-рўзғор ишларининг асосий қисми ҳам иш билан банд бўлган аёлларнинг зиммасида бўлиб, уларнинг ижтимоий аҳволи нақадар мураккаб эканлиги ўз-ўзидан тушунарлидир.

Натижада туғиш ёшидаги аёлларнинг 60-70 фоизи қамқонлик касалига дучор бўлган. Юрак, қон-томир, ошқозон, жигар, буйрак касалликларига аёлларнинг 26,4-38,7 фоизи дучор бўлганлиги ғоят ачинарлидир. Афсуски, бу борадаги аҳвол ҳатто 2000 йил бошларига келиб ҳам айтарли ўзгармаган. Чунончи, ҳар йили республикамида ўртacha 680 мингдан ортиқ аёллар фарзандли бўлади. Лекин уларнинг маълум фоизи кўп ўтмай яна ҳомиладор бўлиб, туғишга тайёрлана бошлайди, албатта, бу ҳол уларнинг саломатлигига салбий таъсир этади. Оқибатда қишлоқларда 20-25 ёшлардаги келинларнинг 40 фоизи деярли ҳар йили фарзанд кўради. Бунинг натижасида эса, ҳар 1000 чақалоқдан ўртacha 50 нафари чала, учдан бир қисми эса, турли нуқсонлар билан дунёга келади.<sup>1</sup> Мазкур маълумотлардан кўриниб турибдики, соғлом авлод тарбияси ва унинг пировард натижаси бўлган комил инсон тарбияси тор доирада ҳал этиладиган масала эмас. Бу борада ҳам, замон ва мавжуд шарт-шароит тақозосига кўра, масалаларнинг глобаллашуви жараёнини кузатиш мумкин. Негаки, аввало оила муҳити, оиласий муносабатлар маданияти, оиласаларнинг кўп йиллик ўзига хос анъаналари билан бирга, умумжамиятга хос ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий муаммоларни бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда ижобий ҳал этишга

<sup>1</sup> «Оила ва жамият». 1996, 16 июн.

киришилмас экан, мавжуд аҳволнинг бартараф этилиши қийин кечиши турган гапдир.

Ана шуни ҳисобга олиб, республикамизда кейинги йилларда мамлакат аҳолиси саломат бўлишининг бирламчи шарт эканлиги, аёллар ва болалар соғлиғи баркамол авлодни тарбиялашда муҳим босқич эканлиги назарда тутилиб, ижтимоий ҳимояга ҳамда экологик тарбия омиллариға, жумладан, атроф-муҳит мусаффолигига катта аҳамият берила бошлади, шу билан бирга, оиласарда ва маҳаллаларда соғлом турмуш тарзи, оиласавий ҳаётга тайёрлаб бориш масалалари кенг тарғиб этила бошлади. Чунончи, маълумотларга қараганда, юқорида зикр этилган «Она ва бола» дастурини амалга ошириш учун давлатимиз 83,5 миллиард сўм ажратганлиги ва бунинг 97,2 фоизи давлат бюджетидан эканлиги диққатга сазовордир. Чunksи, ўзаро таққослаб кўрилса, «Соғлом авлод» Давлат дастури учун 2000 йilda ҳукумат томонидан 17,2 миллиард сўм ажратилган, ундан 10,5 миллиард сўми, яъни 61,3 фози давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилган эди.<sup>1</sup> Сезилиб турибдики, республикамизда соғлом авлодни вояга етказиш, оналик ва болаликни ҳар томонлама муҳофаза қилиш, хотин-қизлар саломатлигини тиклаш каби долзарб масалаларда кучли сиёсат юритилмоқда, бу муҳим масалаларнинг давлат сиёсати даражасига олиб чиқилгани қўшни ва хорижий мамлакатлар эксперталари томонидан эътироф этилмоқда.

Оила тарбияси билан жамиятда кечаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар уйғунлиги, айниқса, республикамизда олиб борилаётган инсонпарварлик сиёсати, аҳолининг барча қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш, жумладан, ижтимоий ночор қатламларга, ёрдамга муҳтоҷ бўлганларга, етимлар, болалар, ўқувчилар, нафақахўрлар ва ногиронлар, ёлғиз оналар, кўп болали ва кам таъминланган оиласарга ўз вақтида ёрдам қўли-

<sup>1</sup> Фарзанд – азиз, она – мўътабар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001, 78–79 бетлар.

ни чўзиш тадбирларида яққол намоён бўлмоқда. Хусусан, «Она ва бола скрининги» Давлат дастури миқёсида мамлакатимизнинг барча ҳудудларида ўтказилган неонатал скрининг-тадқиқотлари бу борада чиндан ҳам катта ишлар олиб борилаётганини тасдиқлаб турибди. Чунончи, 1999 йилдан эътиборан мустақил республикамиизда скрининг дастурини татбиқ этиш жараёнида туғма ва ирсий касалликлар маълум гуруҳини ўз вақтида аниқлаш ва самарали даволаш йўлга қўйилди, натижада болалар ногиронлиги ва ўлеми профилактикасини амалга ошираётган илғор давлатлар сафидан жой олди.

«Она ва бола скрининги» давлат дастури асосида Соғлиқни сақлаш вазирлиги тизимида янги инфраструктура-скрининг марказлари ташкил қилинди. Ушбу марказлар хизмати янги замонавий технологияларни ўзлаштириш орқали олиб борилиб, бир пайтнинг ўзида бир қатор йўналишларда тадқиқотлар ўтказиш йўлга қўйилган. Жумладан, З йил мобайнида республикада жами 203 454 нафар бола туғилган заҳотиёқ шундай текширувлар ўтказилган бўлса, 2000 йилнинг ўзида 26,8 фоизи скрининг назоратидан ўтказилган. Таъкидлаш жоизки, республикамиизнинг деярли барча ҳудудлари мазкур скрининг марказлари хизмати билан тўлиқ қамраб олинган бўлиб, скрининг-дастур олдига қўйилган вазифалар, асосан, бажарилмоқда.<sup>1</sup>

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, соғлом оиласи шакллантириш, оила тарбиясини янада намунали бўлиши устида қайғуришдан мақсад – фарзанд сонини камайтириш эмас, балки ҳар бир хонадонда фақат соғлом ўғил-қизлар дунёга келишини таъминлаш, инсон умрини узайтириш, уларга бахтли болалик, бахтли ёшлик ва бахтли кексалик барпо этишдан иборатdir. Шундай мақсадларни кўзлаган ҳолда, аёллар ўртасида экспрагенитал касалликлар кўплиги, туғиш жараёнлари жа-

<sup>1</sup> Фарзанд – азиз, она – мўътабар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001, 110–111-бетлар.

даллиги, оналар ва бир ёшгача бўлган болалар ўртасида ўлим ҳоллари юқорилигини эътиборга олган ҳолда соғлом оилани шакллантириш бўйича кенг қамровли дастурлар амалга оширилди ва бу жараён узлуксиз давом этмоқда. Жумладан, мустақиллик йилларида туғиши ёшидаги аёлларда экстрагенитал касалликларни аниқлаш қамрови 95 фоиздан ошди, 97-100 фоиз атрофида ҳомиладор аёллар терапевт кўригидан ўтказила бошлади. Эксрагенитал касалликларга чалинган аёлларни даволаш ва соғломлаштириш 80 фоиздан кўпроқни, ҳомиладор аёлларни эрта муддатларда тиббий маслаҳатхона ҳисобига олиш 90 фоизни ташкил этди. Натижада ҳомиладорлик ва туғуруқ асоратлари 1991 йилга нисбатан 40 фоиздан ҳам кўпроқ камайди. 17 ёшгача туғаётган аёллар сони 1991 йилга нисбатан 2 марта, 35 ёшдан кейин туғаётганлар – 4 мартадан ортиқроқ камайди. 1991 йилда контрацепция восита-ларидан фойдаланган аёллар атиги 21,4 фоизни ташкил этган бўлса, 1999 йилга келиб улар вилоятларда 45-55 фоизга кўтарилиган. Бу эса, танага кучли салбий таъсир этувчи abortлар сонини 1991 йилдаги қарийб 40 фоиздан 15-18 фоизга туширишга имкон берган. Ҳозирги кунда 8 ҳомиладорликдаги фақат биттаси abort билан якунланиши кузатилган. Бу эса, собиқ иттифоқдан ажralиб чиққан бошқа республикаларга қараганда 6-8 марта оздир<sup>1</sup>.

Олисни кўзлаб амалга оширилаётган кенг миқёсли ишлар ва ислоҳотлар ўз кутилган самараларини бераётгани қувонарлидир. Масалан, ҳозир мамлакатимизда туғаётган оналар ўлими кескин камайган. 1991 йилда ҳар 100 000 тирик туғилган чақалоқ ҳисобига бу кўрсаткич 65 тани ташкил этган бўлса, ҳозирги кунда у 31 тагача камайгани қайд этилаётир. Шу йиллар ичida ҳар 1000 та аҳоли ҳисобига туғилиш сони 34,5 дан 20,0 гача тушди.

<sup>1</sup> Фарзанд – азиз, она – мўътабар. – Т.: Ўзбекистон, 2001, 92-6.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмита-  
сининг 2005-2013 йиллар бўйича берилган маълумот-  
ларга кўра, аҳоли туғилиш даражаси ҳудудлар бўйича  
қўйидагича кўрсаткичлар қайд этилган.

### Туғилганлар сони<sup>1</sup>

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ўзбекистон Республикаси	533 530	555 946	608 917	646 096	651 320	634 810	622 835	625 106	679 519
шу жумладан:									
Қорақалпоғистон Республикаси	32456	35203	36607	38788	40120	37942	35840	38207	39100
Андижон	47522	48298	55070	62043	62013	59953	56662	58277	64239
Бухоро	30119	30620	32584	33756	34858	34597	32948	34257	36743
Жиззах	24157	23718	25440	27423	26816	25942	25191	25400	27484
Қашқадарё	53317	53984	59504	64073	63333	63861	64076	65225	71860
Навоий	16230	16318	17648	18025	18292	18409	18045	18067	19300
Наманган	42309	42645	51830	53807	51428	50799	52203	50603	56859
Самарқанд	63147	68755	68998	78002	75123	75213	73903	74137	82390
Сурхондарё	41847	44036	45762	52162	51153	51103	54114	52512	56539
Сирдарё	14365	15331	16307	17035	16845	16260	15559	15754	16701
Тошкент	46335	48294	53741	55727	58585	54830	53545	52875	55128
Фарғона	56701	59264	69839	67332	69109	70622	67746	66989	73671
Хоразм	31362	33170	36358	35347	39314	35965	35116	34731	37858
Тошкент шаҳри	33663	36310	39229	42576	44331	39314	37889	38072	41647

Оила жамиятнинг энг кичик асосини ташкил этади.  
Оила ва жамият муносабатларини таҳлил қиласар экан-  
миз, бу ерда улар орасидаги диалектик боғланишга

<sup>1</sup> Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари  
[www.stat.uz](http://www.stat.uz)

алоҳида тўхталиб ўтиш зарурияти пайдо бўлади. Жамият манфаати биринчи ўринда турадими ёки оила манфаатими? Бу саволга қатъий жавоб бериш мушкул. Шундай ҳолатлар бўладики, жамият манфаатлари биринчи даражали бўлиб, оиланинг жамиятдан ўзига хос талаблари ўзгача бўлади. М. Холматова демографик тузилишига кўра оилани тўлиқ, нотўлиқ ва қайта тузилган никоҳ кабиларга бўлади. Тўлиқ оила деганда ота-она ва фарзандлардан иборат оила тушунилади. Улар ҳам ўз навбатида патриархал, нуклеар ҳамда мезолянсларга бўлинади.

Патриархал оиласида 2 – 3 авлод хўжалиги умумий ҳисобланиб, унда оила мулки оила бошлиғи томонидан тасарруф этилади.

Нуклеар (лотинча – «ядро») оила эса, икки авлод – эр, хотин ва болалардан иборат бўлади.

Мезольянс («Мезольянс» – французчадан таржима этилганда эр-хотиннинг ижтимоий, маданий, маънавий ва иқтисодий мавқелари орасида катта тафовут бўлган оиласлар тушунилади) – шаҳарликлар билан қишлоқликлар, зиёлилар билан ишчи-дехқон ҳамда турли миллат вакиллари орасидаги никоҳлардан ташкил топган оиласлар.

Муаллиф мезольянс оиласлар сонининг ортиб боришини ижобий баҳолаб, шаҳар-қишлоқ, ишчи-дехқон ва зиёлилар, тадбиркорлар қатлами орасидаги тафовутларнинг йўналишига, уларнинг иқтисодий-маданий, маънавий жиҳатдан яқинлашиб, уйғунлаша боришига имкон беради, деб ҳисоблайди.<sup>1</sup> Биз муаллифнинг фикрини назарий жиҳатдан қўллаб-қувватлаган ҳолда бъязи фикрларимизни ҳам билдиришни лозим деб топдик.

Оила никоҳ асосида ташкил топади. Агар никоҳ севги-муҳаббат асосида қурилса, нур устига аъло нур ҳисобланади. Маълумотларга қараганда, 2003 йилда Ўзбекистонда 3,5 млн.дан ортиқ оиласлар мавжуд бўлиб, улардан 230-250 минги ёш оиласлар ҳисобланади.

<sup>1</sup> Холматова М. Оиласий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000, 82-6.

ди. Жумладан, Фарғона вилоятида, 2002 йилда 18 668, 2003 йилда эса, 16 635 янги оила қурилган. Бу эса, шаҳарда 2002 йили 4399 тани, 2003 йили эса, 4310 та, қишлоқда эса, 14 269 ҳамда 12 385 тани ташкил этади. Маълумотномадан кўриниб турибдик, вилоятда 2002 ва 2003 йиллар таққослаганда никоҳ сони 10,6 фоизга камайган. Бу кўрсаткич шаҳарда 2,0, қишлоқда эса, 13,2 фоиздир.

Аксинча, ажралишлар сони бу йиллар давомида вилоят бўйича 10,7 фоизга, жумладан шаҳарда 13,8, қишлоқда эса 8,4 фоизга кўпайган. Бу ўта ташвишланарли ҳол албатта. Бугунги кунда ёшларимизнинг севги-муҳаббат ҳақидаги тасаввурлари саёз, юзаки эканлиги маълум бўлиб қолмоқда.<sup>1</sup> Агар биз Республика бўйича ажралишларни кузатадиган бўлсак ҳам, Фарғона вилоятида кўрсаткич юқори эканлигига гувоҳ бўламиз<sup>2</sup>:

### Ажралишлар сони

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ўзбекистон Республикаси	16,4	16,1	18,2	16,4	16,9	17,8	18,6	17,9	24,0
шу жумладан:									
Қорақалпоғистон Республикаси	0,5	0,7	0,7	0,5	0,7	0,9	0,7	0,8	1,0
Андижон	0,7	0,6	0,8	0,8	0,9	1,4	1,9	1,5	2,2
Бухоро	1,0	1,1	1,1	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	1,3
Жizzах	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,7
Қашқадарё	0,9	0,9	1,1	1,0	1,1	0,8	0,8	0,8	1,2
Навоий	0,8	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,8	0,7	0,9
Наманган	1,2	1,1	1,9	1,8	1,8	1,7	1,6	1,5	1,8

<sup>1</sup> Фарғона вилояти статистика маълумтономаси, 2004.

<sup>2</sup> Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари [www.stat.uz](http://www.stat.uz)

Самарқанд	1,6	1,6	2,0	1,8	1,4	1,9	1,8	1,8	2,4
Сурхондарё	0,7	0,4	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,7	1,0
Сирдарё	0,6	0,5	0,6	0,5	0,7	0,6	0,5	0,6	0,7
Тошкент	2,2	2,1	2,3	2,2	1,9	2,2	2,4	2,2	3,0
Фарғона	1,1	1,1	1,3	1,1	1,4	1,5	2,0	1,7	2,4
Хоразм	0,7	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9	0,6	0,6	0,8
Тошкент шаҳри	3,9	4,1	3,9	3,5	3,7	3,5	3,5	3,6	4,6

Мамлакатимизда оила мустаҳкамлигини таъминлаш борасида олиб борилаётган чора-тадбирлар натижасида 2012 йил давомида 10 000 дан зиёд оиласидаги ажримларнинг олди олинди, 1,5 миллиондан ортиқ оила ўрганилиб, уларга моддий, маънавий, тиббий ёрдам кўрсатилди.

Севги-муҳаббат илоҳий туйғу. Уни кишиларнинг ўз манфаатларини амалга ошириш воситасига (бойлиги, мансаби, ўзининг келажак мартабаси ва ҳоказо) айлантириб олишларига йўл қўйиб бўлмайди. Халқимизда «тeng-тengи билан, ...», «тengини топсанг – текин бер» деган нақл бор. Бу борада Фитратнинг фикри диққатга сазовордир:

«Уйланиш учун тўрт нарсага эътибор бериш лозим: мол, насаб, ҳусн ва имону эътиқод. Уйланиш орзусида бўлган эр билан хотиннинг мол (бойлик) лари ва насаблари тақрибан бир хил бўлиши лозим. Акс ҳолда эр билан хотин бир-бирига teng бўлмай, бири бой ва калонзода бўлса, иккинчи томони фақирлик ва зоти пастлиқда айблаб, ҳаётини мудом азобга қўяди. Ҳусусан, исломий тарбия доирасидан четда қолган мамлакатимиз халқи бойлик ва калонзодалик билан ортиқча фахрланадилар. Бундай издивожнинг натижаси, албатта, яхши бўлмайди. Жамол (ҳусн) бу кўриниш демакдир, яъни, қараётган киши назарига чиройли кўриниб, унинг қалбини ўзига мойил қилиш демакдир. Қалбда пайдо бўлган бу мойилликни муҳаббат дейиш мумкин. Ҳаёт-

да дўст, бахт ва бахтсизликда шерик, ғам-қайғу вақтида ҳамдам, хушнуд дамларда бир-бирларига ёр бўлишни истаган эркак ва аёл шахсий ва ижтимоий вазифаларни биргаликда бажаришлари керак. Уларнинг ўрталарида ана шу қалбий мойиллик ва муҳаббат бўлмаса, уйланиш ўз-ўзидан заرارга айланади.

„Уйланишни орзу қилган эр ва хотин ўзаро аҳволларини текширгандан сўнг, насаб ва бойликлари мувофиқ келганда, ички ва ташқи жамолларини ёқтириб, уйланишга рози бўлгандан кейин уларни никоҳ қилиш керак. Улардан бири рози бўлмаса, никоҳдан воз кечиш лозим, чунки ризосиз никоҳ яхшиликка олиб келмайди<sup>1</sup>. Бинобарин, кишиларнинг нафақат бойлиги, насаби, жамоли, балки никоҳдан мақсад-муддаолари ҳам бир-бирларига мос келиши ушбу оиланинг мустаҳкам бўлишига олиб келади. М. Холматова «Никоҳ ва унинг тарихий шакллари ижтимоий ҳодисадир. У муайян табиий-ижтимоий эҳтиёжлар заминида вужудга келади»<sup>2</sup>, деб таъкидлаган эди.

Оила фарзанд билан тўлиқ ҳисобланади ва улуғланади. Сир эмаски, ажралишнинг катта қисмини фарзандсизлик ҳамда оиласда фақат қиз боланинг туғилиши ҳам ташкил этади. Бугунги фан ва медицинанинг имкониятлари шунчалик юқори даражага етганки, нафақат бепуштликни аниқлаш, балки уни даволашни ҳам амалга ошироқда.

Мамлакатимизда никоҳланувчиларнинг тиббий кўриқдан ўтишлари белгилаб қўйилган. Аммо бунга ҳамма вақт ҳам амал қилиняпти дейишимиз мушкул. Ҳолбуки, тиббий кўриқдан ўтиш келгусида рўй бериши мумкин бўлган ноҳушликларни, жумладан, ажралишларнинг ҳам олдини олган бўлар эди. А.К. Мунавваров «соғлом оила» иборасини қўллаганда ҳақ эди<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Фитрат А. Оила ёки оиласи бошқариш тартиблари – Тошкент: Маънавият, 1998, 23-25 бетлар.

<sup>2</sup> Холматова М. Оиласий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000, 72-6.

<sup>3</sup> Мунавваров А.К. Оила педагогикаси, - Тошкент: Ўқитувчи, 1994, 65-6.

«Соғлом оила» атамасини ўзига тўқ, моддий жиҳатдан яхши таъминланган, жисмонан соғлом оилалар учун қўллади.

ОАВ айнан ана шундай оилада тарбия топган ёшларнинг жиноий жавобгарликка тортилганликлари ҳақида маълумот беради. Демак, бу ерда соғлом турмуш тарзи, соғлом маънавият кабилар эътибордан четда қолади.

Оиланинг асосий функцияси ҳам фарзанд тарбияси ҳисобланади.

Фарғона шаҳар прокуратураси томонидан шаҳардаги жиноятлар таҳлил этилганда, 45 нафар вояга етмаган шахслар томонидан 33 та жиноят содир этилганлиги маълум бўлди. Булардан оғир тан жароҳати – 1 та, енгил тан жароҳати – 2 та, ўғирлик – 29, автоулов орқали содир этилган жиноят – 1 тани ташкил қиласди. Булар ичida ўғирлик жами жиноятнинг 87.7 фоизини ташкил этади. Энг ачинарли ҳол, бу жиноятларда вояга етмаган 3 та қиз боланинг иштирокидир. Бундай ҳолатлар нотўлиқ оилаларда тарбияланаётган ёшлар ўртасида, айниқса, кўп учрамоқда.

Нотўлиқ оила деганда болали ёлғиз она ёки эрнинг фарзандлари билан биргаликда яшаши тушунилади. Булар сирасига фарзандсиз оилалар, икки ва ундан ортиқ болаларни фарзандликка олганлар ҳам киради.

Шуларга кўра, оиланинг тўлиқ бўлишидан жамият доимо манфаатдор бўлиб келган.

Оилада фарзанднинг туғилиши ота-оналарга қўшимча бурч ва масъулиятлар юклайдики, улар фарзандни парвариш қилиш, овқатлантириш, кийинтириш, жисмоний соғлом ўстириш кабилар билан бир қаторда нутқини ўстириш, муомала маданиятини, хулқ-атворини шакллантириш, яъни маънавий ва жисмоний камолотга етказиш кабиладир. Бу вазифалар оиланинг тўлиқ бўлишини талаб этади. Шунинг учун ҳам, М. Холматова «Ёш авлодни баркамол, соғлом, Ватан жонкуяри қилиб вояга етказиш биринчи навбатда оилага, ота-онага боғлиқ»<sup>1</sup>, деб ёзади.

<sup>1</sup> Ҳолматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000, 270-бет.

Фарзанд тарбиясида ота-она тўла масъул ҳисобланади. Аммо айрим ҳолатларда оилада эр ва хотин ўз вазифаларини тўла тушуниб етмайдилар. Кўпчилик ҳолатда улар ўз вазифаларини оилани моддий жиҳатдан таъминлашдан иборат, деб бир ёқлама тушунадилар.

Мамлакатимиз психолого ва социолог олимлари тадқиқотларида оила тарбиясида мавжуд бўлган турли камчиликлар таҳлил этилган:

- болаларга катталар томонидан диққат-эътиборнинг етишмаслиги;
- фарзандлар билан мулоқотга киришиш истагининг мавжуд эмаслиги ёки хоҳишнинг йўқлиги;
- ота-оналар билан фарзандлар ўртасида ўзаро тушунишнинг йўқлиги ва унга икки ёқлама интилишнинг етишмаслиги;
- ота-оналарнинг ўғил ва қизларга нисбатан қўпол муомалада бўлишлари;
- кўр-кўронада оталик ва оналик меҳр-муҳаббати, унинг барқарор аҳамият касб этишмаслиги;
- оила даврасида, муҳитида доимий жанжалларнинг қарор топганлиги ва уларни камайтириш учун интилишнинг йўқлиги;
- ота-оналарнинг бекарор ҳис-туйғулари, кайфиятлари, уларнинг тартибсиз, тасодифий характерга эга бўлиши;
- ота-оналар шахсий қизиқишлигининг ўзаро мос тушмаслиги ва тубдан бир-бирига қарама-қаршилиги;
- катта-кичик ёшдаги фарзандлар даврасида ота-оналарнинг салбий хулқ-атворлари ҳамда уларнинг ичкиликтозликлари, чекишлари, гиёҳвандлиги, интим қиликлари;
- ота-она ўртасидаги ўзаро тушунмовчиликларнинг сурункасига давом этиб туриши;
- оила муҳитида адолатсизлик, иккиюзламачилик, ўғрилик, товламачилик, пораҳўрлик иллатларининг намоён бўлиши;
- оила турмушининг тўраларча қонун-қоидаси – шахсий манфаатдорликка ружу қўйилганлиги;
- ота-оналарнинг билим-савиялари ва маданий дараҷаларининг паст эканлигига;

- оилада яхши анъаналар, расм-русумлар, урф-одатларнинг йўқлиги ва маълум қолипдаги салбий хатти-ҳаракатларга риоя қилиниши, ижтимоий мұхитдан тубдан ажралиб қолиш, лоқайдлик каби камчиликлар<sup>1</sup>.

Юқоридаги камчиликлар тўлиқ (типик) оилаларда учрайдиган камчиликлар ҳисобланади.

Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида кучли ижтимоий муҳофаза тамойили қўлланилаётган бўлса-да, оила бюджетини тўла қоплаш имконияти амалга ошмаяпти. Ўзбек оиласига хос бўлган белгиларнинг бири оилада боқимандалар сонининг кўплигидир. Кўпчилик оилаларда оиланинг молиявий таъминоти бир кишининг зиммасига тушмоқда.

Оила аъзолари эҳтиёжини қондириш мақсадида қўшимча иш билан шуғулланиш оила бюджетига даромад келтирса-да, унинг фарзандлари билан муносабатини чеклаб қўяди. Бунинг сурункали давом этиши эса, отона ва фарзандлар ўртасидаги мулоқотнинг салбийлашувига олиб келиши мумкин.

Шунингдек, мамлакатимизда урф бўлаётган ота ёки онанинг ҳафталиқ, ойлик мавсумий ишлар билан машғул бўлиши вазиятни чуқурлаштириб юборди.

Вилоят статистика бошқармасининг маълумотича, 2003 йилнинг январь-декабрь ойларида вилоятга келиш 11 952 киши, вилоятдан кетиш эса, 17 135 кишини ташкил этган. Аҳолининг механик ҳаракати ўсиши манфий бўлиб, 5183 кишини ташкил қилди.

Кўпчилик оилаларда оила боқувчиларнинг қўшни Қирғизистон, Қозоғистон, Россия каби ҳамдўстлик мамлакатларида ёки хорижий мамлакатларда ишлаётганлиги ҳам оилавий муносабатларнинг тўла шаклланишига салбий таъсир кўрсатади.

Вилоядта мавжуд аҳоли сони 2 млн. 810.5 минг киши бўлиб, шулардан 1 млн. 445.7 минг киши меҳнатга

<sup>1</sup> Узоқов Х., Фозиев Э., Тожиев А. Оила этикаси ва психологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992, 105-б.

лаёқатли аҳоли ҳисобланади. Иқтисодиётда банд аҳоли сони 1 млн. 95.3 минг киши, 1353 киши расман ишсиз деб танилган<sup>1</sup>.

Фарғона Политехника институтининг «Талабалар уйлари» ҳамда академик гуруҳларда ўтказилган ижтимоий-психологик тадқиқот натижалари орқали ҳам ота-она ва фарзанд ўртасидаги муносабатлар тўғрисида маълум маълумотлар ўрганилди. Сўровнома «Талаба шахси ва маънавияти» деб аталган бўлиб, бугунги ёшларнинг умумий дунёқарашини аниқлаш, уларнинг ҳаётдаги ва оиласидаги асосий қадриятларга муносабатини баҳолаш ва маънавий қиёфасини белгиловчи муҳим мезонлар тўғрисида уларнинг ўз дунёқараашлари нуқтаи назаридан хулосалар қилиш эди. «Ҳаётингиз мазмуни нимадан иборат?» саволига «Яхши яшаш» – 25.5%, «Мақсад сари интилиш» – 13.9%, «Яхши ном қолдириш» – 16.2%, «Ўқиш, илим олиш» – 12.5% лардан кейингина «Ота-онага хизмат қилиш» – 11.6% деб жавоб берганлар. «Яхши касб эгаси бўлиш», «Бахтли оила соҳиби бўлиш» каби саволларимизга жавоблар қайд этилмади.

«Ҳаётингизда энг катта ютуқ нима бўлган?» саволига эса, «Олийгоҳга кирганим» – 56.2%, «Дунёга келганим» – 21.4%, «Ота-онам ҳаётлиги» – 9.3% дея жавоб қайтарганлар.

Талабалар билан ўтказилган сўровномада бу масала яна бир бор ўз тасдиғини топди. «Сиз кимга ўхшашни хоҳлайсиз?» саволига «Буюк ва таниқли инсонларга» – 31.6%, «Ота-онамга» – 31.1%, «Ўзимга» – 19.5%, «Ҳеч кимга» – 12.9%, «Тоғамга» – 1.7% дея жавоб қайтарганлар.

«Сиз кўпроқ кимлар билан сирлашасиз?» деган саволига эса, «Яқин дўстим билан» – 32.7%, «Ота-онам билан» – 26.5%, «Ҳеч ким билан» – 22.7% деганлар.

Афсуски, айрим талабалар орасида ота-онага хизмат қилиш, уларга ғамхўрлик қилиш каби синалган қадриятларга муносабат 11.6% эканлиги ачинарли ҳол. Бу

<sup>1</sup> Фарғона вилоят статистика маълумотномаси, 2004.

ёшларнинг ҳаёт мазмуни билим олиш, касб-хунар эгаллаш ва шу орқали ота-онани рози қилиш, унинг юмушларини енгиллаштириш каби шарқона удумларни атрофлича, тўлақонли ўзлаштирганликларини кўрсатади.

Хулоса тарзида шуни айтишимиз мумкинки, баркамол авлодни тарбиялашда, аввало, оила муҳитини, оила маънавиятини юксалтириш, аёлларга ҳурмат ва эътиборни янада кучайтириш бугунги кун талабларидан биридир. Чунки келажагимиз бўлган ёш маънавий баркамол авлод мана шу оиласидан мухитда, шу оиласидаги тарбия туфайли вояга етади. Оиласада масалан: қўни-қўшнини кўролмаслик, фисқу фасод, иғво мухити ҳукмрон бўлса, ҳеч шубҳасиз, буларнинг барчаси Президентимиз Ислом Каримов айтганларидек, боланинг хотирасида тузатиб бўлмайдиган оғир асоратлар қолдирар экан. Умуман айтганда, оиласидан мухит ва тарбия туфайли бола ё меҳрибон ва раҳмдил, ёки худбин ва бағритош бўлиб вояга етишини Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир ота-онадек буюк шарафга эга бўлган инсонлар тўғри англаб тушуниб олмоқлари зарурдир. Улар биринчи навбатда ўз оила мухитини яхшила-моғи, уни муқаддас деб билмоғи, бола тарбиясида ўта масъулияти кучли эканлигини, шунингдек, улкан масъулиятли вазифа орқали мустақил Ўзбекистоннинг тараққиётига, юксалишига ўз ҳиссасини қўшаётганлигини ҳисс қилмоғи даркордир. Демакки, соғлом оила мухитида тарбияланган ҳар қандай фарзанддан баркамол авлод етишиб чиқиши шубҳасиздир.

Мазкур бобга хулоса сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мақсадга мувофиқдир:

- мустақиллик шароитида олиб борилаётган маънавий ислоҳотлар оила тарбиясига, жамиятнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан янгиланишига самарали таъсир этмоқда;

- оиласидаги жамиятдаги ўрни, роли ва мавқеини янада кўтариш мақсадида қонунларга янги моддалар ки-

ритилиши, бир қатор Фармонар эълон қилиниши, дастурлар қабул қилиниши, жамғармалар ташкил этилиши замонавий оилаларнинг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий-ахлоқий манфаатларининг ҳимоя қилинишини тартибга солади;

- республикамиз маданий ҳаётида туб бурилишни бошлаб берган «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури», янги таҳрирдаги «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва бошқалар Асосий қонун бўлган Конституцияда назарда тутилган ижтимоий тузим билан оила ўртасидаги узвий боғланиши янада мустаҳкамлади, янгича ижтимоий қиёфага эга бўлган оилаларнинг шаклланишига кўмак берди;

- маданий-маънавий ислоҳотлар натижасида оиласа хос анъана, қадрият ва бошқа ўзига хос хусусиятлар бола маънавиятигининг шаклланишига таъсир этувчи бош омил экани, фарзандлар оиласи ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англаши ва ҳис қилиши илмий-назарий жиҳатдан изоҳлаб берилди;

- оила институти республикамиздаги ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий муносабатларни бошқариб турувчи демократик институтлардан бирига айланди, жамиятдаги ижтимоий барқарорликни таъминловчи механизmlардан бири сифатида эътироф этилди;

- маданий-маърифий ислоҳотлар натижасида оила саводхонлиги ўси, оиласидаги маданий муносабатларда янгича мазмун шаклланди, сиртдан қаралганда консерватив кўринишда бўлган шарқона одоб-ахлоқда мустақил фикрлаш устуворлиги маълум бўлди;

- оила – баркамол авлодни вояга етказувчи муҳим омил, жамиятнинг таянч нуқтасидир, шундай экан, замонавий, мустаҳкам оила барпо этиш давлат аҳамиятига эга бўлган ғоят жиддий масала, демократик-ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг бирламчи шартидир. Шу жиҳатдан, Ўзбекистонда амалга оширилаётган «Соғлом авлод йили», «Оналар ва болалар йили» Давлат дастурлари айни муддао бўлди.

## **ХОТИМА**

**Б**озор муносабатларига ўтиш даврида жамиятимизда маънавий, ахлоқий қадриятлар янгиланмоқда. Умуминсоний ахлоқий маданият тамойилларининг ўзига хос хусусиятлари намоён бўлмоқда.

Модомики, ҳар қандай жамият тарихан таркиб топган оила ва оилавий муносабатларнинг ижтимоий ийғиндисидан иборат экан, бир тарихий босқичдан иккинчисига ўтишда оила тарбиясида содир бўладиган ўзгаришларни ўрганишнинг амалий аҳамияти ғоят каттадир. Зеро, оила ёшларимизда миллий истиқлол ғоялари негизида вужудга келадиган янгича дунёқараш ва янгича тафаккур таркиб топадиган муқаддас макон, жамиятнинг бош бўғинидир. Шу жиҳатдан, оила тарбияси, оила маданияти ва маънавияти, уларга жамиятдаги ислоҳот ва ўзгаришларнинг ҳаётбахш таъсири каби ғоят дол зарб масалаларни илмий-назарий, амалий ва фалсафий жиҳатлардан тадқиқ этиш асосида қуийдаги хуросаларга келинди:

- оила тарбияси муайян миллатнинг ижтимоий тараққиётида тарихан таркиб топган, халқнинг бой маданий-маънавий меросидан озиқланиб, бойиб, ўзгариб борадиган миллий қадриятдир;

- оила тарбияси тўғрисида илмий адабиётларда таъкидланган фикр-мулоҳазалар хилма-хил ва ранг-баранг бўлишига қарамай, оила тарбиясининг назарий моҳияти ҳақида тадқиқотлар олиб боришга эҳтиёж кучли, деб ҳисоблаймиз. Чунки юрт келажагини барпо этувчи баркамол авлод оила тарбиясида шаклланади;

- оила тарбияси жамиятдаги бошқа ижтимоий институтлар, шунингдек, ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳаларидан ажралган, соғ ҳолда, якка-ёлғиз тартибда мавжуд бўла олмайди. Шунинг учун оила доимо жамиятдаги тарбия жараёнининг энг муҳим, энг нозик, энг масъулиятли нуқтаси бўлиб қолади;

- оила тарбияси нафақат миллий, балки умуминсоний маданият тамойиллари билан ҳам узвий боғлиқ ҳолда воқе бўлувчи жараёндир. Миллий маданиятларнинг ўзаро алоқалари бир-биридан маънавий озиқланиши ва ижобий таъсири бекиёсдир;

- оила тарбияси инсонпарварлик, эзгулик ғояларини шакллантирадиган, меҳр-шафқат, меҳр-муҳаббат ҳисстийғуларини камолга етказадиган маънавият бешигидир. Инсон қадр-қимматини англаш ва уни тушуниш, мурувват кўрсатиш ота-она ва фарзанд муносабатлари негизини ташкил этади. Бундан ташқари, оила тарбияси маҳалла, мактаб, қишлоқ ва шаҳар турмуш тарзи, меҳнат жамоаси тарбияси билан узвийлик, яхлитлик, барқарорлик, ўзаро алоқадорлик манфаатлари, пировард мақсадлари билан уйғунлашган тақдирдагина, кутилган натижа юзага келади;

- эркин ва озод, мустақил фикрловчи баркамол авлод тарбиясининг оиласдан бошланиши мустақиллик йилларида янада яққолроқ намоён бўлди. Оиланинг бутунлиги, яхлитлиги, давомийлигини таъминлашда авлодлар силсиласини барпо этиш, оила сулоласига асос солиш, боболар, бобокалонлар ҳамда момоларга баҳтили кексалик учун шарт-шароит яратиш ижтимоий-табиий заруриятга айланди.

Тадқиқотда юқоридаги хulosалардан келиб чиқиб, қуйидаги тавсиялар берилади:

- оила – тарбия маскани, унга барча эзгу ниятларимиз, қадриятларимизнинг асоси деб қарашимиз, фарзандларимиз онги ва шуурига урф-одатларимиз, анъаналаримизни сингдириш, маънавиятимизнинг бой хазинаси билан таништиришда оиланинг роли ниҳоятда катта эканлигини ҳисобга олиб, бу муҳим соҳанинг фалсафий, ижтимоий, сиёсий, эстетик, ахлоқий, психологияк, педагогик қирраларни тадқиқ этишга қаратилган илмий изланишларни янада кенгайтириш ва такомиллаштириш;

- оила тарбиясида Ватанга, халқقا, миллатга бўлган меҳр-муруватни кучайтириш, Республика ва вилоят «Оила» илмий-амалий марказларида, таълим муассасаларида, маҳаллаларда, жамоат, нодавлат, нотижорат ташкилотларда давра суҳбатлари, очиқ мулоқотларни кўпайтириш;

- Республика ва вилоят «Оила» илмий-амалий марказлари қошида «Оила сабоқлари» деган маҳсус курслар очиш, уларда йигит ва қизларни оила қуришга тайёрлаш;

- Республика телерадиокомпанияси қошида олиб борилаётган кўрсатув ва эшиттиришларда миллий ва умуминсоний қадриятларга катта ҳисса қўшган буюк сиймоларнинг оила тарбиясида тутган мавқеи ҳақидағи маълумотларга кенг ўрин бериш, оила тарбиясига оид видеофильмлар яратиш;

- маҳалла, туман, шаҳар, вилоят, республика миқёсида мунтазам равишида «Намунали оила», «Ўқимишли, саводхон оила», «Тадбиркор оила», «Фаровон оила» каби мавзуларда кўрик-танловлар ўтказиш;

- олий ўқув юртлари, академик лицей, касб-хунар коллежларида «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» курсида «Миллий истиқлол ғояси ва мағкурасини оила аъзолари қалбига сингдириш» мавзуси бўйича амалий машғулот ва суҳбатлар ташкил этиш;

- халқимизнинг миллий менталитети, маънавий-ахлоқий сифатлари, мавқеи, ақлий (интеллектуал) салоҳияти, меҳнатсеварлиги кўп жиҳатдан оила тарбияси билан боғлиқ. Шунинг учун унинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий, тарихий, фалсафий, мағкуравий илдизларини ўрганиш бўйича «Оила» журнали, «Оила ва жамият» газетасининг истиқболли режасига киритиш, шу мавзуларда илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш;

- оила, ахлоқ-одоб масалаларига бағишиланган аждодларимиз ёзиб қолдирган китобларни кўп нусхада чоп этиш;

- оиласарда оила кутубхоналари ташкил этиш;
- «Оилада эркакларнинг бурчи ва вазифалари», «Оилада аёлларнинг бурчи ва вазифалари» мавзуларида бой меросимизга асосланиб, илмий-оммабоп китоблар ёзиш, кўп нусхаларда чоп этиш ва халқقا етказиш;
- Ватан туйғусини ҳис этиш, уни саждагоҳ сифатида англаш ахлоқий маданият меъёри сифатида намоён бўлади. Ватан туйғуси оиладан бошланади. Демак, ватанпарварлик ахлоқий меъёр, ижтимоий идеал сифатида англанади;
- Ватанни ўзликни англайдиган ижтимоий макон сифатида ҳис этишда оила мавқеини ошириш, ватанпарварлик эса, остоидан, оиладан бошланиши ҳақида «Ватанпарвар» газетаси ва шаҳар, вилоят, республика телерадиокомпанияларида алоҳида рукн ташкил этиш ва ҳ.к.

## **Фойдаланилган адабиётлар**

### **I. Расмий ҳужжатлар ва материаллар**

- 1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 47 б.
- 1.2. Давлат тили ҳақида (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 22 б.
- 1.3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. – Т.: Шарқ, 1997. – 63 б.
- 1.4. Таълим тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 30 б.
- 1.5. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқти-  
сад, сиёsat, мафкура. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 364 б.
- 1.6. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин.  
2-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 380 б.
- 1.7. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир.  
3-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 366 б.
- 1.8. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996.–349 б.
- 1.9. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр та-  
лаби. 5-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1997. –384 б.
- 1.10. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –  
Тошкент : Шарқ, 1998. – 31 б.
- 1.11. Каримов И.А Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт  
йўлидан. 6-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 429 б.
- 1.12. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўнимиз билан қурамиз. 7-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – 410 б.
- 1.13. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаро-  
вон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон,  
2000. – 528 б.
- 1.14. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз  
масъулмиз. 9-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 432 б.
- 1.15. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун кура-  
шамиз. 10-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 432 б.

1.16. Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 320 б.

1.17. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2004. – 400 б.

1.18. Каримов И.А. Ўзбек ҳалқи ҳеч кимга, ҳеч қачон қарам бўлмайди. 13-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2005. – 448 б.

1.19. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва ҳалқимиз ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2007. – 318 б.

1.20. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – 366 б.

1.21. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. 17-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 280 б.

1.22. Каримов И.А. Жаҳон инқирозининг оқибатларини енгиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ва тараққий топган давлатлар даражасига кўтарилиш сари. 18-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

1.23. Каримов И.А. Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. 19-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

1.24. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва модернизация жарайёнларини изчил давом эттириш йўлидир. 20-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2012.

1.25. Каримов И.А. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. 21-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2013.

1.26. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислоҳотлар йўлининг тасдиғидир. 22-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2014.

1.27. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176-б.

1.28. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқизози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.

1.29. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 24-б.

1.30. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010.

1.31. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза (2010 йил 27 январь) / Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010.

1.32. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011.

1.33. Каримов И.А. «Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қиласи». 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза. 21.01.2013 й.

1.34. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси кабул қилинганининг 18 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 8 декабрь 2013 йил.

1.35. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тарақ-қиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат килади. Президент Ислом Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишлиланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.). Халқ сўзи, январь 2013 йил.

1.36. Амалга оширилаётган ислоҳотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш – ёруғ келажагимизнинг асосий омилидир. Президент И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21 йиллигига бағишлиланган тантанали маросимидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т. – 2014.

1.37. И. Каримов «Амалга оширилаётган ислоҳотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини қуриш – ёруғ келажагимизнинг асосий омилидир». Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21 йиллигига бағишлиланган тантанали маросимидағи маърузаси (2013 йил 7 декабрь). – Т.: Ўзбекистон. 2013.

1.38. Амалга оширилаётган ислоҳотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини қуриш – ёруғ келажагимизнинг асосий омилидир. Президент И. Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21 йиллигига бағишлиланган тантанали маросимидағи маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий қўлланма. – Т.: O'qituvchi НМИУ. 2014.

1.39. И. Каримов «2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислоҳотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади». Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишлиланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.

1.40. Президент И. Каримовнинг «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори. 2014 йил 6 февраль.

1.41. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг «Соғлом бола йили» давлат дастури тўғрисидаги Қарори, 2014 йил 19 февраль.

1.42. Президент Ислом Каримовнинг «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидаги роли ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидағи нутқи. 2014 йил 16 май Самарқанд.

## ***II. Рисолалар ва монографиялар***

2.1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: Мерос, 1993, – 223 б.

2.2. Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. – Фарғона: 1998, – 180 б.

2.3. Абилов Ў. Ўзбекистон тараққиётининг оптимистик руҳи: маънавий-маърифий, ғоявий жиҳатлари. – Т.: Истиқлол, 2003, – 207 б.

2.4. Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. – Т.: Камалак, 1992, – 79 б.

2.5. Арнолдов А.И. Введение в культурологию. – М.: Высшая школа, 1993, – 314 б.

2.6. Асмус В.Ф. Античная философия. –М.: Высшая школа, 1989, – 269 б.

2.7. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Ўзбекистон, 2000, – 245 б.

2.8. Баркамол авлод. – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: 1997, – 62 б.

2.9. Бегматов А. Маънавият фалсафаси ёхуд Ислом Каримов асарларида янги фалсафий тизимнинг яратилиши.- Т.: Шарқ, 2000, – 93 б.

- 2.10. Бекмуродов М. Ўзбекистонда жамоатчилик фикри. – Т.: 1999, – 242 б.
- 2.11. Библер В.С. Цивилизация и культура. – М.: Высшая школа, 1993, – 318 б.
- 2.12. Левикова С.И. Культурология – М.: 2000, – 400 б.
- 2.13. Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. Авесто – маънавиятимиз сарчашмаси. – Т.: Адолат, 2001, – 158 б.
- 2.14. Гегель Г.Ф. Эстетика. В 4-х т. –М.: Искусство, т. 4, 1973, – 670 б.
- 2.15. Гершунский Б.С. Философия образования. – М.: 1998, – 432 б.
- 2.16. Давлат, жамият, оила ва ёшлар тарбияси муаммолари. – Т.: Ўзбекистон, 1997, – 92 б.
- 2.17. Жабборов И. Антик маданият ва маънавият хазинаси. – Т.: Ўзбекистон, 1999, – 221 б.
- 2.18. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: 1994, – 311 б.
- 2.19. Жабборов И. Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти. – Т.: Ўқитувчи, 1993, – 206 б.
- 2.20. Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. – Т.: Ўзбекистон, 1996, – 256 б.
- 2.21. Жўраев Н. Тарих фалсафаси.- Т.: Маънавият, 1999, – 192 б.
- 2.22. Зеличенко А. Психология духовности. – М. Наука, 1996, – 169 б.
- 2.23. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. 1-к., – Т.: Меҳнат, 1992, – 326 б.
- 2.24. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. 2-к., – Т.: Меҳнат, 1992, – 180 б.
- 2.25. Иброҳимов А. Биз ким, ўзбеклар. – Т.: Шарқ, 1999, – 400 б.
- 2.26. Иброҳимов А., Султонов Ҳ., Жўраев М. Ватан туйғуси – Т.: Ўзбекистон, 1998, – 398 б.
- 2.27. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. – Т.: Шарқ; 1998, – 239 б.
- 2.28. Инсон баҳт учун туғилади. – Т.: Шарқ, 1998.

- 2.29. Ионин Л.Г. Социология культуры. Учебное пособие. – М.: Логос, 1998, – 280 б.
- 2.30. Истиқлол, демократия ва фуқаролик жамияти. – Т.: Шарқ, 2003, – 160 б.
- 2.31. История цивилизации. – М.: 1999, – 192 б.
- 2.32. Кадырова З. Проблемы повышения активности молодёжи Узбекистана в условиях всестороннего реформирования общества. – Т.: Энциклопедия, 1999, – 186 б.
- 2.33. Каверин Б.И. Культурология. Учебное пособие. – М.: Юриспруденция, 2001, – 220 б.
- 2.34. Каримов И. Маънавият, фалсафа ва ҳаёт. – Т.: Фан, 2001, 213-б.
- 2.35. Кребер А., Клахон С. Культура. Критический анализ концепции и дифиниций. – М.: Прогресс, 1992, – 512 б.
- 2.36. Культурология. Учебное пособие. – М.: Центр, 1999, – 304 б.
- 2.37. Маврулов А. Маънавий соғломлаштириш даври. – Т.: Ўзбекистон, 1992, – 30 б.
- 2.38. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука. – М.: Мысл, 1983, – 217 б.
- 2.39. Махмудов Т. «Авесто» ҳақида. – Т.: Шарқ 2000, – 60 б.
- 2.40. Маҳмудов М. Аҳли дил. – Т.: Ўқитувчи, 1997, – 310 б.
- 2.41. Маҳалла – адолат маскани. Тўплам. Т.: ЎзРТИВ, жаҳон, 1997, – 165 б.
- 2.42. Маънавият гулистони (Миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунчалари ва тамойиллари ҳақида сұхбатлар) – Шарқ. 2002, – 158 б.
- 2.43. Махмудов Н. Маърифат манзиллари. – Т.: Маънавият. 1999, – 63 б.
- 2.44. Маънавий-маърифий ислоҳотлар – давлат сиёсатининг асосий, уступор йўналишидир. – Т.: Ўзбекистон, 1998, – 136 б.
- 2.45. Маънавият ва комиллик. – Т.: 1997.
- 2.46. Мир философии: книга для чтения. в 2-х. ч. Исходные философские проблемы, понятия и принципы. – М.: Политиздат, ч. 1, 1991. – 672 б.

- 2.47. Мир философии: книга для чтения. в 2-х ч. Человек. Общество. Культура. – М.: Политиздат. ч.2, 1991, – 624 б.
- 2.48. Мустақиллик шароитида оила ва тарбия. – Т.: 1994, – 47 б.
- 2.49. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. – Т.: Ўқитувчи, 1999, – 198 б.
- 2.50. Навоий А. Маҳбуб ул-қулуб. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983, – 111 б.
- 2.51. Назаров Қ. Аксиология: қадриятлар фалсафаси. – Т.: Маънавият. 1998, – 121 б.
- 2.52. Низомий Арузий Самарқандий. Нодир ҳикоятлар.- Т.: 1984.
- 2.53. Нишонов М. Обновление духовной жизни наций – Т.: Фан. 1992, -106 б.
- 2.54. Одоб бўстони ва ахлоқ гулистони. – Т.: Фан, 1994, – 219 б.
- 2.55. «Оила, маънавият ва ижтимоий тараққиёт». Т.: 1997.
- 2.56. «Ойина» – Т.: Академия 2001.
- 2.57. Отамуротов С. ва б.лар. Маънавият асослари. – Т.: Халқ мероси, 2002, – 211 б.
- 2.58. Отамуротов С, Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. – Т.: Янги аср авлоди. 2003, – 263 б.
- 2.59. Отамурадов С. Глобаллашув ва миллат. – Т.: 2008.
- 2.60. Пўлатов Ҳ. Сизни яхши кўрар эдим, одамлар. – Т.: Фан. 1994, – 119 б.
- 2.61. Ризоуддин ибн Фахруддин. Оила. – Т.: 1991, – 60 б.
- 2.62. Розин В.М. Культурология. М: 1999.
- 2.63. Саифназаров И. Ватанпарварликнинг миллий ва умуминсоний жиҳатлари. Т.: Меҳнат, 1997.
- 2.64. Саъдий Шерозий. Гулистон. – Т.: 1998, – 182 б.
- 2.65. Содиқ М., Юсуф М. Имон. – Т.: Камалак. 1991, – 147 б.
- 2.66. Соифназаров И. Маънавий баркамоллик ва сиёсий маданият. – Т.: Шарқ, 2001, – 180 б.
- 2.67. Сафаров О. Маҳмудов М. Оила маънавияти. – Т.: 1998. 160 б.

- 2.68. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. – Санкт-Петербург, 2000, – 716 б.
- 2.69. Тафаккур ва тақдир.- Т.: Маънавият. 1998.
- 2.70. Туленов Ж. Маънавий юксалиш сари. – Т.: Ўзбекистон. 2000, – 198 б.
- 2.71. Турғунбоев Ф. Янгиланиш ва тараққиёт диалектикаси. – Т.: 2004, 60–83-бетлар.
- 2.72. Тюриков В.И, Шоғуломов Р.Ш. Аёл муқаддассан.- Т.: 1999.
- 2.73. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 236 б.
- 2.74. Туйчиев Б. Политическая культура и демократизация общества. – Т.:НУУз, 2010.
- 2.75. Тўрақулов Э., Рахимов С. Абу Райҳон Беруний руҳият ва таълим-тарбия ҳақида. Т.: Ўқитувчи, 1992, – 98 б.
- 2.76. Уледов А.К. Духовная жизнь общества. – М.: Мысль, 1980, – 271 б.
- 2.77. Улуғбек маънавияти ва ёшлар тарбияси. – Фарғона, 1994.
- 2.78. Умарова М.М. Ўсмирларда оилаский қадриятлар тўғрисидаги тасаввурлар шаклланишининг ижтимоий-психологик шарт-шароитлари.- Т.: 2004.
- 2.79. Умаров Э. Эстетика. – Т.: Ўқитувчи. 1995, – 215 б.
- 2.80. Усмонов К. Жамиятни ислоҳ қилиш йўлида. – Т.: Шарқ, 1998, – 110 б.
- 2.81. Фаҳр – ул Банот. Оила сабоқлари, – Т.: Ёзувчи, – 94 б.
- 2.82. Формановская Н.И. Вы сказали: здравствуйте! (речевой этикет в нашем общении). – М.: Знание, 1989, – 160 б.
- 2.83. Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975, – 141 б.
- 2.84. Тафаккур ва тақдир. – Т.: Маънавият, 1998.
- 2.85. Хайруллаев М. Ўрта Осиёда илк Уйғониш даври маданияти. – Т.: Фан 1994, – 42 б.
- 2.86. Хайруллаев М. Форобий руҳий процесслар ва таълим-тарбия тўғрисида. – Т.: Ўқитувчи, 1967, 6–93-бетлар.
- 2.87. Ҳадис. Ал-жомиъ ас-саҳиҳ (ишонарли тўплам), 1т. – Т.: 1997, – 560-б.

- 2.88. Ҳадис. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ (ишонарли тўплам), 2-т.  
– Т.: 1997, – 606 б.
- 2.89. Ҳадис. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ (ишонарли тўплам), 3-т.  
– Т.: 1997, – 558 б.
- 2.90. Ҳолматова М. Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. – Т.: Ўзбекистон. 2000, – 216 б.
- 2.91. Хоназаров Қ. Мустақиллик ва миллий муносабатларнинг ривожланиши. – Т.: ЎАЖБНТ Маркази. 2001, – 72 б.
- 2.92. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т.: Шарқ, 2003.
- 2.93. Шайхова Х. Инсон ва унинг маънавий қиёфаси.  
– Т.: Ўзбекистон, 1993.
- 2.94. Шермуҳамедов С. Биз қандай жамият қурмоқдамиз? – Т.: Ўзбекистон, 1999, – 38 б.
- 2.95. Шиммел А. Жонон менинг жонимда. – Т.: Шарқ, 1999, – 172 б.
- 2.96. Эргашев И. Тараққиёт фалсафаси. – Т.: Академия. 2001, – 161 б.
- 2.97. Эргашев И. ва бошқалар. Жамиятни эркинлаштириш ва маънавият. – Т.: Академия. 2002, – 56 б.
- 2.98. Эркаев А. Маънавият – миллат нишони. – Т.: Маънавият. 1997, – 192 б.
- 2.99. Юсупов Э., Юсупов Ў. Оила маънавият булоғи. – Т.: 1998.
- 2.100. Ўлмасов А. Оила иқтисоди. – Т.: Меҳнат, 1998, – 49 б.
- 2.101. Ўзбекистон: мустақиллик одимлари – Т.: Ўзбекистон, 1995, – 51 б.
- 2.102. Ўзбекистон қарамлик ва мустақиллик йилларида. – Т.: Ўқитувчи, 1996, – 120 б.
- 2.103. Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедия. – Т.: Қомус, 1997, – 656 б.
- 2.104. Қадриятлар ва уларнинг жамият ҳаётидаги ўрни.  
– Т.: 1995.
- 2.105. Қурунов М. Мағкуравий таҳдид ва ёшлар тарбияси. – Т.: Академия, 2008.

### **III. Бутун манбага ҳавола:**

- 3.1. Фалсафа асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 382 б.
- 3.2. Фалсафа. Қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 494 б.
- 3.3. Қадимги ёзма ёдгорликлар: «Авесто», «Занд» китоби: сұғд. фалсафий-ахлоқий ёзма ёдгорлик. Туркий матн-навислик тарихи / Масъул муҳаррир: М.Исҳоқов; ЎзР ФА, Тарих ин-ти . – Тошкент: «Ёзувчи», 2000. – 230 б.
- 3.4. Баркамол авлод тарбияси: монография / ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси. – Тошкент: Академия, 2005. – 28 б.
- 3.5. Маънавият ўлдузлари: Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиллар / Ўзб. Респ. ФА, Абу Райхон Беруний номли Шарқшунослик ин-ти; Тўпловчи ва масъул муҳаррир: М.М. Хайруллаев. – Тўлд. қайта нашр. – Тошкент : Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2001. – 408 б.
- 3.6. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати / ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти; таҳрир ҳайъати: Х.Султонов ва бошқ.; тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. – 760 б.

### **2. Диссертация ва диссертация авторефератлари**

- 2.1. Аҳророва С.А. Ўзбекистонда аёллар ижтимоий фаоллигини ошириш омиллари. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 24 б.
- 2.2. Зокиров Ш.М. Системное исследование проблем гармонизации межнациональных отношений в условиях независимости Узбекистана. Автореф. дисс. канд. филос. наук. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 24 б.

2.3. Камилова Т.Ў. Мустақиллик шароитида жамият маънавияти ривожланишининг хусусиятлари. Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. Автореферати. – Т.: 2001. – 21 б.

2.4. Мансурова Г.Х. Мустақил Ўзбекистонда миллий тиллар ривожланишининг ижтимоий-фалсафий муаммолари. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2003.

2.5. Махманова Х.Н. Кўп миллатлиликнинг Ўзбекистонда демократик жамият қуришдаги ўрни. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 24 б.

2.6. Мұхаммаджонова Л.А. Маърифатпарвар шоиралар Дилшер Барно ва Анбар Отиннинг ахлоқий қараашлари. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, 22 б.

2.7. Мұхиддинова Д.М. Национальная эстетическая культура: самобитность и проблемы развития. Автореф. дисс. канд. филос. наук. – Т.: ЎзМУ, 2005, 20 б.

2.8. Нишанова О.Ж. Ўзбек аёллари этномаданияти: генезиси, хусусиятлари, муаммолари. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 21 б.

2.9. Примова Ф.А. Оиласи муносабатларни шакллантиришда миллий ва диний қадриятларнинг ўрни. Автореф.фалс.фан.номзоди. – Т: 1999.

2.10. Сайдалиева Н.З. Ёшларни оиласи ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 26 б.

2.11. Сафаева С.Х. Аёллар масаласи: умунижтимоий ва миллий жиҳатлари. Автореф. дисс.фалс.фан.номзоди. – Т.: 2002.

2.12. Собирова З.М. Жамият маънавий ҳаёти янгилашишининг бадиий-эстетик омиллари. Автореферат дисс. Фалсафа фанлари номзоди. – Т.: 2004.

2.13. Юлдашев А. Мустақил Ўзбекистонда маданиятни бошқариш муаммолари. Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т.: 2000, 320 б.

2.14. Юнусов А. Демократизация общества и взаимодействия национального и общечеловеческого в разви-

тии духовных ценностей. Автореф.дисс.докт.филос.наук. – Т.: 1995, С. 45.

2.15. Иномова М.О. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланишнинг педагогик асослари (мустақил ҳаёт бўсағасидаги ёшлар): Педагогика фанлари доктори...дис./ Низомийномидаги Тошкент Давлат педагогика ин-ти. – Тошкент, 1998. – 316 б.

2.16. Ўрозалиева Г.Б. Гендер муносабатларининг аёллар ҳуқуқий маданиятини такомиллаштиришга таъсири. Ижтимоий фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2006, – 23 б.

2.17. Курбонов Т.Х. Ёшларда миллий ғуурнинг шаклланишида маданий мероснинг роли. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 24 б.

2.18. Худойбергенова П.Т. Миллий турмуш, унинг мустақиллик йилларида тараққиёт хусусиятлари. Фалсафа фан. ном. дисс. Автореф. – Т.: ЎзМУ, 2005, – 21 б.

2.19. Халматова М. Оилавий муносабатлар маданиятини такомиллаштириш ва соғлом авлодни тарбиялаш муаммолари: Фалсафа фанлари д-ри...дис./ Тошкент давлат аграр ун-ти. – Тошкент, 1998. – 326 б.

### **3. Илмий мақолалар**

3.1. Абдуллаева Д. Жамият таянчи. // Тафаккур, 2000, 4-сон, 84–86-бетлар.

3.2. Али М. Мен кўрган Америка. // Жаҳон адабиёти, 1998, 6–7-сонлар, 114–135-бетлар.

3.3. Йўлдошев Ф., Ҳайдаров О. Маънавий мерос ва ёшлар тарбияси. // Гулистон, 1999, 5-сон, 5–6-бетлар.

3.4. Жабборов И., Жабборов С. Илм-маърифат ва шахс эркинлиги – ижтимоий тараққиёт омиллари. // Ижтимоий фикр – инсон ҳуқуқлари, 2002, 4-сон, 167–171-бетлар.

3.5. Жабборов С. Шариат, оила ва одоб. // Гулистон, 1999, 2-сон.

- 3.6. Жабборов С. Ўзбек оиласи, унинг таркиби ва анъаналари. // Ижтимоий фикр – инсон ҳуқуқлари, 2001, 4-сон, 114–117-бетлар.
- 3.7. Иззатова Э. Илм ва ахлоқ. // Гулистан, 1999, 2-сон, 11-6.
- 3.8. Имомназаров М. Миллий маънавият – миллат тарбияси. XXI аср..., 2004, 14 февраль, 9-6.
- 3.9. Мансуров А. Ахлоқий камолот ва виждан эркинлиги. // Гулистан, 1999, 2-сон, 12-6.
- 3.10. Нишонова З. Соғлом тарбия – камолот йўли. // Тафаккур, 2001, 4-сон, 81–82-бетлар.
- 3.11. Оила тинчлиги – юрт осойишталиги. // Маърифат, 2004, 15 май, 9-6.
- 3.12. Орипов М. Қадрият тушунчаси ҳақида. // Гулистан, 1999, 5-сон, 10–11-бетлар.
- 3.13. Рафиқов F., Хошимов Т. Оила – жамиятнинг туб илдизи. // Маърифат, 2004, 7 январь, 19-6.
- 3.14. Сафарова К. Ўз насл-насабингни унутма. // Ижтимоий фикр – инсон ҳуқуқлари. 2002, 4-сон, 122–125-бетлар.
- 3.15. Содикова Т. Жуфтлик фалсафаси ёхуд шаҳрий бирлик. Ином ал-Бухорий сабоқлари. 2001, 1-сон, 15–18-б.
- 3.16. Соифназарова Ф. Оила – маънавият маскани. // Гулистан, 1999, 5-сон, 8–9-бетлар.
- 3.17. Спорт – соғлом келажак, боқий шажара (давра сұхбати). // Ўзбекистон овози, 2004 йил 22 май, 4-бет.
- 3.18. Тохиров О., Очилова Б. Умуминсоний ва миллий қадрият нима? // Мулоқот, 1993, 5–6-сон, 44–46-б.
- 3.19. Тўлаганова Г.Х. Оила манфаати – шахс манфаати. // Таълим-тарбия 1997, 1-сон, 26, 76–78-бетлар.
- 3.20. Тўраев В.А. Инсониятга глобаллашув таҳдидлари. // Жаҳон адабиёти, 2003, 11-сон, 115–135-бетлар.
- 3.21. Тўраев Б. Соғлом фикр психологияси ва давлатнинг хавфсизлиги. // Ижтимоий фикр – инсон ҳуқуқлари, 2001, 4-сон, 77–81-бетлар.
- 3.22. Умарова М. Шахс ва ижтимоийлик. // Тафаккур, 2000, 4-сон, 83–84-бетлар.

- 3.23. Файзуллаев О. Илмий-тарихий шажаралар. // Маърифат. 2003, 11 октябрь, 12-бет.
- 3.24. Ҳайдаров Х. Орзудаги жамият. // Тафаккур, 1997, 4-сон, 87–90-бетлар.
- 3.25. Хожиева Ойдин, Оила – давлат таянчи. // Оила ва жамият, 1997, 17–30 декабрь.
- 3.26. Холматова М. Ўзбек оиласи фазилатлари. // Халқ таълими, 1998, 1-сон, 51-бет.
- 3.27. Хўжамуродов И. Миллий ўзликни англаш. // Турон тарихи, оммабоп мажмуа, Ўрта Осиё халқлари тарихи институти мажмуаси. 1993, май, 8–9-бетлар.
- 3.28. Ўралов Қ. Оила – жамият таянчи. // Мулоқот, 1998, 4-сон, 18-бет.
- 3.29. Қосимова З. Оила – энг катта тарбиячи. // Халқ таълими 1998, 3-сон, 7-бет.
- 3.30. Қурунов М., Рахимов Ж., Оила – миллий тарбия ўчоғи, // Халқ таълими, 1998, 3-сон, 4–7-бетлар.
- 3.31. 1998 йил – Оила йили. // Ишонч, 1998, 15 январь.
- 3.32. 1998 йил – Оила йили. Оила ва баҳтли ҳаёт. // Ишонч, 1998, 10 февраль.
- 3.33. Эгамова Д. Оила – муқаддас даргоҳ. // Туркистон, 2000, 8 декабрь, 3-б.
- 3.34. Қудратуллаев Ҳ. Султонлар кечмиши – аёллар тақдирида. // Маърифат, 2004, 14 февраль, 9-бет.

# МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
<b>I боб. Оила тарбиясининг назарий-методологик асослари .....</b>	<b>5</b>
1.1. Оила ва оилавий тарбия ҳақидаги тарихий-фалсафий қарашлар ривожи .....	5
1.2. Ҳозирги даврда оила тарбиясини юксалтиришнинг устувор йўналишлари .....	31
<b>II боб. Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўйғунлиги .....</b>	<b>49</b>
2.1. Оила тарбиясида ахлоқий маданиятнинг намоён бўлиш хусусиятлари .....	49
2.2. Шахснинг энг юксак фазилатлари – ахлоқий маданиятнинг муҳим элементи .....	59
2.3. Муомала одоби – ахлоқий маданиятнинг муҳим элементи .....	62
2.4. Кийиниш одоби – ахлоқий тарбиянинг муҳим элементи .....	68
2.5. Меҳмонга бориш ва меҳмон кутиш одоби .....	69
2.6. Умуминсоний ахлоқий маданият тамойиллари, уларни шакллантириш ва ривожлантиришда оилавий тарбиянинг ўрни .....	73
2.7. Оила тарбиясида миллий ва умуминсоний ахлоқий маданиятнинг ўзаро алоқадорлиги .....	92
2.8. Оилада меҳр-мурувват маданиятини шакллантириш .....	106
<b>III боб. Ўзбекистонда оила тарбиясини такомиллаштиришнинг объектив шарт-шароитлари ва субъектив омиллари .....</b>	<b>120</b>
3.1. Ўзбекистонда оила манфаатларини ҳимоя қилишга оид олиб борилаётган ислоҳотлар стратегияси .....	120
3.2. Маънавий ислоҳотларнинг оила тарбияси ва жамиятни ахлоқий жиҳатдан янгилаш жараёнидаги ўрни .....	145
3.3. Баркамол авлод – оила тарбиясининг мақсади .....	172
Хотима .....	204
Фойдаланилган адабиётлар .....	208

**Нажмидинова Каримахон Усмоновна**

**ОИЛА ТАРБИЯСИДА МИЛЛИЙ ВА  
УМУМИНСОНИЙ АХЛОҚИЙ  
МАДАНИЯТНИНГ ЎРНИ**

<i>Муҳаррирлар:</i>	А. Омонов, Г. Ортиқхўжаева
<i>Техник муҳаррир:</i>	А. Аҳмедов
<i>Компьютерда саҳифаловчи:</i>	Ш. Расулов

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги хузуридаги  
«Адолат» нашриёти. Нашр. лиц. АI № 228, 16.11.2012.  
100192, Тошкент шаҳри, Буюк ипак йўли кўчаси, 69-уй.  
Телефон: 0(371) 268-28-41, 268-28-57.  
Факс: 0(371) 268-28-43, 268-28-56.  
Веб сайт: [www.adolatnashr.uz](http://www.adolatnashr.uz)  
e-mail: [info@adolatnashr.uz](mailto:info@adolatnashr.uz)

Босишга рухсат этилди 05.01.2016 й.  
Қоғоз бичими 84x108  $\frac{1}{32}$  «Segoe UI» гарнитураси.  
Офсет усулида чоп этилди. Босма табоғи 7,0.  
Нашриёт ҳисоб табоғи 6,3. Адади нусха.  
-буортма. Нархи шартнома асосида.